Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER MÁSODIK ÉVFOLYAM — 1991. 4.

ANTALL JÓZSEF – TÖRTÉNELEMRŐL, MAGYARORSZÁGRÓL, EURÓPÁRÓL

SCHÖPFLIN GYÖRGY: KONZERVATÍVOK A KOMMUNIZMUS BUKÁSA UTÁN

DARVAS IVÁN KARÁCSONYAI

KÖZÉP-EURÓPA PRÁGÁBÓL NÉZVE

5

Több mint bank – gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

TARTALOM

Gyurkovics Tibor: Isten becsülete
Beszélgetés Antall Józseffel ... 2

ALAPÍTÁSOK KORA

Tarr László: Fény és árnyék ... 11
John C. Polanyi: Apám, Polányi Mihály ... 13
Kende Péter: Polányi Mihály életútja ... 14
Surányi Endre: Európa autói ... 18

BESZÉLŐ HÁZAK

Bodor Ferenc:
Kávéházak, cukrászdák - Auguszt ... 22

KISKARÁCSONY-NAGYKARÁCSONY

Lázár Ervin: Titok és reménység ... 28
Vathy Zsuzsa: Csak itt járkálnak ... 30
Görgey Gábor: Darvas Iván karácsonyai ... 31

POLGÁR ÉS ÁLLAM

Schöpflin György: Konzervatívok
a kommunizmus bukása után ... 35
Csepeli György-Örkény Antal:
Nemzet, polgár, állam ... 41

ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK ... 47

Eduard Goldstücker:
Közép-Európa Prágából nézve ... 48
Kafka Prágája: történelmi háttér ... 50
Németh Gábor:
Az éhezés művészete - Verwandlung - ... 54
Kántor Lajos: Erdély „Európa peremén" ... 61
Vujicsics Sztoján:
Miroslav Krleža: Hungarica ... 66
Bora Ćosić:
Mića Popović álma és valósága ... 70

KÖRKÉP

Csoórl Sándor: A század
nagy romantikusa, Che Guevara ... 78
Cs. Gyímesi Éva:
Szentek és gazemberek ... 80
A Béke-díjas Konrád György (Sz. A.) ... 82

EURÓPAI MŰHELYEK

Kéznyújtás Bolognából ... 84
Erhard Busek: Egyetemek a Duna-tájon ... 85

FOLYÓIRATOK EURÓPÁBÓL

Zsámboki András: MicroMega - A kritikai
baloldal után - a baloldal kritikája? ... 86
Leszek Hensel: 6x9 - A kép művészete ... 90

ELFELEJTETT TÁJAK, ELFELEJTETT NÉPEK

Martin Pollak: Galícia ... 97

TALÁLKOZÁSOK ... 102

SZÁMUNK SZERZŐI-SUMMARY ... 110

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata

Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő:
Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Déri Miklós fotó
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Király Zsuzsa
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

Szerkesztőség:
1022 Budapest,
Bimbó u. 3.
Telefon: 135-7053

Az Európai Utas Alapítvány megbízásából kiadja a
Hírlapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: Horti József vezérigazgató
1085 Blaha Lujza tér 3.
Telefon: 138-2399
Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodában (HELIR, Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára 149 Ft
Előfizetési díj egy évre 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149.

Nyomdai előkészítés:
HEPTA Grafikai Stúdió
Nyomás:
Révai-Óbuda Nyomda Kft.
Felelős vezető: Bánáti László
ügyvezető igazgató
ISSN 0866-272X

A címlap: Üvegre festett karácsonyi kép,
Primusz Péter felvétele

A hátsó borítón Mića Popović festménye

Gyurkovics Tibor

ISTEN BECSÜLETE

Beszélgetés Antall Józseffel

Minden miniszterelnöknek van iskolatársa, és minden iskolatársnak van miniszterelnöke. Így vagyok én Antall Józseffel. Nem mondhatom, hogy mélységesen lesújtott a hír, mikor megtudtam, hogy ő lesz Magyarország miniszterelnöke.

Ötven éve ismerem. Ilyen hosszú idő alatt az ismeretség már-már barátsággá fajul. Akit tízéves kora óta ismersz, láttad kölyökként futkározni a folyosón, együtt drukkolni kőkemény szigorú tanárok órái előtt, mozdulni a közös monstre szertartások térdeplőin, ízületeinek kamaszkori kialakulását az orrod előtt érzékelted, abból mindig marad egy-egy rokon vonás, netán rokonszenves reflex vagy éppen nyaktartás.

Tartása hamar volt a „kis" miniszterelnök úrnak. Testének hordásában is, és ha utólag magyaráznám bele, feltehetőleg szellemének is. A piarista, fekete suhogású, kegyes tanítórendi gimnáziumban sokat adtak a kiválóságra. Talán arra adtak a legtöbbet, a tiszta jeleseket vastag betűkkel szedték az évkönyvekben - és ez évtizedekre megmaradt az öregdiákok fejében is. Egyetlen kettessel (2), jó érdemjeggyel az ember már csak dőlt betűs lett, de még beletartozott a felső kasztba. Ezek a kiválóságok aztán együtt is tanakodtak többnyire, az önképzőkörökben, diákgyűléseken vagy a folyosók zugaiban. Antall nem tartozott se a vastag, se a dőlt betűsök közé, de mindig ott volt a vezérkarban, a fent említett nyaktartásával és szellemével. Már fiatal, ballagó járásában volt valami etikai derű. Lezser elegancia. Fanyar kedvesség.

Most is így jön. Előre ejtett vállával visszatér a diákkori mozgás. Gondoltam is, most majd kellemesen handabandázunk, mintha tizenhat évesek volnánk, a finom szőnyegen majd bukfencezünk, szaltózunk, cigánykereket hányunk gróf Batthyány Lajos - „nem véletlenül tettem ide a festményt" —arcképe előtt. Nem egészen így történt, a bukfencezés elmaradt.

Antall József: Emlékszel, mikor a Clark Ádám téren találkoztunk, az alagútnál, és azt kérdeztem, nem akarsz-e díszkíséretet, nem akarod, hogy hazáig kísérjenek?

Gyurkovics Tibor: *1958-ban?*

A. J. Úgy van. A két ballonos úr. De 1968-ban is így történt. Jó néhányszor vettek szoros megfigyelés alá.

Talán nem egészen alaptalanul. Antall 1956-ban a Független Kisgazdapárt, illetve a Keresztény Ifjúsági Szövetség egyik szemezője volt, O'sváth Györggyel együtt. O'sváth a mi osztályunkba járt, Antall-lal párhuzamosan, de szüleik révén ők kifejezetten családi barátságban is voltak. Mindkettejük apja a háború előtti Belügyminisztériumban dolgozott, ahol az idősebb Antall József rendkívül fontos tevékenységet fejtett ki sok ezer lengyel (Varsóban utcát neveztek el róla), francia, zsidó és más menekült megmentéséért. (Varsóban és Jeruzsálemben is emléktáblát avattak tiszteletére - az ő biblikus szóhasználatukban: „a legjámborabb embernek".) Később, 1945-ben újjáépítési államtitkár, majd újjáépítési miniszter, rövid időre pénzügyminiszter is volt.

A „mi" Antaliunk tehát hamar beletanult a politizálásba, O'sváthtal együtt, akinek a forradalom után szöknie kellett, mert Mindszenty bíboros közvetlen diákmozgalmi köréhez tartozott. Odakinn aztán közgazdasági egyetemet végzett, Helmut Kohllal azóta ismerik egymást. Igen jó munkaereje, intelligenciája, képzettsége révén jelentős helyet foglal el a nemzetközi gazdasági életben - már úgy is mint az Európai Gazdasági Közösség egyik igazgatója Brüsszelben -, itthon pedig Antall személyes tanácsadója lett. Elég jó teniszpárosnak tűnnek.

Igazság szerint bennünket talán nemcsak a közös iskola szelleme, hanem O'sváth György közvetítő barátsága is összefűz. Ő már tizenöt éve hazajár, családja itt él, így alaposan ismeri országunk lehetőségeit, gondjait.

Az egyéni és közös történelem útjai kiszámíthatatlanok. Magam nem rajongok az emigrációért. A haza itt történik. Itthon halunk meg, itthon küszködünk-például a kádárizmus múltjával és jelenével -, külhonban élő honfitársunk ezt nyersben nem érzékeli. Itt tapintjuk a politika hazai posztóját. Mit érzékeli ezt egy hazajáró lélek?

Az emigráció ugyanakkor határtalanul megnöveszti világlátásunkat. Paradox módon arra gondolok, ha O'sváth nem kényszerül emigrációba, talán soha sem tudott volna annyit tenni ezért a nációért, amit mi mégis némi elfogódottsággal magyarnak nevezünk. Ezt a tiszteletkört azok előtt az emigránsok előtt kell megtennem, akik odakinn sem felejtettek el magyarok lenni.

Ehhez járul, hogy a mi kis O'sváthunk nagykorában is „kollaborált" a lényegében belső emigrációban élő itthoni koncepciózus szellemi erőkkel. Hiszen az ellenállás nem csupán szamizdatokban él, hanem az agysejtekben „működő" elektrofiziológiai folyamatokban.

És O'sváth odakinn Európában, a valódiban, tudatosan és szorgalmasan működtette, nemcsak elektrofiziológiáját, de gazdaságpolitikáját is. Feltehetően hazája hasznára.

Ez a „kívülről való hazalátás" igen sok előnnyel kecsegtet, amiről igazándiból akkor győződtem meg, amikor vagy hat éve olvastam (persze, valami szigorúan titkosként kezelt iratban) az akkor nálunk járt jeles német író, Hans Magnus Enzensberger leírását a kaotizálódó Budapestről, magáról az akkori Lenin körútról. Magam, aki itt jártam mindennap vagy ötven éven át, sosem tudtam volna olyan pontos diagnózist készíteni.

Gy. T. *Szerinted melyik az a társadalmi csoport vagy osztály, vagy réteg, amelyik a ti szellemi impulzusaitokat, koncepciótokat gyakorlatilag működtetni tudja?*

A. J. Való igaz, egy gazdasági, politikai eszme akkor működik, ha társadalmi erővé válik.

Politikánk megvalósításában kulcskérdésnek tartom a *középosztály* szerepét. Egyáltalán, a magyar *polgár* szerepét, a szó legtágabb értelmében. Ahol nincs középosztály, ott nem képes működni modem értelemben vett jogállam és piacgazdaság. Természetesen nem a régi, magyarországi hivatalnoki értelemben vett középosztályról beszélek, hanem sokkal szélesebb értelemben. Olyan középrétegről, amelybe éppen úgy beletartoznak a kistulajdonosok, mint a szakmunkások, a jól képzett „farmerek", mint az orvosok, tanárok, éppen úgy a vállalkozók, mint a tudományos emberek. Hiába gondoljuk mi a legszebb eszméket, ha nincs, aki megvalósítsa, élje, hogy úgy mondjam, életté dolgozza. Ha nem ilyen társadalom alakul ki, akkor nem lesz szilárd bázisa a magyar demokráciának. Láthatjuk a fejlődő országokban, láthatjuk Kelet-Közép-Európa korábbi időszakában is, hogy ha hiányzik ez a bázis, akkor előbb-utóbb zavarok keletkeznek a demokrácia működésében.

Gy. T. *A klasszikus kapitalizmusban a középosztály a maga természetes gazdasági viszonyai között jött létre. Lehet ezt mesterségesen, megtervezve előidézni, életre hívni?*

A. J. A totális államnak és eszközrendszerének a felszámolása után *egyszerre* ezt nem lehet - központi, utasításos alapon - megszervezni. Csak a társadalom széles rétegeinek a bevonásával, érdekcsoportok megjelenítésével, különböző politikai pártokkal, egyéb társadalmi szervezetekkel, az egész társadalom önépítő munkájával lehet létrehozni a széles középosztályt.

Azt hiszem, nálunk megvannak a minimumok legalább a széles középosztály kifejlődéséhez. A kormányzat ezt monetáris eszközökkel, hitelpolitikával, adópolitikával, közvetett gazdasági eszközökkel segítheti elő, és a nyers piaci versenyt szociális védőhálóval egészítheti ki.

A középosztályt nem kell mesterségesen létrehozni: A piacgazdaság, plusz versenyrend, versenyszabályozás gondoskodik erről. Támogatni lehet az említett eszközökkel.

Apropó, klasszikus kapitalizmus - nem szeretem ezeket a kifejezéseket használni, az emberben kellemetlen szemináriumi reminiszcenciákat ébresztenek. Még az egyetemen 1951-52-ben írtam egy pamfletet - amit akkor elég sokan olvastak -, hogy Marx tulajdonképpen hogyan mentette meg a kapitalizmust. „A történelem iróniája - Marx, a kapitalizmus megmentője, a szocializmus elhárítója." Ez volt a címe.

Az individuális szemlélet nagy fölhajtó erő volt, de fék nélküli motorrá vált - ahogy ezt Madách is leírja a londoni színben. Ám jött Marx, aki a kapitalizmus elemzésével ideológiát adott a munkásmozgalomnak, s ezáltal kanalizálta az indulatokat, beépítve a munkásmozgalmat a nyugati társadalmi rendszerbe, ami nélkül a kapitalizmus önmagát szakadékba taszította volna. Marx imígy „jól jött" a kapitalizmusnak.

Gy. T. *A középosztály szó a magyarokfülében igen furcsán cseng. A két világháború közti úgynevezett keresztény kurzussal megsúlyolva még furcsábban hat. Van ebben igazság?*

A. J. A polgárosodás, a középosztály kialakulása majd kétszáz éve foglalkoztatja a legnagyobb elméket. Széchenyinek és Kossuthnak

éppúgy gondja, mint Deáknak vagy Eötvösnek. Tulajdonképpen a reformkortól fogva a középosztály kiszélesítése a program. Ez nagyon nagy tét volt, a szabadságharcban éppen úgy, mint a kiegyezés előtt és után. Ez az ötven év tekinthető a magyar risorgimentónak. Egy nagy nemzedéknek az életműve ez, a modern Magyarország megteremtése, ekkor jönnek a nagy reformprogramok az iskolaügytől az egészségügyig és minden más alapvető kérdésig.

Gy. T. *1965-ben a Századok című folyóiratban Eötvös József Politikai Hetilapja és a kiegyezés előkészítése 1865-1866 címmel ezt már elemezted egy átfogó tanulmányban...*

A. J. Ezt tartom a történelemszemléleti alapnak. Ha ma valaki ezeket a politikusokat olvassa, rádöbben, hogy jóformán mindenről szóltak, ami ma is aktuális. Már akkor megírták, hogy a kommunizmus gazdaságilag és minden szempontból kudarcra van ítélve. Amikor még nem is láttak valódi kommunizmust. Sőt Marxról sem tudtak. Eötvös megírta, miért csupán állami beavatkozás ez, tehát csak despotizmussal párosítva lehet kommunista rendszert működtetni.

Madách *Az ember tragédiájá*ban a londoni színtől a falansztérig mindent megírt. Adyt is a ki nem fejlődött polgárság problémaköre foglalkoztatja. A két világháború között a keresztényszociális mozgalmakban éppen úgy, mint a népi írók mozgalmaiban alapvető kérdés az új népi értelmiség megteremtése, kiszélesítése. A kor minden progresszív politikai gondolkodásában benne van, hogy nemcsak nemzeti elitre van szükség, hanem ennek *széles* nemzeti alapjául szolgáló *társadalmi bázisra* kell épülnie, és ez a középosztály. 1945-ig több mint egy évszázadon át kulcskérdése volt ez a magyar társadalomfejlődésnek.

A XIX. században, a gyors gazdasági fejlődésben a polgári tudat összekapcsolódott a nagyon progresszívan gondolkodó magyar középnemesség reformelképzeléseivel. Ady is ír erről, hogy a múlt század közepén ezekben a nemesi kúriákban még ott találhatók Rousseau és társai művei. E kúriák lakói rendszeresen olvastak, művelődtek: saját helyzetét felismerő magyar középnemesi bázisa volt az országnak.

Konrad Adenauer (1876-1967): a német politikus szűkebb hazája a Rajna-vidék, a weimari köztársaság idején Köln főpolgármestere, a katolikus Centrum Párt vezető politikusa. A náci időszakban visszavonul a közélettől, 1944-ben a Hitler-ellenes összeesküvés kapcsán a Gestapo fogságába kerül. 1945-ben a Kereszténydemokrata Unió egyik megalapítója a Rajna-vidéken, 1949—66-ig országos elnöke. 1949—63-ig szövetségi kancellár. Belpolitikáját a -Ludwig Erhard gazdasági minisztersége alatt kibontakozó -„szociális piacgazdaság" jellemzi, külpolitikájában az atlanti orientáció a meghatározó. A német-francia megbékélésen dolgozik. melyet a nyugat-európai integráció alapjának tekint.

Az 1848–49-es szabadságharc bukásával ez a tendencia elveszti erejét. A jobbágyfelszabadítással a középnemesség szükségszerűen elveszti vagyonának egy részét, ugyanakkor nem találja útját az árutermelő, fejlett gazdasági élethez, ami ezt a kérdést, ezt a váltást megoldhatta volna. Az elitet a szabadságharcban való részvétel miatt szétverték.

A köznemesi elit utolsó nagy erőfeszítése a 67-es kiegyezés volt, miután bizonyos mértékig önvédelemre rendezkedett be, defenzívába vonult. Új életformába is, mondhatni, a dzsentri alakjában. Ez nagy paradoxon, ha meggondoljuk, hogy Angliában akkor vált valaki „dzsentrivé", amikor birtoka lett, Magyarországon gyakran akkor, amikor elvesztette.

Ugyanakkor a 67-es kiegyezés után a polgárosodás a maga természetes módján fejlődött is, ha megnézünk egy századfordulós képet, akkor a sztrájkoló szakmunkásokat és nyomdászokat keménykalapban látjuk. Sokkal nagyobb volt az átjárhatóság az osztályok között. A legtermészetesebb volt például a szepességi városokban, hogy vezető értelmiségiek elvették iparosok lányait. A polgári kaszinók „kis embereknek" voltak gyülekezőhelyei. A két világháború között tovább tartott a középosztály mint olyan kiszélesedése, igen sok parasztgyerekből, munkásgyerekből lett értelmiségi. A kóros csak az, hogy nem szívesen beszéltek erről.

Gy. T. *Nagyon is nem beszéltek. Volt társadalmi létra. Rang, öltözék, ruha, cím. Magam is elég közelről láttam a középosztályt, és valahogy úgy lettem vele, mint Mauriac a maga katolikus családjaival. Elég el nem ítélhető módon volt „származási illat", ha nem is bélyeg.*

A. J. Éppen ezt mondom. Egy bajor értemiségi, ahogy a finn orvos is, büszke arra, hogy az apja paraszt volt.

Nálunk ez valóban sokkal nehezebben ment, de teljesen téves az az értelmezés, hogy a középosztály kizárólag dzsentroid attitűdöt vett fel. Tényleges eredetét illetően nem felel meg a valóságnak az a kép. amit a középosztályról rajzoltak. Voltak manírok körülötte, de volt szakértelmiség és gyakorlott, államigazgatásra alkalmas társadalmi osztály.

Azonkívül Trianonnal óriási „mennyiségű" értelmiség került a magyar középosztályba, nem a pa-

Eötvös József

raszt jött át, hanem hivatalnokok, tanárok, orvosok - az egyharmadára zsugorodott Magyarország megkapta a másik kétharmad magyar értelmiséget. Mindez szükségszerűen felerősítette az érdekcsoportok közötti ellentéteket, hozzájárult a balés jobboldali radikalizmusnak a kialakulásához, mely utóbbi az olasz fasizmussal és a német expanzióval felerősödött, miközben a középosztály egészében véve viszonylag mérsékelt maradt. Ám ebben a társadalomszerkezeti átalakulásban rengeteg tényező közrejátszott, melyeket a történészeknek - ha hozzájutnak, ha megmaradtak *az adatok - tisztázniok kell, hogy igazságos történelmi ítéletet mondhassunk a magyar középosztály* szerepéről.

1945-tel a hitleri csapatok távoztak, a szovjet csapatok megérkeztek. Az ország csonka függetlensége is elveszett. Magyarország 1944. március 19-én elvesztette szuverenitását. És csak 1991. július 1 -gyel nyerte tulajdonképpen vissza. Az történt, ami korábban, amikor a törökök kivonultak, a Habsburg Birodalom csapatai bejöttek.

Gy. T. *Talán valamivel inkább az oroszok hasonlítottak a törökökre. Bár a törökök nem kényszerítették rá a vallásukat a magyarokra.*

A. J. Mindenesetre 1945-tel Magyarország egy szerződésrendszer keretében, egy katonai biztonsági rendszer keretében részévé vált a szovjet érdekszférának...

Batthyány Lajos

Alcide De Gasperi (1881-1954): az olasz politikus 1911 -ben Trentino tartomány képviselője az osztrák Birodalmi Tanácsban. Az első világháború után szülőhelyét Olaszországhoz csatolják, 1919-ben a katolikus Olasz Néppárt egyik alapítója, 1921-ben képviselő, immár az olasz parlamentben, 1924-ben pártelnök. Pártját Mussolini 1926-ban betiltatja, ő maga börtönbe kerül, kiszabadulása után a Vatikánban könyvtáros. A háború alatt az ellenállás résztvevője, a Keresztényidemokrata Párt egyik alapítója. 1944-45-ben külügyminiszter, 1945-53-ban miniszterelnök, közben a külügyeket is irányítja. 1947-ben felbontja a koalíciót a kommunistákkal és a szocialistákkal, és kis középpártokkal köt szövetséget. Az európai integráció jeles építője.

Gy. T. *Ahogy ezt Sztálin József kitalálta, elhatározta és végrehajtotta.*

A. J. Negyven évre. Mert ezenközben azért működtek az európai erők, európai szellemek.

Közben mint hallgató megint felidézem magamban Antall Józseffel való találkozásaim történetét. Annyit el kell ismernem, mindig naprakész volt -történelemből,politikából. Magam, aki sokkal kevésbé hajlottam a politikai gondolkodásra, kicsit sokalltam az állandó politikai összefüggések rejtvényhálóját. Ma is sokailom, hiszen író volnék. Engem mindig sokkal jobban érdekelt egy jó regény, mint a legkitűnőbb politikai esszé. Ő viszont halmozta magában az anyagot és belső laboratóriumában vagy barátaival politikai-történelmi hálókat szőtt, „melyeken a gyilkos fönnakadhat". Utólag mondjam azt, felkészült? Mindenesetre eszméiben, történelmi gondolatrendszerében készen állt arra, hogy ha szólítja a nap, minden részletében ismerje terepét.

Sokan ellenzékieskedtek, meg kell hagyni, dicsően és bátran, hogy az úgynevezett kommunizmus megbukjon. Mondják, ő várt, egyszerűen kivárt. Aki közelről látta, annyit el kell ismernie, hogy kevés ember állt felkészültebben a változásra, mint ő. Ez volt a hivatása, talán így mondjam? A családi meghatározottsága? Apja szelleme, ami előtt nemrég tisztelgett Krakkó várának emléktáblájánál? A történészi, politikai szenvedélye? Mindenesetre - hogy patetikusan és biblikusan fejezzem ki magam -: „Boldogok azok a szolgák, akiket az úr virrasztva talál..."

1991. szeptember 11 -én adták át a Rohan-palotában a strasbourgi Schuman-díjat. Robert Schuman francia politikus volt a második világháború után az első, aki -az olasz Alcide de Gasperivel és a német Konrad Adenauerrel - a keresztényidemokrata remények szellemében megalapozta az európai integrációt. Az 1950-es párizsi Schuman-tervből nőtt ki fokozatosan az Európai Gazdasági Közösség, később politikai és pénzügyi, általános integrációs törekvésekkel a mai Európai Közösség. E díjat eddig - 87 óta, mióta a díj létezik - Mario Soares portugál elnök és Paul Poupart, a pápai kulturális tanács bíboros tagja kapta.

Elképzelhető, milyen furcsán hangzik a kiskun tanyasi asszony fülének, hogy őnéki Európába kell igyekeznie, miközben a kárpótlás gyötrelmes kötvényeivel, árveréseivel és nyugdíjának fillérre való beosztásával kínlódik. Elképzelhető, milyen füllel hallgatja Európába törekvésünket az a jó fölényű kultúrember, aki benne él Európa, sőt a világ nemzetközi szellemi hálózatában, könyveiben, centrumaiban. Egyiküknek mérhetetlenül sok és fölfoghatatlan, másikuknak megmosolyogtatóan természetes és kevés. Az egyik ott áll a faluszéli pléhkereszt mellett, és kémleli a politikai pártok Mercedeseiből kipufogó gáz- és porfelhő gomolygását, a másik Berlinből küldi Koestler német idézeteit - talán éppen az útszéli parasztasszony otthon ragadt, ám igen szép mosolyú unokahúgának. Külön világok Magyarországon. Egy csaknem utolérhetetlen Európa és egy alig mozdítható honi táj.

„Számomra mindig elválaszthatatlan volt az európai egység gondolata és a modern értelemben vett magyar nemzeti gondolkodás."

Miközben hát a magyar polgárság és széles középosztály létrehívásának évszázadnyi gondjaival küszködünk, egyúttal a jövő felé is kellene lépkednünk. Hátra, előre, vagy még inkább hátul, elöl.

Mindehhez hozzájárul, hogy mi magunk történetesen nem egyszerűen Európában, hanem Kelet-Európában, vagy ahogy előkelőbben szoktuk fogalmazni, Kelet-Közép-Európában vagyunk. Nem véletlen hát, hogy Antall az európai integráció egyik régióját a Hexagonale szögei közt képzeli el. Ugyanakkor, természetesen nem elkülönülve, hanem nagyon is társulva Nyugat-Európa országaihoz. Mindehhez járul, hogy ki kell küszöbölni Európa és Észak-Amerika természetes rivalizálását - bankban, hitelben, tőkebefektetésben. No és, hol van még a japán vonzat? Nem embernek való munka, nem költőnek való gondolat.

Mindazonáltal, úgy látszik, Antall állja a sarat, és lankadatlanul követi a nemzetközi barométer jelzéseinek intelmét. Sőt mintha ebben volna igazán elemében. Megtalálva azt a kapcsolatrendszert, melybe Magyarország áramkörét nem tolakodóan, de igencsak jelentékenyen bekapcsolja. Jelenlegi benyomásunk szerint komoly európai tényezőként a nagy horderejű külpolitikai mozgásban. Bush-sal, a japánokkal, Kohllal, Mitterand-nal éppen úgy érintkezésben, mint Jelcinnel, Walesával, az olaszokkal, Václav Havellel.

Mindezt nem lehet ad hoc bírni. Ehhez feltehetően kell a múlt, a fölkészült gondolatrendszer, melynek alapjait évtizedeken át kellett - valahol a könyvek mélyén és a politikai gondolkodás napi rendszerén -megteremteni. Azért, hogy ez, mikor csupán néhány szó, egy nyakkendő, egy zakó alakjában, egy történelmi eszmefuttatásban jelentkezik, akkor h i - teles legyen. Ezt a szerepet csak hitelesen lehet játszani, különben egész Magyarországnak nem hisznek.

Talán nem túlzás azt mondani, hogy Antall Józsefnek ez az alakítás szép pillanatokat hozott. Valahogy úgy, ahogy nagymesterek éveken át otthon és fejben sakkoznak, gyakorolnak, hogy a világversenyeken, nagy partikon helytálljanak. Egyik jellegzetes pillanat volt ebben a játszma-sorozatban, mikor az Európa Parlament kibővített irodájának

Robert Schuman (1886-1963): az elzászi születésű francia politikus 1919-1940 képviselő; a háború alatt részt vesz az ellenállásban, 1944-ben a katolikus MRP (Népi Köztársasági Mozgalom) egyik alapítója. A háború utáni kormányokban különböző miniszteri tárcákat tölt be. 1947-48-ban miniszterelnök. Külügyminiszterként a német-francia megbékélésen dolgozik. 1955-ben az Európa Mozgalom elnökévé választják, 1958-60-ban az Európa Parlament elnöke. 1950-ben ő kezdeményezte az Európai Szén- és Acélközösség létrehozását (Schuman-terv).

strasbourgi ülésén emberi őszinteséggel és méltóságteljesen összegezte azt a szerepet, melyet Európa játszik Magyarország életében, és Magyarország játszott Európa életében. Nem a „bekéredzkedés" gesztusával, hanem politikai, történelmi tények ismertetésével érzékeltette, hogy uraim, Magyarország Európában van. Ezerszáz éve, s a súlyos törökidőkben éppúgy, mint manapság.

Ezzel együtt figyelmeztetett arra, hogy a világ 74 éve aggodalommal figyelte a kommunista rendszer és a Szovjetunió megszületését, majd pedig a kommunista uralmat Kelet-Közép-Európa térségében. Aggodalommal, de mindig készületlenül. 1956-ban és 1968-ban is. 74 éve vár a világ arra, hogy a kommunizmus összeomoljon, ám mégsem volt fölkészülve arra, hogy mi történik akkor, ha valóban összeomlik. Nagyon vigyázni kellene arra - Európának hogy a katonai vasfüggöny helyét nehogy egy szociális (jóléti) vasfüggöny váltsa fel. Az Európai Közösségnek nem csupán a jelentkező országok érdekében, hanem saját, legszorosabb érdekében szorgalmaznia kellene Európa (Kelet-Közép-Európával való) integrációját.

Talán nem szerénytelenség fölsorolni, mennyire húsba, vérbe vágó lépések voltak, melyeket elsőként tettünk meg a világpolitikában: a Varsói Szerződés feloszlatásának kényszerítő lépését, a KGST utódszervezet nélküli feloszlatásának lépését, és a szovjet csapatok Magyarországról való kivonása mindenáron való végrehajtásának lépését - különösen az augusztusi puccs előrevetülő „árnyékában". Nem beszélve arról az intő figyelmeztetésről, mely Jugoszlávia belső katasztrófájának humánus kezeléséről szól, ahol pedig több helyen Tito elnök mellett Lenin képét is gyakran megtalálni.

„Magyarország számára az európai integráció létkérdés. Mi ezért vére ztünk el, ezért vesztettük el évszázadokon keresztül népünk millióit. Számunkra az Europáért való küzdelem, az európai gondolatért való harc nem egyszerűen politikai program, hanem maga a magyar történelem."

Igen szép ajándék a sorstól számára, hogy apja nyomdokaiba léphetett, akit a magyarság európai méretű és hatású gondolkodója, Bibó István így jellemzett:

„Nem kell ismételnem, hogy én milyen szeretettel és tisztelettel őrzöm Édesapád emlékét, akiről szintén el lehet mondani, hogy »személyiségében hordozza a magyar történelmet«".

A. J. Európai szellemek próbáltak ezzel a vasfüggönyöző szovjet elhatárolódással szembeszállni, mint elsősorban Winston Churchill...

Gy. T. *...akire maga Roosevelt s később Amerika sem hallgatott Igaz, negyvenöt évvel rá igazuk lett, s Reagan kifejezése szerint „a kommunizmus a történelem szemétdombjára került." Igaz, magam nem szeretem, ha százmilliós népek sorsát így aposztrofáljuk, még ha rendszerükben ártatlanok is, de tény, hogy most kényleien a bolsevik világbirodalom az emberi természet szerint próbálni élni.*

Hogyan vészelte át ezt a negyven évet az ember, az a bizonyos leendő vagy lehető középosztály? Kibírta? Hiszen jószerével a Nyugattól csak hősiességre való buzdítást, könnyeket és jókora kádári hiteleket kapott?..

A. J. Valamiképp kibírta. Noha a kommunista rendszer mindent megtett, hogy „elnyűje" idegeit, erkölcsét. A takarékon tartott vállalkozókedve. munkaszeretete és etikája megmaradt. Azt hiszem, ebben nagy része volt az Egyház állhatatosságának. morális bázisának. A vallás talán a legnagyobb belső ellenálló erő.

Gy. T. *II. János Pál pápa látogatásával valóban mintha „visszakeresztelkedési aktuson" estünk volna át. Ha nagyon pompázatosra, aranyosra és tömjénesre sikerült is...*

A. J. Jól tudod, tőlem igazán távol áll a túlzott ceremónia, bármiben való hivalkodás, noha az eseményeknek meg kell adni a méltóságát.

Magam úgy találom, egy ilyen „visszakeresztelkedési aktus" előre és visszamenőleg is óriási jelentőségű dolog. Visszafelé kifejezi, hogy a magyarság negyven év alatt sem szakadt el kereszténységétől, lelkileg - ahogy az előbb fogalmaztuk - „kibírta" az elnyomást, hitével, meggyőződésével benne maradt a keresztény Európában - onnan való Szent István kora óta. és ma is oda tartozik. Ez a mi helyzetünk, pszichénk, lelki-geopolitikai fekvésünk. A pápalátogatás előrefelé pedig ezt fejezi ki: ezen a keresztény úton kívánunk haladni, természetesen a magunk nemzeti értékei és ménékei szerint. A modern kereszténység szellemében, melynek nemzeti liberális politikájában minden magyar polgár, minden magyar ember megtalálja a maga saját helyét, vallásra, fajra, felekezetre, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Ennek a szellemiségnek a legszélesebb bázisa volna a modern polgárság, melynek megerősödésére számítunk, melybe éppen úgy beletartozik a farmer, mint a tanár, a vállalkozó, mint a szakmunkás, a kutató, mint a kisiparos - remélve, hogy idővel eltűnik az értelmiségi és a kvalifikált fizikai munka közti különbség. A fizika törvényeit ismerő és alkalmazó olajos kezű autószerelő a maga műszaki ismereteivel szellemi értelemben is rendelkezik olyan tudással, mint például egy fontos hivatalban ülő adminisztrátor, logikus tehát, hogy iskolázottságában sincs különbség, és társadalmi állásában sem lehet különbség. A számítástechnika korszakában, a komputer-korszakban a régi értelemben vett szakmunkás típusa összemosódik, egybeolvad - társadalmilag - az alkalmazotti, értelmiségi társadalmi csoporttal. No persze, ez volna a jövő.

Sir Winston Churchill (1874-1965): a brit politikust először 1900-ban választották be az alsóházba, konzervatív színekben. 1904-ben a Liberális Párthoz csatlakozik, 1908-tól különböző miniszteri posztokat tölt be. Pártja széthullásakor visszatér a torykhoz (1924). 1929-től politikai tisztség nélkül, független íróként élesen szembenáll a Hitler „megbékítésére" törekvő kormánypolitikával. 1939-ben, a háború kitörésekor visszakerül a kormányba, 1940-től miniszterelnök, a „három nagy" szövetségének legfőbb kovácsa. Az 1945-ös választáson pártja vereséget szenved. 1946-os fultoni beszéde a kommunistaellenes atlanti összefogás egyik első meghirdetése. Fellép a nyugat-európai integráció mellett. 1955-ben ismét miniszterelnök. Kiemelkedő politikai író és történetíró.

Gy. T. *Marad itt helye, ebben a leendő modern társadalomban a művészértelmiségnek? Melynek jelentősége a nagy technikai civilizációban Nyugat-Európában és Amerikában is csökkenni látszik?*

A. J. Gondolhattam, hogy előállsz ezzel a kérdéssel. A magyar politikának nagyon nagy többlete az, hogy az írók Kölcseytől kezdve Adyig, akár képviselőként is - Kölcsey, Vörösmarty. Jókai. Mikszáth - részesei voltak a magyar politikai életnek, az írók mindig komoly politikai szerepet játszottak.

Gy. T. *Még Illyés Gyula is volt egy másodpercig képviselő, Keresztury miniszter, Veres Péter pedig folyamatosan...*

A. J. A középpolitikai pártoknál az íróknak - a népi íróknak - és a történészeknek igen nagy befolyásuk volt. míg a baloldali, radikális mozgalmakban inkább a filozófiai, szociológusi elkötelezettek szerepeltek már a századfordulón is. Ez a kettősség ma is megvan, s bizonyos értelemben skizoiddá teszi a magyar politikai gondolkodást.

A szellemi, irodalmi életünknek ez a polarizáltsága, mely végigvonul az elmúlt évtizedek irodalmi, szellemi életén, rávetődik a gyakorlati politikára. A gyakorlati politikának egyáltalán nem használ, hogy ilyen mértékű szellemi-ideológiai nyomás alatt van, és a szellemi, irodalmi életnek sem használ, hiszen ez visszahat. A szellemi, irodalmi életre visszahat, hogy politikai, szinte pártszerű elkötelezettségek is hatnak rá.

Gy. T. *Magam nem voltam, nem vagyok, és reményeim szerint nem leszek semmilyen párt tagja. Szerintem az író eszmei, hogy ne mondjam, politikai véleményének, állásfoglalásának a műveiben kell megjelennie, és nem a politika porondján. Talán a legnagyobb baj, mikor az irodalom belekeveredik a politikába.*

Ám tudomásul kell vennünk, hogy nálunk a politikát maguk a politikusok nem tudták csinálni, nem tudtak politizálni. Illyés írja ezt, és igaza van. Nálunk még a vízügyi ellenőr munkáját is gyakran az írónak kellett elvégezni. Tehát nemcsak élvezetből, de kényszerből is álltak rá Vörösmartyk, Adyk, Németh Lászlók, hogy politikát „gyakoroljanak".

Ezzel viszont óhatatlanul elvesztették fennkölt függetlenségüket. Magam is sokszor háborogtam, hogy Illyés leáll „a kommunistákkal" egyezkedni, de mikor ő volt az egyetlen szellemi hatalom, aki valamelyest hatott a „zsarnokságra", akkor megemeltem a kalapomat előtte. Én - szerény lehetőségeim szerint - igyekeztem mindig három lépés távolságban diskurálni hatalmi emberekkel. Bár ők sem voltak mind tökfilkók, sem kulturálatlan, hazafiatlan gazemberek.

A. J. Ahhoz viszont igencsak értettek, hogy a művészeket, írókat bevonják láthatatlan tanácsadó testületükbe. mintha ők hallgatnának rájuk, mintha az írók adnának tanácsot - afféle szürke eminenciásokként - a politikusoknak. Amerikában példá-

ul ez elképzelhetetlen. Hogy az írókat meghívják a Fehér Házba. Angliában is volt kapcsolat Churchill és Maugham között. Vagy Churchill és Chaplin között. De senkinek se jutott eszébe, hogy ezt összekeverje a politikával. Vagy ha Adenauer és Böll időszakát vesszük, aligha lett volna elképzelhető, akármilyen szemszögből, hogy a politika befolyásolja az irodalmat vagy fordítva.

Révai és Aczél a magyar szellemi életet tartották a legegyértelműbben kézben, tudták, hogy ezzel Magyarország agyát tartják kézben.

Kézben tartották, és bizonyos mértékig udvaroltak is az íróknak, művészeknek. Pénzügyi, díjazási különbségtétellel - a lazítás és szorítás politikai metodikájával-kialakítottak egy abszolutikus, udvari szemléletet - s többen a művészek közül a közvetlenkedő magatartás folyományaként a szellemi súgó komoly szerepében tetszeleghettek.

Gy. T. *Azt hiszem, jelentős művész esetében ezzel a taktikával komoly sikereket nemigen értek el...*

A. J. De volt egy egyenes út mecenatúra és művész között. Most, hogy az állami mecenatúra rendszere megszűnt. az új piacgazdaság, új politikai rendszer keretei között kell megtalálni szerepüket a szellemi embereknek. Úgy érzik, elvesztették a politikai életben azt a háttérszerepet, amit korábban betöltöttek. Ebből következik, hogy a magyar vezető értelmiség egy részének rossz a közérzete, mert kiesett egy szerepkörből, amit az ellenállás, a félellenállás, a rejtett ellenállás jelentett.

Az a különleges fontosságtudat lecsökkent, és dönteni kellett abban, hogy vagy vállalja a politikával együtt járó lövészárokharcot mint író és mint politikus, vagy pedig visszavonul.

Akik nem vállalták az első vonalnak a lövészárokharcát, azok rosszul érzik magukat, mert úgy érzik, nem elég fontosak a közéletben, nem elég fontosak a nagy kérdések eldöntésében.

Egy parlamentáris többpártrendszerben, aki politikus, aki a politikai pályán akar működni, annak akár író, akár szociológus, akár filozófus, be kell állnia a lövészárokba, és a szennyet és a gránátcsapódásokat át kell élni. Nem lehet bunkerekből nagy stratégaként irányítani a politikai eseményeket, és nem lehet szürke eminenciásként a háttérből kezelni ezeket a kérdéseket. Akkor azt kell csinálni, ami a mi sorsunk, hogy az első vonalban vagyunk, és részt kell venni a csatákban, részt kell venni a politikai ütközetekben, és viselni kell azt a felelősséget, ami *politikai felelősséget* jelent az országért...

Erre a komoly hangra ellenállhatatlan késztetést éreztem, hogy költői természetem szerint rendetlenkedni kezdjek. Kitárjam a szépmívű ajtót, és a visszafogottan halk és finom titkárnőnek kikiáltsak:

- Hozzanak már be valami tisztességes őzpörköltet, lehet vaddisznó is, lehetőleg hamvasra főzött gülbaba burgonyával - bár a gyöngéden pattogó selyemfényű nokedlit jobban szeretem -, elég lesz egy zónaadag is villásreggelire, spriccelő, de nem kőkemény savanyú paprikával - ha lehet, nem bogyoszlóival —, valamifrissen tört fehér kenyérrel és hozzá hörpölnék egy lángoló sárga csapolt korsó - nem túl nehéz, talán olajfolyású, de jéghideg Spaten - sört, hogy enyhítsek mondanivalónkon. Úgysem kínáltak meg semmivel... -Aztán eszembe jutott, hiszen ezzel kezdték, s beszélgetőtársam kellemes forrón már behörpölte a maga félbarna kávéját, s magam is kaphattam volna, ha szeretném, így a fagyosra kért tonikkal vigasztalódtam, mit okvetetlenkednék itt?

Különben is, ilyen volt régen is, mindig is. Elszánt és komoly. Vagy tizenöt éve kerestem meg például egy regénytervemhez segítőül mint történészt. Arról akartam írni, hogy valamelyik kelet-ázsiai őserdőben még mindig bujkál egy japán katona a második világháborúból, mert úgy érzi, a háború elvesztésével ő is elvesztette az arcát...

Antall József nagyon kedvesen segített, könyvekkel is, sőt összehozott egy olyan régi repülős hadifogollyal, aki japánokkal volt egy táborban.

Regényemből aztán csak huszonkilenc oldal készült el, de amit ennél is jobban fájlaltam, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban Antall József akkor sem hozatott nekem vadpörköltöt.

ötlöttek azok az általam csak képzeletbeli szocialista tivornyák, melyeket a szocreál vezetők „vittek végbe" azokban az erdőségekben, melyeknek pusztulását - mint hallom - éppen a pártfőnökök elébe terelt, közelről lepuffantandó őzek, szarvasok, vaddisznók idéztek elő, fölfalván erdőnyi hajtásokat, gallyakat, fákat. „Ezt a negyven évi öldöklő pazarlást szinte lehetetlen behozni az erdőgazdaságban" - nyilatkozta éppen egy erdőfőmérnök.

Úgy éreztem, jobb, ha megmaradok a magam tisztességes tonikjánál, legfeljebb valami halk ham and eggs-re fogok legközelebb - magam is halkan - reflektálni.

A. J. Hiába ad nekem valaki bölcsen tanácsot, mit kell tenni - a felelősség az enyém. Például a taxisblokád időszakában. Mikor szólalok meg, mit

Antall József és II. János Pál találkozása a pápa magyarországi látogatásakor

Giscard d'Estaing az Európa Mozgalom budapesti ülésén

mondok, hogyan. A tárgyalóasztal különböző oldaláról hiába kaptam közvetlen és közvetett üzeneteket, senki sem tudta tőlem ezt a felelősséget átvállalni...

Gy. T. *...az egyszemélyit...*

A. J. ...az egyszemélyit, hogy milyen véleményt nyilvánítok, akkor, mikor még az a vacak dréncső kilógott belőlem, és pizsamában ültem az ország nyilvánossága előtt. Azt helyettem senki nem tehette, senki nem dönthette el.

Nem panaszkodom, mert erre tettem föl az életemet, ez a hivatásom. Csak azt mondom, aki tudós akar maradni, annak abban a körben kell a politikát képviselnie, azon a szinten és addig a határig, ameddig az a nem politikusi funkciót jelenti.

Aki pedig politizálni akar. annak vállalni kell a lövészárokharcot, vállalni kell a sarat, a mocskot, amit rászórnak, az éles ütközéseket, s főleg a felelősséget az országgal, a néppel szemben.

Hiszen perdöntő, milyen képe van Magyarországnak külföldön. Demagóg kijelentés, hogy ne beszéljünk Európáról, hanem Magyarországról és a szociális kérdésekről: olcsó demagógia. Történelemfejlődésünk azt igazolja: aszerint alakult az ország sorsa, milyen külső és belső képét tudtuk adni az országnak.

Magyarország elbukott a világtörténelmi fordulatoknál, mert rossz volt az image-e. Nagyon fontos a magyarságkép. fontos a Magyarország-kép romlásának kutatása. Jeszenszky Géza kandidátusi disszertációja például, mely Magyarország első világháború előtti angliai képének vizsgálatával foglalkozik, igen sok megdöbbentő adattal szolgál.

Óriási felelősség, hogy milyen a Magyarország-kép. Ez természetesen összefügg a társadalompolitikával és gazdaságpolitikával. Hogy Magyarország alkalmas külföldi beruházásokra. hogy értékeljenek külpolitikailag és a nemzetközi tárgyalásokon - ehhez egyidejűleg jó belpolitikát is kell folytatni... ezt a kettőt nem lehet egymástól elválasztani.

Gy. T. *Pardon... Melyik regényre emlékszel, ami téged igazán megragadott?*

A. J. Ezt nehéz megfogalmaznom, egyrészt mert történelem-magyar szakos diplomám van, így az alapvető nagy művek számomra-csaknem kötelezően - átjárhatóvá váltak, sőt tanítottam is ezeket. Másrészt - bármennyire nem feltétlenül tetszetős is -, miután elsősorban a történelem vonzott, számomra mindig izgalmasabb volt a politikai memoár, mint egy szépirodalmi alkotás.

A szépirodalomban is elsősorban a mögöttesen meghúzódó emberi viszonyok, mentalitások érdekeltek. Az orosz irodalomban az orosz lélek. Mely mögött ott van az ortodoxia. Ott van például a pszichoanalízis gyökere. Freud előtt már Dosztojevszkij kitalálta. Ez nem születhetett meg Nyugat-Európában. Az irodalomban hát az orosz lélek - Tolsztoj. Dosztojevszkij, Gogol és a többiek munkáiban.

Vagy a franciáknál - mondjuk Balzactól Zoláig-a részletekbe menő leírások, ami a filmjeiknél mármár unalmas, mégis lelkei sejtető. Vagy az angol irodalomnak csak az angol életformán keresztül megérthető lassú áradása. Vagy az olasz humor, ami Boccacciótól kezdve talán leginkább vált európai humorrá, míg az angol és a francia megmaradt speciálisnak. Vagy a különös. Kelet-Közép-Európában kialakult zsidó humor milyen eredeti.

Nagyon bennem maradt például Tomaso di Lampedusa A párduc című regénye. Egy nagy életforma regényének érzem A párducot... Feltétlenül azok közé tartozik, melyek a történelmet elevenen tudják érzékeltetni... Benne van az olasz risorgimento. tényleges délolasz, sűrű szicíliai környezetben... vannak mondatok. melyek ma is megragadtak: „Ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia..." Vagy ahogy a Párduc fogadja a polgármestert... Az ma is elevenen él bennem...

Gy. T. *Megint csak pardon... Mi a legnehezebb ezen a poszton, ezen a - ahogy Széchenyi szerette becézni - premierminiszteri poszton?*

A. J. A legnehezebb végbevinni a politikai-történelmi igazságtételt, ugyanakkor megőrizni az ország működőképességét.

A szakember és a politikus ember aránya. Megtalálni a harmóniát az ellenzékből kormányzásra került és a kormányzásban, államigazgatásban gyakorlatot szerzett emberek között.

A történelmi igazságtételt belső, kis közösségekben történő öntisztulással. a jogállamiság keretei között kell végrehajtani, és nem kormányzatilag vezényelni. Középúton járni, kiegyensúlyozó szerepet betölteni a változás és a folyamatosság között.

Nyilvánvaló, hosszú távon nagyon nehéz eldönteni, ki az, aki érdemesebb. Hiszen aki a múlt rendszerben politikai előnyt élvezett szakterületén - külföldre utazhatott államköltségen, jobb körülmények közt dolgozott, nyelveket tanult stb. -, lehet, hogy ma valóban - jogtala-

nul bár de képzettebb, mint esetleg az a tehetségesebb ember, aki háttérbe szorult politikai okokból. Hogy tudsz itt igazságot tenni, mi van az ország hasznára és erkölcsi igazságára?

Például egy nagy tehetségű teológus, aki falura került, aki évtizedeken át csak a plébánosságig vihette, talán nem versenyképes azzal a megalkuvó pappal, aki a legmagasabb polcra juthatott, és összeköttetéseit, kapcsolatait kamatoztathatta. Az az orvos óhatatlanul lemaradt, aki falusi körzetbe került, míg esetleg kevésbé tehetséges orvostársa „pártalapon" az egyetemi katedráig vihette - és ma már a magyar tudományban többet jelent a maga szakirodalmi munkásságával. Itt az emberi igazságtalanságok egyszerűen jóváthetetlenek - és ez a legfájóbb. Mert amit Ady Endre megírt a Napfény ország jegyzeteiben, az színigaz: a szocializmus. ahol járt, ott mindenütt a középszerűséget tette uralkodóvá. Ezt hogyan lehet kiegyensúlyozni a lemaradtakkal, egyetemre nem mentekkel, gyakorlatlanokkal, háttérbe szorítottakkal szemben?

Gy. T. *Ezt a szerepet vállaltad, erre a szerepre választottak...*

A. J. Nem is panaszkodom... Régi, tanári pályafutásom alatt is igazságosságra törekedtem, talán nem véletlen, hogy ennyi évtized után is ragaszkodnak hozzám a diákjaim: valószínűleg nem azért, mert nem törődtem velük. Akik megismertek, tudták, hogy mindent megteszek értük. kiállok értük, tudást, emberi értékeket kívánok nekik nyújtani. Nem vagyok az a folyosón hercigeskedő kedves fiú, aki a diákok közt keresi az olcsó népszerűséget.

Nyilván a magyar népnek van füle a hallásra, s megérti, mik a céljaim és mik az eszközeim, és hogy ezek az eszközök tiszták, ezért vállaltam ezt a tisztet. És minthogy a szólásszabadságnak vagyok a híve. mindenki mondhatja a véleményét, de utána a dolgokat meg kell csinálni.

Gy. T. *Most meg rohansz, mert vár Giscard d'Estaing és az Európa Mozgalom - az ajtóban...*

A. J. Az utókor majd eldönti, alkalmas voltam-e rá... Ténylegesen alkatilag és emberileg inkább azok közé a „tisztek" közé tartozom, akik arra alkalmasak, hogy felelősséget érezzenek a legénység kiképzése iránt, utána azt tartják kötelességüknek. hogy csak akkor vessék be az alakulatokat, amikor a körülmények a legkedvezőbbek erre, és minél kisebb véráldozattal lehet elérni a maximális célt... akik a legnehezebb helyzetből is visszamennek a megfagyottakért, a sebesültekért... így vezetve őket...

Valóban fölbukkant a francia exelnök ragyogó koponyája európai társai közt - várták Jóskát a VIII. A-ból. Szigorú félmosollyal üdvözölte őket, ebben a pillanatban nekem is abszolút hitelesnek tetszett, hogy ő Magyarország miniszterelnöke. S körös-körül a világban azt tapasztalom - ott is hitelesnek tűnik. Világlátása, politikája, történelemszemlélete, habitusa - és hitelesnek tűnik az országa.

Végül is elmaradt az a heves diákkori kedély, hogy hancúrozzunk parlamenti szobájának elegáns szőnyegén, hiszen a hely inkább Jean Anouilh Becket ou l'Honneur de Dieu (Becket avagy Isten becsülete) című drámájának sátrává változott, ahonnan páncélját és köpenyét magára kapva sietett vállalt tisztsége harcaiba. Páncél volt rajta, azt láttam.

Magányos volt? Nem tudom. Ahogy utána néztem, s egyenes tartásán láttam áttűnni kedves diákkori mozgását, Szabó Lőrinc két sora jutott eszembe: „áldjon meg, Akit, ha hisszük, ha nem, / Istennek mondunk közönségesen..."

Tarr László

FÉNY ÉS ÁRNYÉK

Pillantás az elmúlt századfordulóra

Döcögős klapanciákban írta meg a múlt század végén egy rokonszenves fűzfapoéta. M. Kóssa Albert:

Aranynak hogy lehet korunk
magasztalni.
Ha hozzá nem toldjuk a jelzőt,
hogy talmi.

Bár a talmi szó valamelyest gorombának tetszik, ha a kétségtelen eredményekre gondol az ember, annyi azonban bizonyos, hogy a korszak tele van ellentmondásokkal; fény és árnyék váltakozik politikai, gazdasági és kulturális arculatán.

Válasszuk példaként a politikai színpadról Tisza Kálmán alakját. Ô 1890. március 9-én adta be lemondását - 15 évi kormányzás után - a miniszterelnöki méltóságról. De miért? Ennek megértéséhez vissza kell nyúlni egészen 1875-ig. Addig Tisza Kálmán, mint a balközép vezére, a képviselőházi ellenzék oszlopa volt. A kormányzó Deák-párt azonban 1874-ben kátyúba jutott, és felmerült a mentőötlet, hog\ a kormánypárt és a balközép lépjen fúzióra. Tisza az alkudozások során, majd utóbb, a miniszterelnöki szék elfoglalását követően, egymás után feladta a balközép korábbi követeléseit, amelyek többek között kétségbe vonták az 1867-es kiegyezés fontos elemeit is. Azaz, Tisza Kálmán a bársonyszék felé vezető damaszkuszi úton Saulusból Paulus lett. Elmúlt 15 év, és akkor - egy furcsa és bonyolult parlamenti konfliktus során - mégis kibújt belőle a Saulus. Történt ugyanis - még tíz évvel előbb. 1879-ben -, hogy az országgyűlés megszavazta a honossági törvényt, amely - egyebek között - kimondta, hogy azok a külföldön élő magyar állampolgárok, akik tíz évleforgása alatt, azaz 1889. december 27-ig nem jelentik ki valamely osztrák-magyar konzulátuson, hogy meg kívánják tartani magyar állampolgárságukat, azt automatikusan elvesztik.

Kossuth Lajos, ekkor már régen „.turini remete", úgy találta, hogy ezt a törvényt ellene hozták, hogy elvesztse magyar állampolgárságát. Az idő telt-múlt. már 1889. november vége volt. tehát a törvényben meghatározott időpont vészesen közeledett. amikor Tisza azt eszelte ki. hogy minisztertársaival egyetértve kijelenti: mivel Kossuth több magyar város díszpolgára, ezért mindenképpen magyar állampolgár marad. De Kossuth ezt a „megoldást" visszautasította. És ekkor bújt ki Tiszából a Saulus: december 11-én a képviselőházban, amikor egy, Kossuth állampolgárságának fenntartását követelő levél tárgyalására került sor, váratlanul felszólalt, és kijelentette, hogy hajlandó a honossági törvény olyan módosítására, amely Kossuth számára kivételes elbánást nyújt. Csakhogy Tisza ezt a kijelentését nem beszélte meg minisztereivel. és így javaslatát, amikor a minisztertanács elé terjesztette, leszavazták. Bár Ferenc József elnökletével még egy minisztertanácson próbálkoztak az ellentéteket áthidalni, ez azonban nem sikerült. Erre Tisza beadta lemondását.

Tisza Kálmán

Ez a történet jól illusztrálja az 1890-es évek politikai zűrzavarát, de ugyanakkor jellemzi azt a kettősséget is, amely a dualisztikus államszervezet és a függetlenségi törekvések, sőt Ferenc József magyarság iránti rokonszenvének kétségbe vonása és Kossuth hallatlan népszerűsége között fennállt.

A kiegyezés után a magyar gazdaság szerkezetének még mindig meghatározó tényezője volt a mezőgazdaság. Amíg a szabadkereskedelem volt Európában az uralkodó irányzat, addig a magyar nagybirtok és terménykereskedelem előtt nyitott piacok tárták tágra kapuikat. Ennek a paradicsomi állapotnak véget vetett a konkurencia és a protekcionizmus. A nyolcvanas években megjelent a piacon az amerikai és az orosz (!) búza; ugyanakkor csaknem minden európai ország - kivéve Nagy-Britanniát - szakított a szabadkereskedelemmel, és áttért a protekcionizmusra. Így a magyar termények - természetesen Ausztriát kivéve -

vámfalakba ütköztek. Amíg az Ausztrián kívüli búzaexport 1882-ben még 190 000 tonna volt, 1884-ben már 98 000 tonnára csökkent, az 1892-96 évek kiviteli átlaga pedig már csupán 45 300 tonna volt.

Könnyen elképzelhető, hogy mindez milyen következményekkel járt. A búza ára csökkent. Nyilvánvaló, hogy a nagybirtokosok a piac beszűkülését és a vele járó árcsökkenést nem saját életszínvonaluk leszállításával kompenzálták, hanem a jelentkező jövedelemkiesés pótlását áthárították uradalmaikra: megszorították a beruházásokat, és csökkentették a fizetést, bért és egyéb járandóságokat.

Itt jutunk el az uradalmi cselédség nyomorúságos életéhez, amelyről a század végén igen kevés szó esett. Ezt majd csak a XX. században tárják fel a falukutatók és Illyés Gyula könyve: *A puszták népe*. De a század fordulóján a magyar társadalom konzervatív köreiben és az akkor lateinernek nevezett értelmiségi rétegben a magyar uradalmi cseléd és a paraszt életmódját még Arany János C*saládi kör*ének idillikus ábrázolásában képzelték el, a divatos népszínművek pedig csak alátámasztották a romantikus, de hamis ábránd ködképét.

Az agrármozgalmakat, az aratósztrájkokat ezekben a körökben félvállról vették, s inkább csak holmi falusi jómadarak rosszalkodásának vélték.

A századelő éveiben sem változott a parasztság és a cselédség megítélése. 1912-ben Ecseri Lajos azt írta, hogy „egy évtized óta a meddő közjogi harc miatt az alsóbb néposztályok helyzetének javítása iránt egészen megszűnt az érdeklődés. Az erősebb társadalmi néposztályok a közjogi viták közepette is meg tudták védeni és erősen elő tudták mozdítani a maguk érdekét, de a munkásosztály politikai befolyás híján az államhatalmat nem volt képes saját céljai érdekében felhasználni.

A gazdasági életben a századvégen fellendült az ipar és a kereskedelem. A kezdetben nehézségekkel küzdő bankok megerősödtek. Míg a hetvenes években a kereskedelem még nagyrészt a német és svájci eredetű családok kezében van, a század végére már igen sok zsidó kereskedő jutott vezető pozícióba. Az akkor hivatalosan izraelitáknak nevezett zsidó családok jelentékeny része azonosulni akart a magyar kultúrával, életformával, sőt a magyar nacionalizmussal is. Amikor 1896-ban a pesti izraelita hitközség ünnepi istentiszteleten fejezte ki együttérzését a magyar állameszmével, az *Egyenlőség*nek az istentiszteletről szóló tudósításában ilyen mondatokat olvashatunk: „Ilyen istentiszteletet csak olyan zsidóság rendezhet, mely a nemzettel, melynek ünnepét üli, elválaszthatatlanul egybeforrt; mely érzi és tudja, hogy a nemzettel egy, hogy a nemzet őbenne, és ő a nemzetben él."

Deák Ferenc

Ennek az össze- vagy beolvadási szándéknak egyik megnyilvánulása volt az a szerep, amelyet az asszimilálódó zsidó nagypolgárság mint az irodalom és művészet mecénása és mint műgyűjtő töltött be. Ki nem ismeri Hatvany Lajos nevét és Ady Endre támogatásával szerzett érdemeit? Egy másik Hatvany: Bertalan József Attilát támogatta, ami - József Attila önérzetét és bomló lelki világát tekintve - nem lehetett egyszerű feladat. Említeni kell Fenyő Miksa nevét is, hiszen köztudomású, hogy a Nyugat egyik alapítója és Hatvany Lajos mellett legfőbb anyagi támogatója volt.

Néhány szót még a műgyűjtők is megérdemelnek. Báró Herzog Lipót Mór gyűjteményét kell itt elsősorban említeni, bár a híres kollekció - a Szépművészeti Múzeumba jutott néhány darab kivételével - szétszóródott, külföldre került. 1913-ban jutott Herzog báró tulajdonába kilenc Greco, négy Goya, azután egy-egy Courbet és Manet, két-két Renoir és Cézanne. És ezek csak a mesterek főművei! Báró Kohner Adolf gyűjteményében a legjelesebb magyar mesterek művei mellett szintén kiváló francia képek voltak, mint például Courbet, Manet, Sisley, Renoir, Monet, Daumier, Cézanne és Gauguin művei.

Hatvany Lajos

Hatvany Ferenc számra kisebb, de értékben gazdag gyűjteményének sorsa máig ismeretlen. Az 1945-ös pesti ostromot követően veszett nyoma - s mindmáig nem lehet tudni, hogy megsemmisült-e, vagy talán valahol egy barlangban lappang...

Reméljük, hogy egyszer talán még többet tudunk erről a gyűjteményről is. ■

John C. Polanyi

APÁM, POLÁNYI MIHÁLY

Hálás vagyok, hogy végre helyreállíthatom kapcsolatomat a magyar néppel, amelyet jóformán már a születésem előtt ismertem. Szüleim révén sokat köszönhetek Budapestnek és Magyarországnak.

Apám. Polányi Mihály, akinek most ünnepeljük születése 100. évfordulóját, a múlt század végén született. A család legfiatalabb gyermeke volt. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Az első világháború alatt mint orvostiszt szolgált az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében.

A Károlyi-kormány alatt az Egészségügyi Minisztériumban vállalt hivatalt. Azután külföldre ment. hogy tudományos pályát fusson be. Akkoriban tudományos szempontból Németország jelentette azt a világnak. amit ma az Egyesült Államok.

Huszonkilenc éves korától kezdve életének következő ötven esztendejében sokat utazott szerte a világban. Magyarországra azonban csak ritkán jött haza. Több mint negyven éven keresztül Anglia volt az otthona, az az ország, amit nagyon szeretett. Lelke mélyén továbbra is tisztelte az általa megismert liberális és alkotó szellemű Magyarországot és Európát, de telve volt aggodalommal, hogy az már csak a történelemben létezik. Kevesen gondolkodtak el olyan mélyen és szenvedélyesen Európa tragédiájáról, mint ő. A tragédiáért az eltévelyedett tudományt hibáztatta. Meglehet, hogy nézeteit felidézve most olyan szavakat használok, amilyeneket ő nem használt, de nem hiszem, hogy meghamisítanám gondolatait.

Németországban a nemzeti szocialisták, a Szovjetunióban a marxisták egyaránt rettegésben tartották országukat. Az volt a véleményük, hogy ami nem része a tudománynak, nem is létezik. A moralitást idejét múlt babonák maradványának tekintették. Hitük szerint az igazságosság és a tolerancia a tudományos haladás akadálya. Ez felháborító eltorzítása volt a valóságnak.

A tudomány ugyanis éppen hogy az értékek melletti elkötelezettségnek köszönheti erejét. Tiszteli a becsületesen vallott véleményeket, s nem az egyén faja, vallása vagy társadalmi osztálya miatt tartja az egyiket vagy a másikat tudományosnak. A tudomány csak addig virágzik, amíg tiszteli a személyiséget és tolerálja az eltérő véleményeket. Az igazságosság szolgálata azt jelenti, hogy minden új tudományos állításnak a tudományos közvélemény előtt kell igazolnia létjogosultságát.

A tudomány nem ró büntetést azokra, akik nem ismerik fel. hogy a Föld gömbölyű és hogy az atomok léteznek. Az igazságot nem szuronyokkal kell megalapozni, és ha az igazság nem az, ami, a szuronyok sem fogják azzá tenni.

A közelmúlt szörnyűségeinek egyik tanulsága az lehet, hogy a tudomány és a művészetek együtt voltak a zsarnoksággal való szembenállás központjai. Az új kor zsarnokai hadiállapotba kerültek a tudománnyal. és megpróbálták diszkreditálni a vezető tudósokat (Einsteint, Paul ingot, Szaharovot és most Fang L-zhit).

Európa mostani újjászületése olyan csoda, amit apám előre megérzett. de sajnos már nem érhetett meg. Ez az újjászületés nem jelenti, hogy a történelemnek most már vége. A civilizáció értékei az idők végezetéig veszélyeztetve lesznek, és nem annyira a barbároktól, mint azoktól a félrevezetett idealistáktól, akik türelmetlenségükben és tudatlanságukban arra ösztökélnek bennünket, hogy vessük el ezeket az értékeket.

Ezért továbbra is szükségünk lesz bölcs személyiségekre, akik figyelmeztetnek bennünket a fenyegető veszélyekre. Úgy hiszem, apám. Polányi Mihály egyike volt az ilyen személyiségeknek.

Budapest, 1991. augusztus 17.

John C. Polanyi Budapesten, a vegyészek 33. világkongresszusán 1991 augusztusában, Göncz Árpád köztársasági elnökkel (Teknős Miklós felvétele)

Kende Péter

POLÁNYI MIHÁLY ÉLETÚTJA

Nyolcvanöt éves korában, 1976. február 22-én hunyt el Oxfordban Polányi Mihály, a kiváló filozófus, világhírű fizikus, az Angol Tudományos Akadémia (Royal Society) tagja, a manchesteri egyetem nyugalmazott közgazdaságtan professzora, számos amerikai egyetem díszdoktora, a nyugati liberális értelmiség egyik legmélyebben szántó elméje.

1891-ben született Budapesten, igen nevezetes családból, amely számos kiemelkedő gondolkodóval ajándékozta meg Magyarországot. Az etnológus és közgazdász Polányi Károly, aki Jászi Oszkárral együtt a magyar radikalizmus egyik vezére volt, Mihály testvérbátyja; Szabó Ervin: unokafivére; a munkásmozgalom történetéből ismert Stricker Laura: húga. Édesanyja - Cecil néni - a századforduló magyar szellemi életének egyik jellegzetes alakja, kinek irodalmi és művészeti szalonja a bécsi és budapesti progresszív értelmiség egyik találkozóhelyévé vált.

Sziporkázó és uralkodó jellemű Karli bátyjával ellentétben Mihály introvertált, halk és szelíd volt, de ugyanolyan kitűnő tehetség, akire már fiatal korában felfigyelt a nemzetközi tudományos világ, és akit barátai csodagyerekként tartottak számon. 1913-ban avatták orvosdoktorrá a budapesti egyetemen, de első tudományos munkái kezdő medikus korában jelentek meg. Első perctől kezdve inkább a kutatás, mint a gyógyítás vonzotta, s érdeklődése a fiziológiától rövidesen a fizikai kémia, majd pedig az elméleti fizika felé fordult. Katonaorvosként szolgált az első világháború alatt, s ekkor tette egyik legfontosabb felfedezését a termodinamika és az adszorpció tárgyában. Említést érdemel, hogy az ismeretlen fiatal katonaorvos rendszeresen levelezett Einstein Alberttel.

Adszorpciós teóriájával kémiai doktorátust szerzett a budapesti egyetemen 1917-ben. Az egy évvel korábban kiadott munkának azonban ötven évet kellett várnia, hogy a nemzetközi tudományos világ beiktassa a kémia kiemelkedő felfedezései közé.

Az 1918-as Károlyi-kormányban való átmeneti minisztériumi tevékenykedés után Polányi elhagyta Magyarországot, ahová a húszas és harmincas évek néhány rövid látogatásától eltekintve soha többé nem tért vissza.

Röviddel emigrálása után megnősült; a karlsruhei egyetemen tanárkodott. Magyar származású asszonyt vett feleségül, házasságukból két fiú született. 1920-tól Berlinben telepedett meg, a nagynevű Kaiser Wilhelm Kutatóintézet munkatársaként. Tevékenysége akkor már határozottan a fizika területén mozgott. A Röntgen-sugarak, a kristály-elmélet, a szilárd anyagok fizikája és a kinetikai reakció tárgykörében úttörő eredményei születtek: több alkalommal esélyes jelöltje volt a Nobel-díjnak, és máig sem világos, miért nem kapta meg.

Polányi Mihály tudományos pályafutásának uralkodó vonása a szüntelen újrakezdés. Univerzalitása a nagy reneszánszkori elődökével vetekszik. A fiziológiát már fiatalon elhagyta a kémia kedvéért, majd a fizikára tért át: a húszas évek közepétől kezdve pedig érdeklődése a fizikai kémiára összpontosult, és ehhez az irányhoz 1940-ig hű maradt. Közben azonban munkahelyet, státust, sőt országot változtatott. A nácizmus hatalomra jutása pillanatában Polányi leköszönt a Kaiser Wilhelm Intézetben betöltött vezető állásáról - hadd jegyezzük meg, hogy saját kezdeményezéséből: az első náci zsidótörvények elleni tiltakozásul. Angliába költözött át, elfogadva a manchesteri egyetem meghívását.

Wohl Cecil, Polányi Mihály édesanyja 1890 körül

Az angliai évekkel új korszak kezdődik Polányi szellemi fejlődésében. Manchesterben csak átmenetileg tölti be a fizikai kémia tanszékét. Már 1935-ben a szovjet gazdaságról jelentet meg könyvet, és érdeklődése egyre inkább a társadalomtudományok felé fordul. E fordulat története alapos bibliográfiai elemzést követelne, amire igazában nem érzem magam hivatottnak, de a személyes ismeretség jogán, s mivel a tanítványa voltam, hadd kockáztassam meg az alábbi feltevéseket. Polányi Mihály csak látszólag különült el társadalomreformer kortársaitól, akik között felnevelkedett. Legmélyebb motivációja neki is az ember megértése, a társadalom megjavítá-

Fiatalemberként a tízes években

sa, a tévutakon mozgó világ megváltása volt.

Békésebb körülmények között ez a motiváció talán rejtve maradt volna. A két világháború közötti korszak társadalmi földrengései azonban egyre inkább megingatták a fiatal természettudós higgadt megfigyelő állását. Mint kortársai közül annyian - talán Bertrand Russell a legjellegzetesebb példa-, Polányi is egyre inkább szükségét érezte, hogy egzakt tudományos munkásságát a társadalom dolgaiba való aktív beavatkozással váltsa fel. Kézenfekvő volna bátyja befolyására is hivatkozni. de az a föltevés nem helytálló. Mihály rajongott Karliért, de nem osztotta nézeteit, sőt bizonyos értelemben ellenlábasa lett annak a naiv társutas baloldaliságnak, amelyhez Karlit is sorolta. Bátyjával ellentétben. aki szabad szocialistának vallotta magát, úgy vélekedett, hogy az emberiség borzalmas útvesztőbe került. A harmincas évek elejétől - amelyet Hitler uralomra jutásán kívül egy hosszabb oroszországi utazás élményei tettek számára emlékezetessé - haláláig azok a társadalomszervezési kérdések foglalkoztatták, amelyekre a század válságtüneteit visszavezette.

Talán mindent elmond e válság legmélyebb okairól 1941-ben megjelent munkájának címe: *A szabadság megvetése (The Contempt of Freedom*). Polányi ekkor már egy éve nem a fizikai kémia, hanem a közgazdaságtan tanszékét foglalja el a manchesteri egyetemen. A munkanélküliség és a hitelpolitika viszonyáról tanulmányt jelentet meg... pedagógiai film formájában, ami mellesleg műfaji úttörés. Gazdaságtani főmunkája 1945-ben lát napvilágot a foglalkoztatás és a szabadkereskedelem viszonyáról (*Full Employment and Free Trade*). Ezt követően csak tizenöt év múlva tér majd

Testvéreivel. Adolffal és Laurával

Hadikórház, 1914. Polányi Mihály az álló sorban jobbról a második

vissza ismét a közgazdasághoz egy nagy feltűnést keltő, magyarra szinte lefordíthatatlan című *The Theory of the Conspicuous Production* tanulmányával. A cím Thorstein Veblen egy gondolatának parafrázisa. Veblen a dologtalan osztály elméletét kifejtve, hivalkodó fogyasztásról beszél, és azokról, akiknek ez belső kielégülést okoz, valamint hogy a mindenre kiterjedő tervezés fogalmi lehetetlenség, s még soha nem is valósult meg.

Az 1945-öt követő években Polányi újabb fordulattal a tudományelmélet problémáit kezdi feszegetni, majd hatalmas lélegzetű ismeretelméleti kutatásba fog. 1946 és 1969 között írott tudományelméleti tanulmányai három vagy négy vaskos kötetet töltenek meg. Ez a gondolati irány egy nagyszabású filozófiai műben csúcsosodik ki, amely *Personal Knowledge* címen jelent meg 1958-ban, és az emberi tudás személyes, hallgatólagos és intuitív komponenseit állítja előtérbe. Egészen más úton, mint szociológus kortársai, ő is arra a következtetésre jut. hogy objektív ismeret tulajdonképpen nincsen, de nála a végeredmény nem valamiféle relativisztikus szemlélet, hanem egy nagyon árnyalt istenhit. Szerinte egy magasabb rendező erő hipotézise nélkül a Világegyetemből abszolút semmit sem lehet megérteni.

Az ötvenes években bontakozik ki Polányi tevékenységének egy másik, kifejezetten politikai vonala. A totális ideológiák nyugtalanítóan gyors terjedése a szellemi életben a direkt cselekvés szükségességét érleli meg benne. Többedmagával - Oppenheimerrel, Raymond Aronnal és másokkal - együtt megalakítja a szellemi szabadság védőegyletét, a Congress for Cultural Freedomot, amely a szovjet irányítású társutas mozgalmak ellenpontja akar lenni.

Cecil mama a harmincas években

Polányi e keretben éli újra kora ifjúságának meghatározó problémáit, és fedezi fel az 1956-os Magyarországot. A viszontlátás megrendítő dokumentuma *A nihilizmuson túl* című tanulmány, amely Polányi szinte

Oxfordban, 1970-ben

egyetlen politikatörténeti szintéziskísérlete. Albert Camus nyomdokán haladva a jelenkori forradalomnak erkölcsi tényezőit vizsgálja, s ezen a csapáson jut el a „morális inverzió" érdekes fogalmáig.

Személy szerint abban az évben ismertem meg Polányit, amikor elhagyta a manchesteri egyetemet. Polányi apám medikuskollégája és fiatalkori barátja volt. Kisebbik fia, Johnny, a harmincas években többször velünk töltötte a nyarat Magyarországon. „Keresd fel Misit" - kötötte lelkemre apám, amikor 1957 januárjában elbúcsúztam tőle. A régi baráthoz küldött, én azonban mint a magyar események tanúja és a tervgazdálkodás gyakorlati ismerője érdekeltem Mihály bácsit. Első találkozásunktól kezdve lenyűgözött sajátos egyénisége.

A legszelídebb emberek egyike volt, akit a föld valaha is a hátán hordott. Nála tapintatosabb beszélgetőpartnert elképzelni sem lehetett. Mondanivalóját többnyire megkérdőjelezett, burkolt utalás formájában fejezte ki. Ez talán részben az angol kulturális közeg hatása volt, de azt hiszem, elsősorban Polányi természetével függött össze. Figyelme és kedvessége környezetével szemben nem ismert határt, s közeli ismerősei bálványozták. Külseje is megnyerő volt. De valami halk szomorúság lebegett körülötte, melynek okát majd az életrajzíróknak kell megfejteniök. Az emberiség sorsáért aggódás, a racionális érvelés hiábavalóságának tudata? Rezignáció azonban sohasem volt benne, és a legcsekélyebb új tényt vagy újonnan hallott érvet azonnal a legfigyelmesebb vizsgálat alá vonta.

Utolsó éveit teljes visszavonultságban élte le, a világ pedig, amelyet gazdag elméje annyiféle eredeti gondolattal ajándékozott meg, látszólag megfeledkezett róla. Igazi nagyságának felfedezése még hátra van. De akik személyes kapcsolatban álltak vele, tudják, hogy Polányi a kor egyik bölcs nagy embere volt. ■

Harry Prosch és Polányi Mihály 1973-ban

A párizsi Irodalmi Újság 1976-ban megjelent nekrológja nyomán. A szerző 1959-ben ösztöndíjasként dolgozott P. M. mellett.

Surányi Endre

EURÓPA AUTÓI

Érdekes korban éltem. Együtt nőttem és fejlődtem az automobillal és a motorbiciklivel, s volt alkalmam megfigyelni a technika hatását az emberekre. Amikor erről írok, úgy érzem magamat, mint egy olyan történész, aki a neandervölgyi embertől kezdve végigélte az emberiség történetét. A szíjhajtásos Laurin Klement motorbiciklin és a tömör gumis Benzen tanultam vezetni, amelyek menni már tudtak ugyan, de közlekedésre még az akkori értelemben sem voltak alkalmasak.

A húszas években ha a földbirtokosok automobillal indultak útnak, a hintójukat is magukkal vitték, amennyiben „defektus" érné az autót. átülhessenek rá. Ekkoriban csak a sofőrök és a mechanikusok tudták vezetni a nehezen kezelhető és gyakran javításra szoruló masinákat. A komplikáltnak tartott, a valóságban azonban primitív gépjárművek kezelése és vezetése ugyanis nagy szakértelmet és kitartó, szívós akaratot, munkát igényelt, e szerkezetek mégis gyakran leálltak. Így hát az európai utasok csak a második ezredév végén szállhattak autóba.

Gyermekkori emlékem, hogy a falumba motoron érkező mechanikus miként indította el a Laurin Klementnél már modernebb, nem lapos, hanem ékszíjhajtásos Puch motorját. Ma is látni vélem, amint az állványon álló motort pedálozni kezdte. A hátsó kerék mind gyorsabb forgásba lendült, s a motor furcsa szörcsögő hangokat hallatott, amelybe robbanások vegyültek. Amikor a pufogás egyenletessé vált, a motoros meglökte az állványt, s a pörgő hátsó kerék mély barázdát szántva, a földre huppant, a motor pedig eliramodott.

Néhány hónap múlva a mechanikus egy sárgaréz hűtős automobillal szállította az uraságot a főjegyző úrhoz. A hintóhoz hasonló alkotmány kerékabroncsait bőr borította, amelybe - mint bakancstalpba - acélszegek voltak beverve. A fél falu várta, velem együtt, az indulását. A mechanikus ezalatt olajozni kezdte a motort, s közben elmagyarázta, hogy olyan erős, mint tíz ló, tehát a leggyorsabb lovakat is megelőzi. A ló nélküli kocsi éjszakai világítását nem gyertyalámpa, hanem húsz gyertyafény erejű acetilénlámpák biztosították...

Amikor megjött a méltóságos úr - akit valamennyien tisztességesen megsüvegeltünk -, a gépész úr meg-

Budapest–Konstantinápoly autóverseny startja a Kígyó téren

„Száguldás" közben

ragadta a hűtő alatt fityegő rézmarkolatú kurblit, és mind gyorsabb ütemben, teljes erővel forgatni kezdte. Furcsa szörcsögő, hörgő hangok kísérték e műveletet, az automobil mind erősebb. ütemes himbálódzása közben. A gépész úrról már csurgott a veríték, amikor a motor végre felpöfögött. A kimerült ember a kormány mögé huppant, a motor feldübörgött, majd előrelökte a kocsi oldalán levő kart, és az automobil nagy reccsenéssel elindult.

Ez volt a helyzet 1920-ban. amikor csak gépészek vagy mechanikusok tudtak motorozni és autózni. Az akkor komplikáltnak tartott, a valóságban azonban primitív gépjárművek kezelése és vezetése ugyanis nagy szakértelmet igényelt. Mégis, e járművek többször álltak, mint mentek. hisz gyakori volt a gumidefekt, a gyertyaslusz és egyebek: minket pedig, elszánt kísérletezőket mint javíthatatlan megszállottakat sajnáltak és lenéztek. A „normális" emberek fölényesen hajtottak el megbízható

Speciális versenyautó 1910-ből

lovashintóikon bedöglött járműveink mellett. Ennek ellenére ma is elismerésre méltó versenyeredmények születtek.

Hazánk fia, Szisz Ferenc 1906. június 26-án és 27-én 103 kilométer/óra átlagsebességgel nyerte meg a 48 órás, 1230 kilométeres Le Mans-i versenyt, az első francia Grand Prix-t. Utasa Louis Renault volt. a gyár tulajdonosa. Elképzelhető Szisz vezetési tudománya, ha Renault rábízta magát, s nem ő vezetett.

Ebben az időben tette meg Borghese herceg a Párizs-Peking autótúrát. és több. különböző országokból, így Budapestről származó autó is befutott a konstantinápolyi csillagtúra céljába.

Saját konstrukciójú törpeautómmal 1945-ben próbaúton a közlekedési miniszterrel

Az idők múlásával, s főleg a járművek tökéletesedésével változott a kép. Már nemcsak gépészek, mechanikusok és vizsgázott sofőrök (az elnevezés a gőzautók korából ered: chauffeur=fűtő) vezettek, hanem egyéb habókos emberek is. Így lett a régi motoros- és sofőrtípus férfiideál, de még mindig a társadalom törpe kisebbségét alkotta.

Az autók-motorok fejlődésével Európában lényegében csak a harmincas években jött el az az időszak, hogy úgyszólván bárki képes volt vezetni. Demokratizálódásuk, hogy ne csak a nagy jövedelműek számára legyenek hozzáférhetőek, ezzel egy időben - a tömeggyártás, a szalagrendszer feltalálásával - vált lehetővé. Amerikában ez előbb következett be, a legendás T-Ford feltalálásával, s ebben, valamint a szalagrendszer megalkotásában nagy része volt az Amerikában élő Galamb Józsefnek. Akkoriban igen lényeges különbség volt az amerikai és európai autók között. Az európai autók és a konstruktőrök között is előkelő helyet foglal el Csonka János, Bláthy Ottó Titusz, Bánky Donát, Fejes Endre, Hóra Nándor, a Dedics testvérek és még sorolhatnám, majd az Állami Gépgyárban szériában készült Magomibii és Macosix. 1945-ben, a háború után néhány hónappal, évekkel megelőzve a Messerschmitt Isettát és az ezt követő autókat, én is készítettem egy 125-ös és 250-es törpeautó-prototípust, amelyet a Csonka gépgyár utóda kiállított a Nemzetközi Vásáron, a gyártás azonban a közlekedési miniszter támogatása ellenére, a nehézipar fejlesztése miatt elmaradt. ■

Kedvencemmel, az 1927-es BMW-vel kipróbálom, hogy ma, 79 évesen bírom-e azt a teljesítményt, amit 1928-ban. Ernst Henne ezzel a típussal 242 kilométer/órás világcsúcsot állított fel 1929-ben Tát és Nyergesújfalu között

Magyar Közvetlen Szolgáltatás
(külföldről Magyarországra)

Amerikai Egyesült Államok AT+T	1 800 352 9469
Amerikai Egyesült Államok MCI	1 800 925 0036
Anglia (Egyesült Királyság)	0800 890036
Belgium	11 00 36
Finnország	9800 1 0360
Franciaország	19 00 36
Hollandia	06 0220236

Hungary Direct
(to Hungary from abroad)

Hong-Kong	00 800 36
Japán	0039 361
Kanada	1 800 463 8810
Németország (csak a volt NSZK-n belül)	0130 80 00 36
Norvégia	050 19936
Olaszország	172 0036
Svédország	020 799 036
Szingapur	800 3600
Új-Zéland	000 936

Nincs valutafelhasználás • Nincs nyelvi probléma • Megbízható, mert a kezelőnek van helyi ismerete • Gyors, kényelmes szolgáltatás

MAGYAR TÁVKÖZLÉSI VÁLLALAT
HELYKÖZI TÁVBESZÉLŐ IGAZGATÓSÁG

A szolgáltatás a hívott fél költségére vehető igénybe

CSOPORTOS UTAZÁSRA

NOSZTALGIA
VONATOK
A MÁVTOURS
SZERVEZÉSÉBEN

Budapest VI. kerület, Andrássy út 35.
Telefon: 122-8049
Telefax: 22-6210

BESZÉLŐ HÁZAK

Bodor Ferenc

KÁVÉHÁZAK, CUKRÁSZDÁK

AUGUSZT

Vannak fogalommá vált nevek a magyar kereskedelemben, mint a Szénási, a Fenyves, a Kulcs-király vagy éppen az Auguszt. Ezekről sokan már semmit sem tudnak: nem tudják, mit árultak, de nevük ismert, közszájon forog. Ilyen volt az Auguszt cukrászda is - függetlenül attól, hol működött, egykor a Krisztinavárosban vagy most a Fény utcában.

A Krisztinaváros finom, elegáns környék volt a háború előtt, magas rangú tisztviselők, katonatisztek jó-módú polgárcsaládok, írók, művészek lakták. Itt állt a templommal szemben az a bizonyos Auguszt cukrászda.

Auguszt Elek, a család első ismertebb tagja 1870-ben nyitotta meg a Tabánban kis cukrászdáját. A bontások, építkezések miatt azonban sokszor kellett költöznie. 1908-ban Auguszt József a Krisztina tér 1-be települt cukrászdája hamar ismert lett szélesebb körökben is, a sajátos ízű tészták illata messzi földről Budára csalta az édességek kedvelőit. Auguszt József széles látókörű, külföldet járt ember volt, aki állandóan bővítette tevékenységét, újabb és újabb fióküzleteke: nyitott. Így került sor 1915-ben a Hidegkúti úton a nyári Auguszt pavilon megnyitására, ami telitalálatnak bizonyult. A mesebeli kertben szökőkút, kis aranyhalakkal teli medence, rendezett, hangulatos lu-

Kezdőkép: az Auguszt nagyterme boxokkal, a Krisztina körúton

Az Auguszt különterme a húszas években

Az Auguszt éttermi része a Hidegkúti úton

gasok várták a vendégeket. Eleinte csak cukrászda működött, később egy éttermi részt is nyitottak. Hétvégeken szalonzene szórakoztatta a vendégeket, és táncolni is lehetett. A család megkérte Nemes Mihály festőművész rokonukat, fessen néhány képet, a belső terek hangulatát emelendő. Miután a szomszédban ott volt Mátyás király nyéki vadászkastélyának még jól látható maradványa, hamarosan számos, a magyar reneszánsz hangulatát árasztó kép került fel a falakra. Az Auguszt nyári pavilonja egészen 1943 nyaráig működött, ekkor a háború miatt bezárták. Az ötvenes években Budagyöngye néven nyitották meg újra, hogy aztán mint rossz hírű diszkó múljon ki a nyolcvanas években. A csodálatos kert sokáig megmaradt. míg fel nem parcellázták: a lugasok helyén most társasházak éktelenkednek.

Valamennyi Auguszt-üzlet között a leghíresebb a Krisztina tér és a Roham utca sarkán 1916-ban megnyílt főüzlet volt.

A kései érett szecessziós berendezést jól kiegészítették a historizáló dísztárgyak, a hatalmas kínai és japán vázák, a díszes csillárok. Mindez a maga idejében nagy feltűnést keltett. „Nem fog ez menni Budán"- jósolták egyesek. Nem lett igazuk, a publikum hamar megszerette az új helyet is. A Roham utcai oldalon emelt fadobogós, bordó kókuszszőnyeggel borított, balusztrádával zárt és kihajtható vászonernyővel fedett terasz is tartozott a cukrászdához. A belső térből két ajtó vezetett a teraszra. A sarokbejáraton belépő vendéget mahagónival borított, márványlappal fedett pultok fogadták, hátuk mögött üveges szekrények. Házi lekvárok a cég saját csomagolásában, bonbonok, speciális receptek alapján készült tészták és sütemények sorjáztak a polcokon. Itt lehetett kapni a híres figurális parfé-költeményeket. Oldalt csilingelt a korábban mechanikus, majd villanymeghajtású pénztárgép. 1930-tól pedig egy nagy Pavoni-féle kávéfőzőgép fényes alkatrészeit csodálhatta meg a közönség. Augusztnál csak finom borokat és párlatokat ihatott a vendég, sört nem.

A korabeli mesterek és szakiparosok, köztük egy-két helyi asztalos imponálóan gazdag belső teret hoztak létre. Mai szemmel az Auguszt nagytermét nyugodtan hívhatnánk kávéháznak is. Az ablakok előtt nehéz, sötét függönyök lógtak, pazar csillárok és falikarok fényét sokszorozták meg a csiszolt tükrök. A márványasztalok több sorban sorakoztak egymás mellett, a belső fal mellett boxok helyezkedtek el, csipkéket magukba záró üvegablakokkal, süppedő pamlagokkal. Középen egy faun torzója incselkedett egy márványakttal. A karzatról halkan muzsikált a szalonzenekar, a dallamokat jól szűrte a meleg, bársonyos belső tér. Különterem és szalon szolgál-

Az Auguszt szalonja a Krisztina körúton

Az Auguszt nyári kerthelyisége a Hidegkúti úton a húszas évek végén

DÉRYNÉ
CUKRÁSZDA

A Budagyöngye-Auguszt pavilon - egy vasárnapi ötórai teán az ötvenes évek közepén. A tánchely eredeti

ta a válogatott vendégeket. A falakon neves hazai és külföldi mesterek képei lógtak - Auguszt József ismert műgyűjtő volt. A márványasztalokon egy mára már eltűnt berendezési tárgy, alpakka gyufatartó állt. A szalonban férfi pincér szolgált fel, máshol fekete ruhás, fehér köténves lányok vették fel a rendeléseket.

Az Auguszt reggel 9-kor nyitott, ilyenkor csak néhány, a reggeli kávé mellett a napi újságokat böngésző vendég ücsörgött a teremben. Az igazi vendégek 11 óra körül kezdtek szállingózni. A cukrászda este 9-kor zárt.

Az Augusztba járni - különösen Budán - társadalmi eseménynek számított, a polgári életforma része volt. Márai Sándor gyakran figyelte magányosan a vendégeket. A templomból mise után kitóduló tömeg mindig megtöltötte a termeket.

Aztán jött a háború, a hetekig tartó ostrom, és ennek során a Krisztinaváros rengeteget szenvedett. Katonalovakat kötöttek be a cukrászdába, kínjukban szétrágták a berendezést, a házat bombatalálat érte, s egy Roham utcai robbanástól majdnem teljesen romba dőlt a helyiség. A harcok elültével alig néhány ép tárgyat sikerült kimenteni a romok alól. De nemcsak a míves belső rész semmisült meg, hanem szétszóratott a budai polgárság is. 1945 januárjában Auguszt József életműve romokban hevert. Ennek ellenére megkezdték a helyreállítást, közben Auguszt úr visszaadta iparengedélyét. S amikor Auguszt Elemér 1947-ben visszatért a hadifogságból, már majdnem kész volt az új cukrászda, igaz, kisebb alapterülettel. A berendezést otthonukból hozták vagy bizományikban, ószereseknél vásárolták meg. 1947 novemberében újra megnyílt az Auguszt. Nem volt könnyű időszak, gondot okozott az alapanyag beszerzése, s az embereknek nem volt kedvük, idejük cukrászdába járni.

1951-ben aztán államosították a cukrászdát. Auguszt Elemér megalapította a KÖZÉRT cukrászüzemét, de titokban mindig is reménykedett, hogy egyszer majd újra saját üzlete lesz.

Közben az Auguszt helyén megnyílt a Déryné cukrászda-eszpresszó. A régi berendezési tárgyak egy darabig még ott maradtak, aztán felkerültek a Vendéglátóipari Múzeumba. Noha a mai Déryné megpróbál valamit - talán öntudatlanul - visszaidézni a régi Auguszt hangulatából, csak halvány visszfénye elődjének.

A Fény utcában lévő Auguszt cukrászda 1991 -ben

Auguszték nem adták fel a reményt, s 1957-ben újra kiváltották az iparengedélyt. A Széna tér melletti Fény utcában újra megnyílt az Auguszt cukrászdájuk. És íme, mit tesz a név? Rég elfelejtett arcok, egykori vendégek tűntek fel a Krisztinavárosból: visszacsalogatta őket a még mindig jól csengő név és a megbízható ízek. A mai modernizált cukrászda persze nem hasonlítható össze a régi fényes hellyel, a minőség, az ízek, az illatok s a kiszolgálás azonban a régi.

Vissza azonban már soha nem térhetnek a Krisztinavárosba. ■

Balra középen: Így nézett ki a nyolcvanas évek második felében az elhagyott Budagyöngye

Alatta: a Krisztina körúti Auguszt helyén ma a Déryné cukrászda van

Mellette: A Déryné cukrászda belseje ma

Lázár Ervin

KISKARÁCSONY - NAGYKARÁCSONY

TITOK ÉS REMÉNYSÉG

Hirtelen az jut eszembe, hogy Alsórácegresen a karácsony is olyan... hogy is mondjam?... olyan pogány volt. Persze, Isten-szerette pogány. Egy kicsit sem hasonlított a karácsonyi képeslapok idilljeire, a fenyőillatba belevegyült a pattogatott kukorica meleg szaga, igazi istállószag, a tömjén levegő füstje helyett kihűlt télikabátok s hótól átázott cipők párája lengte be. Ugyanaz az érzés fog el, mint amikor a városi kőrengetegbe szorultaktól először hallottam a „természet lágy ölé"-ről. Hogyhogy? Mi abban a lágy? - kaptam fel a fejem, s gondolatban végigszáguldottam a Sió-parti legelő bökős gazcsonkokkal tűzdelt fűcsomói között, égető királydinnye tüskét bányásztam a talpamból, éreztem a hátamon a Hamarászó galagonyabokrainak hetekig tüzelő karistolásait, a kezem szárán és a combomon sajogtak a megmászott fák kérgeinek tenyérnyi. vöröslő horzsolásai, alattomos mácsonyák, kolokánok, potrohos darazsak, vérszívó bagócsok, szemtelen légyrajok lebbentek föl az emlékezetemben. Meg hát, persze, lepkék, a föld évszakonként változó súlyos illata, foszforeszkáló zöldek, esősuhogás, hóesés-béke. Ilyen pogány a természet is. Ilyen Isten-szerette pogány.

Első betlehemes emlékem is pogány. A gyerekkori emlékezet legtávolabbi, félig-meddig homályba hulló foszlányai közül fénylik elő a kép: Öt-hat férfi, ringyes-rongyos, kifordított nagykabátokban, szakadt bárányborókben, fejükön kupolás kucsma, kezükben dübögő, csörgő szerszámok - láncos botok rémlenek, köcsögdudák -, s csak mondják, éneklik monoton, támadóan síró mondókájukat. Félig anyám mögé bújva állok, a szövegből alig értek valamit, pedig magyarul beszélnek, s mégis mintha valami távoli, titokzatos világ üzenetét hoznák.

Évtizedek múlva nevetve mondja apám: „Nem betlehemesek voltak azok, te, regölők." Pedig felcseperedvén, amikor a magunk készítette, deszkából, papundekliből eszkábált betlehemi istállócskával házról házra jártunk, mindig azt gondoltam, ezeknek a szakadt gúnyájú, láncosbotos embereknek a kései utódja vagyok, s járásomat is megpróbáltam olyan súlyossá formálni, mint az övék, s szerettem volna, ha a rám osztott szavak is olyan erővel hullanak, min a regölők éneke. Nem tudom milyen sikerrel, de az biztos, a kócokkal, szöszökkel bélelt jászolból, a csutalovak és kukoricaszár-tehenecskék közül Kisjézus rám mosolygott.

A karácsonyfák is pogányok voltak. Isten-szerette pogányok. Az asszonyok cukrot olvasztottak, kevercöltek-kavarcoltak, s nemsokára a párásüvegű, hűvös ablakokban dermedezett a tepsikben a szaloncukornak való. Fanyelű, éles késekkel vagdosták formás-szögletesre, selyempapírba, sztaniolba csomagolták - kinek mi volt cérnafülecskéket kötöttek rájuk, s a fára aggatták ezüstpapír ruhás diók, sárga-piros ranett-almák s a cérnára fűzött pattogatott kukoricafűzérek közé.

Ha a csecsemők szemébe néz az ember, úgy érzi, a gyermek tud valami nagyon fontos titkot. Kimondani nem tudja, hiszen még nem tud beszélni. Aztán, mire felnő, elfelejti.

Alsórácegresen a gyerekek is pogány módra születtek. Isten-szerette pogány módra. Barta Miska anyja éppen a krumpliföldre igyekezett, amikor megérezte, hogy elérkezett az ideje. Ledobta a vékát meg a kapát, sarkonfordult, hazament. Egy nagy bádogfazékban vizet tett a tűzhelyre, odakészítette az ollót, hogy legyen mivel elvágni a gyermek köldökzsinórját. Megszülte a fiát. „Mihály leszel, az öregapád után" - mondta neki, és magához szorította, hogy ne bömböljön annyira. Az ágy szélén ülve megfürdette, ráadta a nagyobb gyerekek kinőtt kisréklijét, az apja szétfeslett, darabokra szaggatott ingébe bepelenkázta, bepólyázta. S gondolom, amikor szoptatta, meleg fény derítette föl a földpadlós

Alsó-Rácegres, lakatlan cselédház, 1989

A Lázár család 1940-ben, középen a két fiú, István és Ervin

Lázár Fruzsina, Vathy Zsuzsa, Lázár Zsiga és Lázár Ervin 1989-ben, Kecskeméti Kálmán felvételén

Lázár Fruzsina, amikor még leste az angyalokat

cselédszobát, mert egy másik kisgyerek egészen közelről nézte őket. Ahogy ott állhatott ez a kisgyerek a szomszéd lakásban is, amikor Fejér Julianna - félig angyal, félig boszorkány - titokban hideg vízben fürösztötte az unokáját, mert sokallta már a lánya kilenc gyerekét, még egy éhes száj, meg a szégyen is: „Nem malacozó koca vagy te!" De minden hiába, mert ott állt a fateknő mellett az a kisgyerek, a szeme sugarával melengette Hütyüt - így csúfoltuk (vagy inkább becéztük?) később -, aki egészséges lett, mint a makk, a betegségek nagy ívben elkerülték. S ahogy a teknő mellett álló kisgyereket ismerem, biztos megbocsátott Fejér Juliannának is.

Így aztán nem csoda, hogy az alsórácegresi karácsonyt Kisjézus sohasem bízta az angyalaira, ő maga jött el mindig, sokat tudó szeméből ragyogott a titok, mosolyából a reménység. ■

Vathy Zsuzsa

CSAK ITT JÁRKÁLNAK

Akkor láttam utoljára angyalt, amikor tízéves koromban kinéztem a konyhaablakon a kertbe. Sötét, decemberi este volt, az angyal ott úszott a szemem előtt, a körtefa és a cseresznyefa fölött. Az csak véletlen lehetett, hogy pontosan olyan volt, amilyenek az angyalok lenni szoktak. Fehér, hosszú ruha, sötét szemöldök, kicsit férfias, kicsit nőies, de azért mégis inkább nőies arc, glória és két összetett kéz.

Semmi rendkívüli nem volt ebben, így karácsony előtt az angyalok rendszerint jönnek-mennek, rengeteg a dolguk. A telekommunikáció legfürgébb csodája semmi ahhoz a sebességhez képest, ahogy az angyalok hozzák-viszik az üzeneteket. Összekapcsolják a föld többszáz millió gyerekét a Jézuskával, összeszedik az ablakokba kitett leveleket, üzleteket, raktárakat járnak végig, beszerzik a legelképzelhetetlenebb álomszüleményeket is. Néha ügyetlenkednek. Kiejtenek a kezükből egy-egy ajándékot, ilyenkor a gyerekek kurjongatva ülnek fel a karácsonyi hintalóra, felpróbálják az új meglepetéscsizmát, és megfésülik a Barbie-babát. A szülők pedig bosszankodnak: ejnye, ejnye ez az angyal, biztos nagyon tele volt a keze.

Angyalok vannak, ez nem kétséges. Én ugyan már régen nem láttam egyet sem, de láttak a gyerekeim. Zsiga például karácsony délutánján, a kötelező sétán. Mennyi kisgyerek sétál ilyenkor az utcán! A fagyos, síkos járdák fölött, mint egy-egy különös, téli délibáb, ott úsztak az angyalok. Fedetlen fejjel, „civil" ruhában, nagy-nagy csomagokkal. Egyik a járda fölött, másik a háztetőkön, az antennák között. Arról lehetett felismerni őket, hogy nagyon siettek. Mert az a sok száz komputer, az a tömény-telen adatrögzítő és programozó itt is, ott is kifelejtett egy-egy nevet, összekeverte a címeket és a címzetteket, jégeralsót csomagolt az iskoláslányoknak, hajsütővasat a kiskatonáknak, Milka-csokoládét a cukorbetegeknek.

Fruzsina lányom is látta hétéves korában az ajtó előtt térdepelve az angyalt: ott állt a szobában, a zöld derengésben. Az utolsó pillanatban tűnt el, amikor a karácsonyfán megszólalt a csengő, és meggyulladtak a gyertyák. Vagyis ő maga gyújtotta meg őket, nem gyufával, hanem egyszerűen csak rájuk lehelt, azután kilépett a csukott ablakon. Mint a gondolat, vagy inkább mint a lélek-anyag, sok-sok szellem-molekula. Abban a pillanatban mindenki érezte, hogy a bőrét egyszerre valami hideg és meleg, bársonyos és reszelős fuvallat érinti meg. Az angyal szárnya vagy keze, Fruzsina szerint a talpa.

De másnap reggel visszajött. Ott volt egész nap, és egész este. Másnap is. Énekelt, bolondozott. Elfújta a gyertyákat, bújócskázott a gyerekekkel. Eltűnt a sötétben, majd előjött. Megígérte, hogy eljön máskor is, azután végleg elment.

Ki tudja, hogy két karácsony között hol vannak az angyalok? Saját országukban talán, a kő-angyal-országban. Szürke, mosolytalan arccal, imára kulcsolt kézzel, vállukra omló hajjal várják, hogy újra karácsony legyen. Esetleg itt járkálnak közöttünk, csak nagyon hétköznapi feladatokat kapnak: Vigyenek ebédet az idős férfiaknak, nőknek, váltsák ki a receptjeiket, mossák meg a hajukat, és nevettessék meg őket.

Talán még ezt sem. Csak itt járkálnak közöttünk, és figyelnek. Sürögnek-forognak, hangtalanul közvetítenek. Őriznek valamit. Bennünket.

Vagy ki tudja?

Vathy Zsuzsa, a pápai gimnázium tanulója

Görgey Gábor

DARVAS IVÁN KARÁCSONYAI

A sorsom másként alakult, de ha netán eszébe jut. hogy színészt csináljon belőlem, mindig olyan szerettem volna lenni, mint Darvas Iván. Nemcsak a külseje, stílusa, modora, hanem a lelki eleganciája miatt. Ez színésznél akár életveszélyes is lehet, rá is nőhet-tapadhat bizonyos kiegyensúlyozott temperáltság. amivel szalonvígjátékokban persze még kiválóan meg lehet élni. De az ő nyilvánvaló és vegytiszta tehetségében mindig volt valami diabolikus. Ezt már első, ifjúkori kiugrásakor, a még nem államosított Várkonyi-féle Művész Színház Anouilh-darabjának modern Orfeuszaként tudomásunkra hozta. Vagy a pompás Madách Színház-beli *Éjjeli menedékhely* Bárójaként. Vagy - számomra tán a legelképesztőbb módon - Mrozek *Tangó*-jában. A közönség szereti magában rögzíteni kedvenc színészei képét. Nem éppen veszélytelen csábítás. Darvas Iván viszont szereti ezt a gondosan kipingált és fixírozóval tartósított portrét fel-feltépni. S ilyenkor - még ha groteszkbe fogalmazva is - leplezetlenül odatartja az ő diabolikus arcát. Nem gúny és fintor ez. Csak természetének a teljessége. Választékossága, stílustartása mély és őszinte, nem erőltetett manír - d e ez az elegancia sosem kedélyesen terpeszkedő. inkább feszült. Mint aki bármikor szolgálhat, és erre legyünk felkészülve. egy rendhagyó és megdöbbentő fordulattal. Mint amikor Dosztojevszkij hősei hirtelen föltépik az életüket. és sírva fakadnak, látomásuk van a Nagy Inkvizítorral, egy szempillantás alatt gyilkossá válnak, majd felmagasztosulnak. Mi ez a lappangó, szörnyekkel és szentekkel zsúfolt homály a színész Darvas Ivánban, aki ugyanakkor a legjobb modorú jelensége a magyar színpadnak? Talán anyai örökség? A szentpétervári születésű orosz édesanya génekben átadott ajándéka? Színésznek, festő- és írófajzatnak nem képzelhető el gazdagabb ajándék, mint egy ilyen, csöndes vizeket felkavaró, lélekdúló örökség. Aztán jöhet a diszciplína.

forma, mesterségbeli tudás, hogy e gazdag örvénylést rendbe rakja.

Mindig vonzódtunk egymáshoz, úgy vettem észre, kölcsönösen. Szemérmes barátság fűz össze bennünket, mégsem lettünk hetenként összeülő barátok. Utoljára hosszabban akkor ültünk együtt, miután megnéztem elbűvölő Nagybőgő-bravúrját, és egymaga - no meg egy nagybőgő - órákon át zsúfolásig betöltötte a színpadot.

Most megint együtt üldögélünk. A Fészekben, csendes gondolatokat cserélve, 1991 őszén. Közeledik a karácsony, és mindkettőnk élete bőven tele van gyönyörű és nehéz, bonyolult karácsonyokkal. Azt mondja erről, hogy a karácsonyt mindig is egy olyan ember születésnapjának érezte, aki az Isten fia és mégis ugyanolyan, mint mi. Aki a neki adatott 33 év alatt olyan változást hozott létre a világban, mely személy szerint egy Darvas Iván nevezetű emberre is vonatkozik. A mindannyiunkra érvényes Jó Hír születésnapja ez. Mindig így érezte és vallotta, ha szemérmesen is, mert a hithez, nyílt megvallásán és vállalásán túl, meggyőződése szerint hozzátartozik a szemérem. Nagyon zavarja, hogy újabban, amióta nemcsak szabad, hanem előnyös is a hitre hivatkozni, amióta politikai tényezőnek számít kereszténynek lenni, a neofiták tömege belekeveri a hit bensőséges világába a politikát. Azóta még szemérmesebben zárja magába, amit minden időkben érzett.

És máris rátérünk gyerekkora karácsonyainak ama sajátosságára, hogy nekik - testvérbátyjával ketten voltak - mindig két karácsonyuk volt. Hiszen édesanyja a pravoszláv egyház szerint januárban ünnepelte Jézus születésnapját. Ez aztán a jó házasság, mondom kedélyeskedve, két világ keveredése és dupla karácsony a gyerekeknek. De még mennyire, mondja ő komolyra fordítva a szót, különben is meggyőződése szerint az emberiségnek genetikailag jót tesz a keveredés, ő ennek otthon is csak hasznát érezte. Persze, mondom én, hiszen az egész Kárpát-medence ilyen keveredés, ezért nevetséges minden fajmagyarságra, mélymagyarságra, népi-nemzeti gerincre való utalás: ki állíthatja magáról ebben a régióban, hogy megfelel e követelményeknek? Ezen csak

Pályája elején a Liliomfi címszerepében. Rendezte: Makk Károly

röhögni tudok, mondja ő keresetlenül, éppen azért olyan mérhetetlenül tehetséges, mégpedig *sajátosan* tehetséges ez a Kárpát-medence-beli népesség vagy még inkább népség, mert összevissza keveredett.

Iván Losoncon született, de már féléves korában átköltöztek Prágába, ezt tekinti szülővárosának, gyermekkora is ide kötődik. Párhuzamosan tanult-beszélt magyarul, oroszul, németül és csehül. A nagy orosz klasszikusokat eredetiben olvasta. Édesapja, a Prágai Magyar Hírlap munkatársa, német iskolába járatta. Ez a soknyelvűség azonban többet is jelent: egy sok nézetű plurális világ elfogadását már a gyerekkorban. Régi rögeszmém eszményi példája Darvas Iván, az „ahány nyelv, annyi diploma" praktikumán túl az „ahány nyelv, annyi készség a világ megfejtésére" magasabb praktikumáig. Ez volna a Monarchia széthullásával elvesztett, egykor varázslatos *közép-európaiság* áhított újjászületésének egyik nyelvi-szellemi csírája. Mondja is D.I., hogy

Szintén Makk Károly rendezte Déry Tibor kisregényéből a Szerelem című filmet. Főszereplője Darvas Iván volt. (Markovits Ferenc felvétele)

ez nála még negatív élményein átszűrve is így hatott. Annyi ellentétes hatás érte (apjánál Losonc és Kolozsvár siratása, szentpétervári anyja Oroszország-nosztalgiája, a prágai iskola németjeinek növekvő szudétaöntudata). annyiféle magyarázatot hallott a világ és a másik embercsoport rosszaságára, hogy ez végül antivírusként hatott, senki nem tudta rávenni a maga csoportgyűlöletére. Sőt ha közelebbről, egyénenként megismert egy-egy ilyen, a másik által kiátkozott embercsoportot, egyszer csak szeretet ébredt benne. „Márpedig - mondja - a szeretet roppant nagy erő. a szeretet ellen harcolni nem lehet!"

Forgatom ezt a mondatot. És bár eddig is becsültem, szerettem - most én is roppant erővel szeretni kezdem őt. Különösen, ha eszembe jut, amit 56 utáni börtönéveinek legbrutálisabb börtönőréről mesélt, aki nem győzött újabb és újabb kínzásokat. megaláztatásokat kitalálni számára. Először meg tudta volna fojtani. Aztán rájön, hogy ez is csak Isten barma, aki ugyanúgy be van ide zárva, mint ő. csak a rács másik oldalán. Előbb sajnálja, majd lassan kezdi szeretni. És bár ennek semmi külső jelét nem adja, nyilván valami sugárzik belőle, mert a smasszer karácsony táján egyszer csak beszól a zárkába: „Maga dohányzik?"-, és az igenlő válaszra szó nélkül benyújt egy cigarettát.

Mikor ezt megemlítem neki, és hogy a történetet annak idején így fejezte be: „Elment a kedve tőlem. Lekoptattam..."-erre most, itt a Fészekben, azt mondja:

- Ez így túl egyszerű. Az az igazság, hogy zokogni kezdtem! Ez volt életem egyik legszebb győzelme. És az egyik legmegrendítőbb karácsonyom.

Prágáról csak elragadtatással tud beszélni. Prága polgári demokratikus légköréről, ahol sokkal inkább jelen volt a ma annyit emlegetett Európa, mint a két háború közötti Magyarországon. „Ez az igazság - mondja - bármily kellemetlen kötelesség ezt magyar embernek egy úgynevezett utódállamról kijelenteni." És Prága német nyelve! Az a bizonyos „Prager Deutsch". Amit éppúgy beszéltek az ottani németek, mint a prágai zsidók. Már csak ezért is - ha másért nem! - sosem volt képes belemenni a zsidógyűlöletbe: akik ilyen nyelven fogalmaznak. és akik Prágából Egon Erwin Kischt és egy Franz Kafkát adtak a világnak, azokat ő nem tudta gyűlölni. Ez a „Prager Deutsch" volt minden németek közül a legszebb német nyelv. A híres „Bühnen-Deutsch". Ami azonos a prágaival.

Eszembe jut erről egy néhány év előtti emlékem. Klagenfurtban jártam. Este elmentem a színházba, ahol Sartre nálunk akkor játszhatatlan *Piszkos kezek* című darabját adták - Darvas Iván főszereplésével, amiről nem is tudtam, hazai sajtónk nagyobb dicsőségére. Fantasztikus alakítás volt. egy újjászületett Darvast láttam ott. Gratuláltam, beszélgettünk. De akkor még nem mesélhettem el neki - most mesélem, a Fészekben -, mit mondtak osztrák íróbarátaim róla. Nagyszerű alakítás, mondták, ez az egyik dolog. De a másik: micsoda

...túl sok koldus, mezítlábas utcagyerekek...

csodálatos németséggel beszél, ez a nyelv már náluk és Németországban sem létezik! És ezt magyar színészre mondták: bizony, mintha hájjal kenegettek volna. Látom Iván arcán, nem tudja leplezni, hogy őt is hájjal kenegetem.

Prágából 1939-ben jöttek Budapestre. Gyerek volt, akkor még nem tudta, mi az, hogy állam, társadalom, dzsentri, polgár, demokrácia. Gyerekként csak látott és érzékelt. Mintha valami ómódi, poros, letűnt világba érkezett volna. Mikor meglátta az első zsinóros Bocskai-ruhákat, azt, gondolta, mi ez a jelmezbál? Koszos utcák: mért nem tartják tisztán? Tolakvó szegénység, túl sok koldus, mezítlábas utcagyerekek. És mért utaznak a villamosok ütközőjén, mért nem szállnak fel? És mért mondja édesapja egy fontos úrnak: „Szervusz, kérlekalássan, kegyelmes uram!" Vagy szervusz, Misi, vagy jónapot, uram. Hová került ő. miféle csudabogár-világba?

És ezt, sajnos, ma is érzi. Mintha az volna a legfőbb feladat, hogy a már ötven év előtt is korszerűtlen Magyarországot restaurálják. Legtöbb bosszúságot egyébként az okoz neki, hogy a mai magyar politikusok mennyire kompromisszumra képtelenek. A fogalom nálunk azonos az elvtelenséggel, gerinctelenséggel Úriember meg becsületes magyar ember nem köt kompromisszumot! Marhaság! A politika kenőanyaga, a működő Európa alapja - a kompromisszum.

- És tudod, meddig nem köt a becsületes magyar ember kompromisszumot? Megmondom! Amíg fenékbe nem rúgják! Addig. Erre volt már néhány példa történelmünkben.

Darvas Iván órájára pillant.

-Úristen! Rohannom kell! Fél óra múlva színpadon kell lennem!

És elrohan. Ezt is szeretem benne: nem szállt a fejébe, nem hülyült bele abba, hogy ő honatya, fontos politikai tényező. A szakmához, a hivatásához hű mindenekelőtt. ■

Schöpflin György

KONZERVATÍVOK A KOMMUNIZMUS BUKÁSA UTÁN

A közép- és kelet-európai konzervativizmus vizsgálatában az első nehézség a fogalmak meghatározása. A legegyszerűbb értelmezés szerint a „konzervatív" szónak két különböző jelentése van. Egyrészt kifejezi általában a régihez való ragaszkodást és ennek megfelelően a vonakodást az új elfogadásától. Másrészt egy olyan politikai irányzatot is jelenthet, amely - mint a neve is jelöli - a fenti módon viszonyul a folytonossághoz és a változásokhoz. Ezek a meghatározások azonban nyomban újabb nehézségeket támasztanak. Bár a régi és az új fogalma eléggé egyértelmű, politikai használatuk nem világosan körvonalazott. Ráadásul a régi és az új nem tekinthető abszolút kategóriának, inkább arról van szó. hogy választani kell: mit őrizzünk meg a régiből, és mit vessünk el belőle, ami felveti a konzervativizmus tartalmának és kritériumainak a kérdését. Ezek tehát semmilyen értelemben sem „tiszta" fogalmak, hanem konvencionálisak és esetlegesek, függenek történelmi, politikai és földrajzi összefüggéseiktől.

A konzervativizmus mint politikai filozófia abból indul ki. hogy az emberi kapcsolatokból nem iktatható ki a feszültség. csak különböző intézkedésekkel mérsékelhető, és a tökéletes társadalom eszményének kergetése többet ront. mint a minimális beavatkozás. A konzervativizmus ennélfogva elveti azt a liberális érvelést, hogy ideális intézményrendszer mellett az ember lényegében rejlő jóság kibontakozhatna; hogy a kielégítő intézmények ésszel igazolhatók, mivel a racionalizmus nem több, mint a meglévő politikai hagyományok kvintesszenciája; hogy az emberi akarat korlátlanul képes az emberi sors alakítására: hogy a népszuverenitás feltétlenül jó kormányzatot teremt.

A modern társadalmakban a rendezett és tervezett változás hívei - akár a liberálisok, akár a szocialisták - úgy vélik, hogy a társadalmi és politikai viszonyokat egy olyan társadalom személytelen jellegének kell meghatároznia, amelyet olyan jogrend alakít, amely a közösség egyetlen tagjának sem ad különleges státuszt. A múltra, vérségi kapcsolatra, vallási vagy etnikai kötelékre való hivatkozás nem jöhet szóba. A konzervativizmus demokratikus változata lényegében olyan politikai irányzat, amely a változtatásokat fokozatosan végrehajtva az új elemeit igyekszik összekapcsolni a múlt megfelelő elemeivel. Az igazi konzervatív jeligéje: „Változtassunk egy keveset, hogy ugyanazok maradhassunk."

Ugyanakkor a konzervatív magatartásnak számos olyan megnyilvánulása van, amely nem kötődik a konzervatív politikához, de befolyásolhatja a politikai rendet. Tanulmányomban egyaránt vizsgálni fogom a közép- és kelet-európai politikai konzervativizmust és a posztkommunista társadalmakban mutatkozó konzervatív attitűdöket, szem előtt tartva a két kérdéskör fogalmi különállását.

Konzervatív politikai pártok

Nyugat-Európában a második világháború után a konzervativizmusnak mint politikai mozgalomnak két ellentétes álláspontot kellett ötvöznie. Egyrészt el kellett fogadnia és alkalmaznia kellett a jóléti állam mintájából következő politikai intézkedéseket, másrészt teret kellett engednie az egyéni választásnak. Legitimációját ezért egyszerre keresi két külön vidéken, a hagyomány és a modernség táján. A jóléti állammal kötött kompromisszumában a szociális protekcionizmusra hivatkozik, a hagyományos közösségre, a kereszténydemokrácia esetében a vallásra, a múlt értékeire, míg az egyéni választás védelmében a hagyomány által nem kötött szabadságra. A jobboldal mai fegyvertárából viszont jobbára hiányoznak a nemzeti vagy birodalmi hivatkozások, ami pedig a vallást illeti, az sokkal inkább végső értékként szerepel, mintsem gyakorlati eligazítóként. A hagyományos konzervativizmus és a konzervativizmus úgynevezett neoliberális szárnya közötti óhatatlan feszültség nem akadályozta a nyugat-európai konzervatív pártok hatalmi törekvéseit, sőt az alighanem teremtő feszültség volt.

A posztkommunista világban egészen más a helyzet. A konzervatív programok modernizálása nem történt meg, egyszerűen azért nem. mert a kommunista uralom alatt semmi oka és haszna nem lett volna a konzervativizmus fogalmi tisztázásának. Ha ebben az időben egyáltalán volt politikai vita, az a marxizmus tágabb keretei között zajlott. Amikor pedig a kommunizmusnak vége lett. egy csomó politikai csoportosulás jelent meg újra a színen, alig vala-

mit vagy semmit sem tudva arról, mit jelent konzervatívnak lenni a kilencvenes években.

A közép- és kelet-európai posztkommunista rendszerek helyzetének a sajátos paradoxona az, és ez nem játék a szavakkal, hogy amennyiben a konzervatív meg akarja őrizni a múltat, szembekerül azzal a kérdéssel, melyik múltat: a közvetlen múltat vagy a kommunizmus előttit. Szigorúan véve azt lehet mondani, hogy a konzervatívnak a múlt mindazon elemeit át kell mentenie, amelyeket a társadalom számára értékesnek és stabilizálónak tart. A jelenlegi helyzetben azonban ez arra a paradox eredményre vezetne, hogy a konzervatív feladata a kommunizmus megőrzése volna. Természetesen ez képtelen következtetés, sokkal összetettebb modell alkalmazására van szükség.

Ha a forradalom utáni rend építésének történelmi előképe után nézünk, megállapíthatjuk, hogy a francia konzervatívoknak a Napóleon utáni restaurációban könnyebb volt a dolguk. Amikor 1815-ben építeni kezdték az új rendet, néhány elemet átvettek az ancien régime-ből. Ezek közül a legfontosabb helyet foglalta el a monarchia helyreállítása, mint fő legitimáló elv. Az új berendezkedés kulcsintézményeinek megteremtése végett ebben a tekintetben egyértelműen a forradalom előtti politikai rendhez nyúltak vissza. A posztkommunista világ konzervatívjai viszont zavarban vannak. A kommunista tapasztalatot szeretnék szőröstül-bőröstül elvetni, ami nyilvánvalóan lehetetlen; szeretnének eszmeileg visszatérni a kommunizmus előtti rendszerhez, ugyanakkor a liberális demokrácia megteremtése mellett vannak elkötelezve. Mindezt nehéz összeegyeztetni, főként azért, mert a liberális demokrácia létrehozása a konzervatívok megújulását feltételezi. hiszen a kommunizmust megelőző rendszerek aligha voltak demokratikusak, és időközben a liberális demokrácia is jócskán átalakult.

Az újítás persze nem teljesen idegen a konzervatívoktól, a kérdés csupán az, hogy mit kell megváltoztatni és milyen kritériumok szerint. A fő célkitűzés - a liberális demokrácia és a piacgazdaság - adott és nem módosítható, mivel védi az átalakulást legitimizáló elv és a nemzetközi rend. A kérdés az, hogy a kommunizmus utáni konzervatívok hogyan kezeljék a demokrácia és a piac keltette folyamatokat.

A kérdést tovább bonyolítja, hogy a hagyományos baloldal hatalmas, korszakzáró vereséget szenvedett a kommunizmus összeomlásával. Ez a magukat jobboldalinak valló mozgalmakra külön terhet ró, mivel rájuk hárul, hogy haladéktalanul kezdjék el a baloldali program alternatíváinak kidolgozását, teremtsenek rendet a kommunizmus után visszamaradt gazdasági, politikai és társadalmi zűrzavarban, és hozzanak létre egy teljesen új politikai rendszert. A magukat konzervatívnak nevező mozgalmak a nyugati tapasztalatokhoz és saját történelmükhöz fordulnak, de egyik sem igazít el kellően a jelenben, éppen mert e társadalmakat a kommunizmus alaposan megváltoztatta. Így a hagyományos parasztkérdés megszűnt -a lengyel és a magyar parasztság ma más értékekhez tartja magát, mint az 1930-as vagy 1940-es években. Az iparosodás új társadalmi struktúrákat, törekvéseket és újfajta fegyelmet eredményezett. Ezekben az országokban megtalálhatók továbbá a modern legális-racionális típusú bürokrácia elemei.

A magukat konzervatívoknak vallók az új, kommunizmus utáni rendszerekben tehát cselekvési programjuk meghatározásával vannak elfoglalva, és ezt nem minden zavarodottság nélkül teszik. Ez a program az eddigiek szerint jelentősen különbözik nyugat-európai névrokonaikétól. Ezek a mozgalmak ugyanis politika helyett ideológiát keresnek, és a nemzeti érzésben, vallásban, erkölcsiségben és státusban találják meg azt. Így a tradíció és a vallás sokkal kiugróbb szerepet játszik, mint nyugaton. A kommunizmus utáni rendszerekben a jobboldal szereti hangsúlyozni a nemzeti érzést, a hazafiságot, és populista vonások is megjelennek arculatán. Lengyelországban pedig, és kisebb mértékben Magyarországon a karizmatikus vezetés iránti vágy jelei mutatkoznak; Cseh-Szlovákiában ugyancsak vannak ilyen jelek, csakhogy Havelt nehéz volna kapcsolatba hozni a konzervativizmussal.

Havel kivétel abban az értelemben, hogy valójában az egyetlen posztkommunista vezető, aki nyilvánosan kifejtette, miféle társadalmat szeretne látni. Havel írásaiból röviden összefoglalva az tűnik ki, hogy a politikai rendszerről meglehetősen antipolitikai, organikus elgondolása van, a szervezetekkel szemben bizalmatlan, és amellett emel szót, hogy a politikai rendszer a felelős egyének összegzett cselekvéseinek kifejeződése legyen. Havel filozófiájából bizalmatlanság csendül ki az alkotmánnyal, a joggal, a struktúrákkal, ideológiákkal és intézményekkel szemben, hisz egyfajta társadalmi harmóniában, amely a tapasztalat hitelességére épít, és nem az elidegenítő modernségre. Írásai technika-ellenes, romantikus színezetűek, és azt sugallják, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus között lehetséges egy harmadik út. Meg kell hagyni, semmi jele annak, hogy Havel mindebből bármit is át akarna ültetni a gyakorlatba. Érdekes párhuzam látható itt Tomaš Masaryk szellemi pályájával, aki hasonló organikus elveket vallott az államról, mielőtt aktív politikába bocsátkozott volna, de meg se próbálta a gyakorlatba ültetni őket, amikor elnök lett.

Azt azonban jól látni, hogy a kommunizmus utáni konzervatívok erősen el vannak kötelezve az állam mellett, az etatizmus mellett. Ennek természetesen több magyarázata is van. Ott van a két világháború közötti időszakból örökölt etatista hagyomány, amelyre mint a konzervativizmus forrására szoktak hivatkozni. Azután a paternalizmus iránti előszeretet, amely abból a hallgatólagosan elfoga-

A kommunizmus utáni konzervatívok erősen el vannak kötelezve az állam mellett, az etatizmus mellett

A posztkommunista világban a konzervatív programok modernizálása nem történt meg...

dott hitből táplálkozik, hogy az elit alkalmasabb a kormányzásra, mint a nép. További magyarázat a kommunisták létrehozta hiper-etatizmus, a kommunista rendszerből örökölt struktúrák és rendszerek. Mindez együtt fut a piacpárti retorikával, amely azonban nem rejtheti el az erős állami szerepvállalás tényét, s hogy ennek nyomán megmaradnak vagy újraélednek régi szokások, mint a nómenklatúrára emlékeztető kliensi rendszer, a pártpolitikai lojalitásra és nem a szakértelemre alapozó kinevezések. Sok szól amellett, hogy a kommunizmus utáni konzervatívok természetes ösztönükre hallgatva szívesebben folyamodnak állami szabályozáshoz, mintsem elfogadják a látszólagos rendetlenséget, amit az egyéni cselekvés sokfélesége okoz.

Van egy másik tényező is, amely támogatja ezt a megállapítást. A kommunista hagyomány nyomán a változás sajátos fogalma él Közép- és Kelet-Európa országaiban, bár e fogalomnak megvannak a kommunizmus előtti gyökerei is. A változást a kommunizmus nem állandó, nyugodt folyamatnak tekintette, hanem egyszeri, egy csapásra történő eseményként határozta meg. amelyre, ha megtörtént. már nem kell odafigyelni. Ha valamit például felépítettek, azt ott lehet hagyni, mivel már megvan. Ez a viszonyulás valószínűleg a szovjet típusú kultúra utópisztikus diadalkultuszában gyökerezik, és ellentétben áll az új impulzusokhoz való állandó alkalmazkodás liberális demokrata felfogásával. A változás e fogalmának kommunizmus előtti gyökere az a paraszti szemlélet, amely szerint a változás messianisztikus jellegű, egyetlen elsöprő esemény. Ehhez járul az a romantikus nacionalista elképzelés, amely a forradalmat a változtatás többé vagy kevésbé kívánatos módjának, nem pedig a politikai rendszer kudarcának tartja. A végeredmény a változás paradox, ellentmondásos felfogása, amelyben hirtelen és gyökeres fordulat után a tétlenség időszaka következik. Ennek a szemléletnek a következménye a politikai reform meglepően statikus és gyanakvó megközelítése.

A konzervativizmus tényezői

Ezen a ponton válik fontossá, hogy a konzervativizmust mint politikai mozgalmat megkülönböztessük a társadalomban meglévő konzervativizmustól. Ehhez pedig célszerű megadnunk, mi az, ami nem tekinthető konzervatívnak. Lényegében olyan tényezőkről és folyamatokról van szó. amelyek a választással, a komplexitással, a változással, azaz a modernség fő alkotóelemeivel kapcsolatosak, és az ezeket akadályozó vagy késleltető tényezőket nevezzük konzervatívaknak a szó második, nem pártpolitikai értelmében. A gyakorlatban azokat a tényezőket tekintjük majd konzervatívaknak, amelyekről kimutatható. hogy szembenállnak a liberális demokrácia bevezetésével és működtetésével. A következő felsorolás érthető módon nem törekszik teljességre, tudnunk kell, hogy ezek a tendenciák hatnak egymásra, és nem figyelhetők meg elszigetelten.

Gondolatvilágok

Különös figyelmet érdemel ebben a felsorolásban a kommunizmus utáni társadalmak gondolatvilágainak természete, mivel ez potenciálisan a jelenségek nagyon széles körét érinti. Ezeknek az országoknak a politikai elitje csakúgy mint gazdasági, hivatalnoki, értelmiségi vagy más elitje, eddig a marxizmus-leninizmusban vagy a vele való szembenállásban gondolkodott, és most feltehetően szabadulni szeretne e korlátok közül.

E gondolatvilág lényeges tulajdonságai: lakói hajlamosak a folyamatokat fehérben-feketében látni, gyanakvással fogadják a kompromisszumokat, nem toleránsak a sajátjuktól eltérő gondolkodásúak iránt, lassúak az új körülményekhez való alkalmazkodásban, nem elég rugalmasak, ahogyan azt a demokratikus gyakorlat hatékonysága megkívánná. A kommunista örökség utópisztikus, perfekcionista és redukcionista jellemzői miatt ellene hat az ilyen rugalmas magatartásnak. A marxizmus-leninizmussal szembenállók pedig elkerülhetetlenül hasonlítani kezdtek arra, amivel szembenálltak - ami elég gyakori jelenség és mert úgy érezték, hogy alapjaiban tagadniuk kell az uralkodó és törvénytelennek tartott kommunista értékrendet, annak sok jellemző vonását átvették. Mindezek végső soron a zárt rendszerű társadalmak gyermekbetegségei.

Ebből a folyamatból számos tényező emelhető ki. A kommunizmus utáni államokban hajlanak arra, hogy cselekvés helyett szavakkal dobálóddzanak, és hogy a dagályos beszédet és az elvek deklarálását egyenértékűeknek tartsák a tettekkel. További vonás, hogy összeesküvést gyanítanak mindenben, szilárdan meg vannak győződve, hogy bizonyos látszólag összefüggés nélküli események között oksági kapcsolat van. és minden más magyarázatot naivnak bélyegeznek. Látszólag ártatlan szavak mögött ellenséges szándékot sejtenek, és nem fogadnak el véletlenre vagy egybeesésre utaló magyarázatokat. Ebben a

A kérdés az, hogy a kommunizmus utáni konzervatívok hogyan kezeljék a demokrácia és a piac keltette folyamatokat

...a szovjet típusú berendezkedésben a döntéshozatal során módszeresen elkenték az egyéni felelősséget a kollektív döntés hangoztatásával

gondolatvilágban mindenre olyan magyarázatot keresnek, amely igazolja az előfeltevést, és azokat az adatokat, amelyek ebbe a magyarázatba nem illenek, egyszerűen elhanyagolják, vagy az eredeti előfeltevéssel egybehangzó magyarázatot csatolnak hozzájuk. Ha e gondolkodásmód hívei előfeltevéseikkel ellentétes tapasztalati valósággal találkoznak, visszautasítják a tapasztalatot.

Erősen, olykor megingathatatlanul hisznek az egyetlen igazságban, amelyet teljes bizonyossággal lehet tudni, és elutasítják az episztemológiai kételyt. Ez a majdnem naiv meggyőződés, hogy létezik az egyetlen „tudományos" igazság, erős támaszt kapott a marxizmus-leninizmustól, de hozzájárulhatott az a túlzott tisztelet is, amelyet a „tudók" élveztek a premodern társadalmakban. Ennek megfelelően elutasítják a kétértelműséget, néha szinte már kóros dogmatizmussal, mintha gondolni is veszélyes volna arra, hogy adott kérdésre egynél több válasz lehetséges. Ehhez társul az a hit, hogy a világ fekete és fehér, szóval, hogy a dolgok egydimenziósan ismerhetők meg. Ez a fajta episztemológiai bizonyosság nagyjából eltűnt már Nyugaton. Ez az örökség megnehezíti a kompromisszumot, mert ennek a világnézetnek a képviselői számára a kompromisszum nem tiszteletre méltó és nemes cselekedet.

Az is gyakori, hogy absztrakcióba burkolóznak, elkenik a kapcsolatot a szavak és a konkrét valóság között. Rengeteg példa van arra, hogy ezekben a kultúrákban kevés hitele van a tényszerűségnek, helyette az absztrakció és a pátosz kerül előtérbe, megnehezítve ezáltal bizonyos esetekben a valós helyzet felmérését. E sajátos jelenségnek több oka van, a legnevezetesebb, hogy a cenzúra kötöttségei miatt kialakult a sorok közötti üzenetek és az allegorikus közlések hagyománya. A társadalom huzamos kirekesztettsége a hatalomból és az áttételes közléssel való próbálkozás óhatatlanul létrehozott egy olyan beidegződést, amelyben az absztrakció már nem csupán jobb híján adott válasz az elnyomásra, hanem önálló életet, sőt legitimitást nyer, ellene hatva a konkrét megfogalmazásnak. Jól illusztrálja mindezt a hetvenes-nyolcvanas évek magyar szamizdatjának összetett, rejtett értelmű nyelvezete. A magyar ellenzék, hogy kijátszhassa a Kádár-korszak által kedvelt cenzúrát és öncenzúrát, éppolyan nyakatekert nyelvezetet használt, mint a hivatalosság. Nemkülönben érvényes mindez a cseh vagy a lengyel szövegekre.

Idetartozik még, hogy a Nyugaton többé vagy kevésbé kiforrott szellemi hagyományt most megkésve és hirtelen szívják fel, s megint azt kell átélni, hogy a külföldről jövő hatások fenekestül felforgatják a társadalmat. Közép- és Kelet-Európában a kultúra nem tudott szervesen fejlődni a közvetlenül felmerülő feladatokra adott válaszok folyamatában, az értelmiségiek állandóan szembekerültek az átvétel problémájával, s ezt a nyugati eszmék nagybani behozatalával próbálták megoldani, miközben nem maradt idő arra, hogy a helyi viszonyokhoz igazítsák őket. Mindez szükségszerűen ahhoz vezetett, hogy az így kapott eszmék légüres térbe kerültek, mivel a még kialakulóban levő fogalmi rendszer nem tisztult le kellőképpen.

Végezetül hátravan még a választás problémája. A választás nem természetes, automatikus viselkedés, a választást tanulni kell. Azok a társadalmak, amelyeknek alig vagy egyáltalán nem adatott meg a választás lehetősége, olyan önvédelmi reakciókat fejlesztettek ki, olyan fogásokat, amelyek révén elháríthatják a kívülről rájuk erőszakolt cselekvésképtelenséget. Ezen felül a szovjet típusú berendezkedésben a döntéshozatal során módszeresen elkenték az egyéni felelősséget a kollektív döntés hangoztatásával. A kollektív döntés nem kérhető számon az egyénen, a döntés tényezői homályossá, kevésbé rögzíthetővé és általában véve „puhává" válnak. A felelősségnek ez az elkenése nehezen egyeztethető össze a demokrácia követelményeivel, ami nem jelenti, hogy Nyugaton ismeretlen volna, azonban különös nehézségeket okoz a posztkommunista társadalmaknak, ahol sokkal elterjedtebb, és nem kivétel, hanem szabály volt.

A vallás

A vallás ellentmondásos szerepet játszott Közép- és Kelet-Európában. Főleg a katolikus országokban egyszerre volt demokratikus és antidemokratikus erő. A kereszténység persze alapvetően összeegyeztethetetlen a marxista-leninista eszmék alapjaival, és a kommunisták így is fogják fel a vallást. Az egyházak másrészt kénytelenek voltak együtt élni a kommunista rendszerrel, és számos kompromisszumra kényszerültek vele. Az egyházak lényegében elfogadták az állam hatalmát a világi élet megszervezésében, csupán akkor kerültek szembe vele, amikor az beleavatkozott a lelki életbe. Bár elkerülhetetlen volt a súrlódás és konfliktus, főleg a hitoktatás terén, mégis sikerült modus vivendit kialakítani. A katolikus egyházak a bibliai elvet alkalmazták: „Add meg a császárnak, ami a császáré, és add meg az Istennek, ami az Istené". Lengyelország esetében az egyház az évek során tetemesen megnövelte az Istennek járó részt, és ezzel alaposan aláaknázta a kommunista rendszert.

Létezett viszont egy hallgatólagos szellemi átfedés is az egyház és az állam között, nevezetesen a dogma elfogadásában és a dogmát támogató érvelés módjában. A kommunizmus kezdeti forradalmi korszaka után kiala-

kult merev, konformista magatartásformát az egyház akarva-akaratlanul is támogatta, gyengítve ily módon az egyéni felelősség és a választás készségét. Ismét a nyolcvanas évek Lengyelországa a jó példa erre. ahol a pártállam lemondott bizonyos szociális-kulturális pozíciókról a római katolikus egyház javára. Ezt a teret az egyház legkevésbé sem arra használta, hogy felforgató eszméket terjesszen, hanem valójában az állam javára stabilizálta a helyzetet azzal, hogy kielégített bizonyos igényeket, és ezáltal kikapcsolta a lehetséges elégedetlenséget.

A vallásnak más vonásai is vannak, amelyek ma a konzervativizmus forrásaivá válnak. Elsőnek azt a hagyományos konfliktust említjük, amely a vallás mint természetes. változatlan és megváltoztathatatlan rend valamint a modernség igényei között feszült. A keresztény vallás a túlvilágra függeszti a szemét, túlvilági megváltást hirdet, s ezzel bizonyos passzivitásnak kedvez, elfogadtatja a jelent. gyengíti az egyéni teljesítményt - mindez az ortodoxiára jobban jellemző, mint a római katolicizmusra. A második tényezőről már szóltunk: a hierarchia és az engedelmesség szerepéről. A hierarchia konfliktusban áll a demokrácia meghirdette esélyegyenlőséggel, és a hierarchikus gondolkodás erősen megszorítja a törvény előtti egyenlőségre hivatkozó jogrendet.

Az ortodoxia

Különös nehézséget jelent az ortodoxia. Induljunk ki abból az egyszerű tényből, hogy míg a nyugati kereszténység integrálni próbálja a hitet és a viselkedést, addig az ortodox vallás és az ortodox kultúrkör tompítja a hit szerepét, és nagyobb hangsúlyt ad a kívülről támasztott normáknak, melyeket nem a lelkiismeret szentesít, hanem a közösség nyomása. Ez az eljárás a külsővé tevés vagy az ortopraxia néven ismeretes. Ebből logikusan következik, hogy ezek a kultúrák kétszeres nehézséggel találkoznak, amikor meg akarnak birkózni a demokrácia követelményeivel, amennyiben két, bizonyos fokig egymást erősítő zárt rendszer örökségével kell együtt élniük. Az ortodoxia éppolyan zárt rendszer, mint a kommunizmus, csak épp nem evilági, hanem túlvilági utópiát hirdet.

A forma túlsúlya a tartalommal szemben, a cselekvés helyett az elmélkedés hangsúlyozása, a cselekvés hasztalanságának a hangoztatása, hosszas, cselekvés nélküli állapotok, amelyeket meg-megszakítanak a cselekvés céltalan kitörései, a közösség előbbrevalósága az egyénnel szemben, a bizonytalan jövő és az abból következő hajlam, hogy értelmetlennek, léleknélkülinek, üresnek minősítsenek és elutasítsanak mindent, ami a jövőbeli teljesítésre vonatkozik (megállapodásokat, szerződéseket. egyezményeket) - ezek az ortodox kultúra sajátosságai. Az ilyen kultúrákban érthető módon nehéz megteremteni a demokrácia minimális kereteit és struktúráit is. A kultúrák nincsenek betonba ágyazva, de hosszú időt igényel az átalakításuk. A délkelet-európai országokkal az a probléma, hogy az európai kultúrájú elit. amely elindíthatta volna a változást, vagy ki volt zsigerelve (Románia), vagy túlságosan kötődött a kommunizmushoz (Szerbia), vagy megosztották a hatalmi törekvések (Bulgária). Görögország utóbbi tizenöt éve azt példázza. hogy az ortodox társadalmakban is van lehetőség a változásra, noha az elég nehézkesen megy.

Az értelmiség

Az értelmiség - társadalmi helyzete, valamint bizonyos funkciókat betöltő szerepe révén - szintén hozzájárulhat a konzervativizmus kialakulásához. Némely, erre vonatkozó kérdésre kitértem a gondolatvilágokról írván, de visszatérek rájuk, mert egyes funkciók és szerkezetek felvetik a szabad választás és az esély kérdését. Érveléseimben itt Baumanra támaszkodom, aki az értelmiséget a racionalitás fölötti monopóliumra törekvő messianisztikus törvényalkotóként határozza meg.

Amikor a felvilágosodás korában a világi értelmiség először lépett az európai színre, nyugaton egy eléggé összetett társadalom közepén találta magát, és versenyre kelt a hatalomért, a státuszért és a befolyásért a leáldozóban levő neo-feudális elittel és a feltörekvő burzsoáziával.

Közép- és Kelet-Európában viszont nem ütközött hasonló ellenállásba, mert a társadalom gyenge volt, a vezető elit pedig hiányzott. Így az első helyre rukkolhatott olyan tág körű funkciókkal, hogy annak nem volt párja Nyugat-Európában. Ami döntő, hogy magukhoz ragadták a nemzet kérdését, és jogot formáltak az erkölcs, a politika és a kultúra világának a meghatározására. Mára ez az igény majdhogynem hagyományos legitimitást nyert, és nehéz lett volna megkérdőjelezni, főleg azért, mert az értelmiség szerepét ismételten megerősítette a kommunista elnyomás tapasztalata és a kommunizmus összeomlásában játszott kimagasló szerepük.

Értelmiség és hatalom

Az átalakulás azt az újdonságot is magával hozta, hogy számos értelmiségi közelebb került a hatalomhoz,

...míg a nyugati kereszténység integrálni próbálja a hitet és a viselkedést, addig az ortodox vallás és az ortodox kultúrkör tompítja a hit szerepét, és nagyobb hangsúlyt ad a kívülről támasztott normáknak...

...a nyilvános viták nyelvét az értelmiségiek szabják meg, és ők megmaradnak az emelkedett, elvont kifejezésmód mellett, ami az egyént elidegeníti a politikától...

és aktívan részt vett az új politikai rendszerek kialakításában és tartalmuk meghatározásában. Itt rengeteg probléma merül fel, amely további tanulmányt igényel. Először is nyilvánvaló konfliktus van az értelmiségi és a politikus szerepe között. Míg az értelmiséginek, mondják, az a szerepe, hogy a jelen kritikája révén tisztázza a fennálló helyzetet és fogalmazza meg a jövő lehetséges alternatíváit, a politikusé az. hogy a legkevésbé elfogadhatatlan kompromisszum révén integrálja az érdekellentéteket. tehát hogy elmossa a határozott körvonalakat és kerülje a világosságot. A politikus hozzáértése inkább a taktikázásban, mintsem a szaktudásban áll. Csakhogy a posztkommunista rendszerekben ezeket a meghatározásokat nemigen értik, és a jelenleg hatalmon levő politikusok nem is sietnek kimunkálni őket. nem utolsósorban azért, mert ez saját státusukat és hatalmukat aknázná alá.

Mindehhez tegyük hozzá az értelmiségi gyámkodást a társadalom fölött, a közép- és kelet-európai tradíció értelmiségi elitizmusát, amely általában gyanakvóan nézett az alsóbb rétegeknek a politikába való bekapcsolódására, mivel azt jó esetben vulgáris, populista okvetetlenkedésnek tarja, rossz esetben pedig magának a gonosznak, amely veszélyezteti a „haladást", amelyet a felvilágosult értelmiség öröklött birtokának tart. Ez az értékelés bizonyos fokig sztereotípiákon alapul, de ezeknek a sztereotípiáknak még mindig megvan a maguk szerepe, főleg Lengyelországban, ahol a Mazowiecki és a Walesa közötti konfliktus legalább részben ezekkel a kategóriákkal írható le. Analóg áramlatok láthatók Cseh-Szlovákiában és Magyarországon is.

A demokratikus fejlődésnek az is az útjában áll, hogy a nyilvános vita nyelvét az értelmiségiek szabják meg, és ők megmaradnak az emelkedett, elvont kifejezésmód mellett, ami az egyént elidegeníti a politikától, és megnehezíti számára, hogy valódi állampolgárrá váljon. A nyilvános viták nyelve nem hogy segíti a megértést és a politikai érintkezést, hanem akadályozza a tisztánlátást, és ezzel egyúttal igazolja az értelmiségiek hatalmát és irányító szerepét.

Az információk áramlása

Végezetül meg kell beszélni az információ és a modernség kérdését. Ezeknek a társadalmaknak nincs tapasztalatuk az információ kezelésében, értelmezésében, mérlegelésében és alakításában. Ez a tapasztalatlanság részben az értelmiségi paternalizmus öröksége, részben a kommunisták erősen korlátozó tájékoztatási politikájáé. A kommunista rendszerek monopolizálták az információt, s egyeduralmukat a hatalom erősítésére és zsarolásra használták, kiskorúságban tartva a lakosságot. és arra ösztönözve, hogy az információt valami kétesnek és gyanúsnak tartsa. Ez a helyzet a kommunikációt nehezítő szokások táptalajává vált. mert az emberek minduntalan megpróbáltak a sorok között olvasni és túlinterpretálták a közléseket. Nem segítettek ezen a gondolkodásmódok kapcsán korábban említett vonások: a fekete-fehér látás és az összeesküvést szimatoló szemlélet, amely megnehezíti, hogy az intézményeket a valóságának megfelelően lássák.

Hiányzik a tapasztalat a hirtelen betörő információtömeg feldolgozásához is. Idővel bizonyosan kialakulnak a módszerek az információ felszívására és feldolgozására, de egyelőre a közép- és kelet-európai közvélemény zavarban van az információs túlterheltség miatt, és passzivitással reagál.

Erős az a törekvés is, hogy személyes jelleget kölcsönözzenek az információnak, csak akkor tekintsék megbízhatónak. ha bizonyos személyes jegyeket visel magán, tehát csak akkor higgyék el, ha X vagy Y állította. Ebből is látható, hogy mennyire erőtlenek az intézmények a személyekhez képest. Ez a tulajdonsága egyaránt megvan a kommunizmus előtti és a kommunista időszaknak. A premodern társadalmak a szemtől szembe való kommunikációt részesítik előnyben, és bizalmatlanok, sőt ellenségesek a modern korban kialakított személytelen információcserével szemben. A kommunista rendszerben az emberek mélységesen bizalmatlanok voltak mindennel szemben, ami hivatalos, ezzel magyarázható, hogy csak abban hittek, amiről személyesen meg lehetett győződni. Innen származik, hogy az információt igyekeznek állandóan személyessé tenni, s kommentárok és interjúk foglalják el a riport és az elemzés helyét. Az utóbbiak távolságtartó, érzelemmentesebb hangneme kevesebb hitelre talál.

Összefoglalva: a posztkommunizmusban egy sor egymással összefüggő és egymásra ható vonást találunk, amely a konzervativizmus forrásává válik, amennyiben gátolja a modern liberális demokráciára jellemző személytelen megítélést és a szabad információcserét. Az abszolút értékrendszerek előszeretete komoly akadálya a toleranciának és a kompromisszumnak, amely nélkül a demokrácia nem működhet. És ténylegesen nincs olyan modern jobboldali párt, amely hozzáfoghatna a konzervativizmus modernizálásához.

Beczássy Dorottya és Blénesi Éva fordítása

Csepeli György-Örkény Antal

NEMZET POLGÁR ÁLLAM

Napjaink politikai közéletének aktuális oldalává vált a nemzeti-etnikai csoportok és az azokat szervező államok viszonya, a kelet-európai társadalmak kisebbségi és többségi csoportjainak békés vagy feszültségekkel terhes együttélése, a nacionalizmus. sovinizmus, antiszemitizmus, cigányellenesség újraéledése. Alattomos folyamattal állunk szemben, mely napról napra mérgezi a kelet-közép-európai társadalmak közéletét, közvetlen hatással van az emberek egymáshoz való kapcsolatára, együttélésükre és kommunikációjukra egyaránt. A szocializmus halálának euforiájában még alig szenteltünk ennek figyelmet, de aztán sokasodtak a politikában és a nyilvánosságban a különböző jelek: a román nemzeti felkelés magyar megítélésébe egyre több nacionalista felhang keveredett, a magyar miniszterelnök kijelentette, hogy ő lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke, Szlovákiában államnyelvvé nyilvánították a szlovák nyelvet, korlátozván a magyarok és az ukránok nyelvhasználatát, a litván függetlenség első napjaiban kétségbe vonták a lengyel és orosz nemzetiségű lakosok jövőbeli állampolgárságát, a román nemzetgyűlés a leendő román alkotmányban homogén nemzetállamnak kívánja nyilvánítani Romániát, és végül, hogy a legsúlyosabb konfliktust említsük. Jugoszláviában véres polgárháború tört ki szerbek és albánok, szlovének és szerbek, szerbek és horvátok között. A posztszocialista országokban a nemzeti jelző szinte mindenhez kötelező járulékká vált, kezdve a leendő burzsoáziától egészen az orvoslásig vagy a pedagógiáig. Az egyes országok felelős politikai körei, újonnan színre lépő nemzeti ideológusai a közép-kelet-európai térség konfliktusait valamennyien kizárólag saját nemzeti látószögükből ítélik meg, és teszik a politikai cselekvés vezérfonalává.

Szinte alig akad olyan politikus és ideológus, aki mint magánember esetleg azonosul ugyan saját országának egyoldalú közvéleményével és értékítéletével, ám mint politikus nyilvános kijelentéseiben és tevékenységében a nemzetközi jog tiszteletben tartását, a határok sérthetetlenségét, az országok területi integritásának elvét és országa valamennyi állampolgárának boldogulását tartja szem előtt.

Mindez alapvető fontosságú kérdés, ha a kelet-közép-európai államok között kialakult konfliktusokról, többségi-kisebbségi viszályokról gondolkozunk. Kézenfekvőek azok a történeti, politikai vagy éppen társadalomlélektani okok és magyarázatok, melyek e sajnálatos tünetek és jelenségek értelmezésekor figyelembe veendők. Most azonban megpróbálunk egy alapvető társadalomszerveződési fogalmat körüljárni, melyről úgy véljük, kulcsfontosságú szerepet tölthetne be a kelet-közép-európai nemzeti társadalmak belső és egymás közti integrációjának harmonikus alakulásában. Mindenekelőtt az állampolgári státusz fogalmáról szeretnénk szólni.

Thomas Marschall (1950) a modern állampolgári státusz három nagy területét különbözteti meg, amely a polgári társadalomfejlődés során időben is egymás után vált az állampolgári lét elemévé.

❶ A XVIII. században jelentek meg az emberi és polgári jogok (szólásszabadság, lelkiismereti és vallásszabadság, törvény előtti egyenlőség, az emberi méltóság tisztelete és a személyiség védelme, a tulajdonszerzés és birtoklás szabadsága).

❷ A XIX. században jelentek meg a politikai jogok (általános, egyenlő és titkos választójog, népképviselet, önkormányzat, gyülekezési és egyesülési szabadság, a politikai életben való részvétel és a hatalomgyakorlás joga).

❸ A XX. században jelentek meg a szociális jogok (kezdve a jóléti társadalom kialakulását lehetővé tevő elemi szociális jogoktól a szociális biztonságot garantáló jogok teljességéig, amelyek egy társadalmi standard szerint elfogadható élethez való jogot, a munka által való megélhetés, az egészség, a tudás megszerzésének jogait, valamint a nők egyenjogúságát, a gyermekek, öregek, betegek, rokkantak védelmét foglalják magukba).

Az állampolgári státusz bővülése és kiteljesedése az emberiség hosszan tartó küzdelmének eredménye. mely döntő szerepet játszik abban. hogy a modern polgári társadalmak Nyugat-Európában és Amerikában legitimációjukhoz nem nélkülözhetik a társadalmi egyenlőség és igazságosság értékeit. Mint ismeretes, Marx ezeket a társadalmakat éppen egyenlőtlenségük és igazságtalanságuk miatt bírálta, rámutatva, hogy a piacgazdaság és az abból következő tulajdonviszonyok elkerülhetetlenül társadalmi egyenlőtlenségekhez, a javak igazságtalan elosztásához vezetnek. Marx a polgári demokráciában csupán az uralkodó osztály manipulációját, uralmának igazi természetét leplező ideológiát és gyakorlatot látott. Ezzel szemben most azt látjuk, hogy az állampolgári státusz kiszélesedése, rétegeinek egymásra épülése éppen ellenkezőleg, lehetőséget nyújtott az egyenlőtlenségek egyre bővülő kiegyenlítésére, távolról sem sértve, sőt elősegítve a piacgazdaság működését, az esélyegyenlőségen alapuló dinamikus osztályszerveződés megvalósulását és a par-

Az állampolgári státusz bővülése és kiteljesedése az emberiség hosszan tartó küzdelmének eredménye, mely döntő szerepet játszik abban, hogy a modern polgári társadalmak Nyugat-Európában és Amerikában legitimációjukhoz nem nélkülözhetik a társadalmi egyenlőség és igazságosság értékeit.

ticipáción alapuló plurális demokrácia folyamatos újratermelődését.

Ennek a fejlődési folyamatnak távolról sem az a legjelentősebb mozzanata, hogy a modern állampolgári felfogásra épülő társadalmak tagjaiban interiorizálódik az az igény, hogy folyamatosan tegyenek valamit a piacgazdaságból, az életvitelből, a fogyasztásból következő egyenlőtlenségekellen. Sokkal jelentősebb azonban, hogy az állampolgári státusz modern felfogásának és gyakorlásának nyomán egyetemes mércéhez jutunk, mely egyaránt alkalmazható nemcsak az osztály- vagy státuszhierarchiából következő partikularitásra, hanem az etnikai, nemzeti, vallási, sőt nemi különbségekből következő partikuláris egyenlőtlenségek kiegyenlítésére, illetve harmonikus összeillesztésére.

Az állampolgárság egyetemes értelmezéséből az következik, hogy az államot alkotó minden egyes individuum számára úgy lehetséges a nemzethez való tartozás és hozzáférhetőség, hogy közben egyetlen pillanatra sem kell korlátoznia az individuumnak a szociokulturális különbségekből táplálkozó különérdekeit. Ez a kulcs annak megértéséhez, ahogy az Amerikai Egyesült Államokban heterogén csoportok, felekezetek, etnikai kisebbségek, feketék és fehérek mindenekelőtt amerikai állampolgárnak mondhatják önmagukat, és ugyancsak ezáltal érthetjük meg, hogy például Franciaországban, melyet a XVIII. században sűrűn átszőttek a nemzeti-etnikai-vallási különbségek, a forradalmi alkotmány során született állampolgári státusz viszonyítási pontja nem a francia születés, hanem a francia köztársasághoz való tartozás és az ebből eredeztetett jogi státusz lett. Az állampolgári státusz kibővülése döntő szerepet játszik a nemzetállamok elkülönülésének mérséklésében, népek, népcsoportok és kisebbségek hatékony integrációjában.

Napjaink nyugat-európai fejlődésében az állampolgári viszony univerzális felfogása jelenti az elvi alapját annak a multikulturális integrációnak, mely nem megszüntetni kívánja a kulturális különbségeket és sokféleségeket, hanem megteremti e heterogén világ egységes integrációs keretét. Ha ma a jövő egységes Nyugat-Európájáról nem ködös általánosságban. hanem a sokféleségből született egység fentebb említett értelmében kívánunk beszélni, akkor csakis az állampolgári státusz univerzális megközelítése és ennek megkövetelése lehet az az egység, melyben együtt élhetnek a nyelvi, kulturális történeti, etnikai, vallási különbségek és másságok. Ezáltal spiritualizálódhatnak a határok, egységesülhet a munka- és tőkepiac, ily módon képzelhető el az új európai kultúra. És akkor a bábeli torony talán mégis állhat.

Ha Brian Turner nyomán tovább bővítjük a Thomas Marshall által leírt klasszikus modellt, és az állampolgári státuszba beemeljük az értelmes munkához való jogot, valamint a kulturális-kommunikációs jogokat, akkor olyan globális szemponthoz jutunk, mely alappillérévé válhat a politikai demokráciának, az egyéni szabadságnak, a legszélesebben értelmezett civilizatorikus haladásnak. Állampolgárnak lenni ebben az értelmezésben már nem egyszerűen nemzeti identitást jelent, hanem annak lehetőségét, hogy részesévé váljunk egy határokat lebontó és kontinenseket összekötő modern civilizációnak Értelmezésünk szerint az állampolgári státusz ekkor már nem pusztán az államszerveződések alapja, jogok, kötelességek és garanciák együttese, a nemzetek egymáshoz való viszonyának kulcsa, hanem életforma is. mely megadja a lehetőségét egy modern, civilizált életnek, szabályozza egymáshoz való viszonyunkat és érintkezésünket, beszéljünk bármilyen nyelvet, higgyünk bármilyen vallásban, éljünk bárhol is.

Mindez látszólag messziről érinti a kelet-európai nemzetállamok egymás közti viszonyait és a térség nemzeti kisebbségeinek sorsát. Véleményünk szerint ez távolról sincs így.

A nemzetállamok kialakulása Európa modern kori történetében a nemzeti fejlődés csúcspontját jelentette, mely a rendi-dinasztikus államfelfogással szemben a népszuverenitás, az önálló államiság, a területi integritás és a modern nemzetközi jog létrejöttében csúcsosodott ki. E fejlődési folyamat során a nemzetállam akár egy korábbi rendi államból jött létre, akár egy konstruált államiság teremtette meg magának a nemzetet mint politikai közösséget, a keretek megszületése, mint arra Gombár Csaba rámutatott, szükségképpen azt is jelentette, hogy „vagy eredendően történelmi szétszórtságból, vagy a nemzetközi viszályok hatására bekövetkező, történelmileg időleges államhatármódosítások következtében államalkotó nemzetek tagjai sokszor más államokban kisebbségben élnek" (Gombár, 1980:113). A nemzeti kisebbségek kialakulása következésképpen az európai fejlődés általános jelensége Azt kell viszont látnunk, hogy Európa különböző régióiban a nemzetiségi kisebbségek sorsa és politikai-társadalmi integrációja eltérő súllyal je-

lentkezik mint politikai és társadalmi probléma.

Ha e különbség okaira kívánunk magyarázatot adni, azt kell megvizsgálnunk, vajon a modem nemzetállamok forrása, a szuverén demokratikus államiság honnan eredezteti önmagát, és mit tekint a legitimitás legfőbb forrásának. Egyetértünk Gombár Csabával, aki szerint az államot az alkotmány által meghatározott jogokat és kötelességeket hathatósan gyakorló állampolgár élteti. (Gombár, 1980:13). Az állam politikai legitimációjának forrása tehát a szuverén individuum, aki elsődlegesen az állam alkotmánya által meghatározott politikai közösség tagja, és ezen keresztül tagja minden egyéb lélektanilag, ideológiailag, kulturálisan vagy világnézetileg meghatározott közösségnek, függetlenül attól, hogy e közösségek keretei egybeesnek-e vagy sem az adott állam polgárainak csoportjával.

Látszólag a kelet-közép-európai nemzetállamok a posztkommunista fordulatot követően már elérték ezt az állapotot. Úgy tűnik, politikai jogok tekintetében egyre kisebb a különbség Kelet-Európa és Nyugat-Európa között. A bevezetőben felsorolt nyugtalanító tünetek azonban arról győznek meg, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Az állampolgári státusz Thomas Marshall által leírt rétegei Nyugat-Európában hosszú évszázadokon át alakultak ki és érlelődtek a ma ismert fogalommá. Hiba volna persze a fejlődés végeredményét idealizálni. A nemzeti és vallási kisebbségek helyzete Nyugat-Európa egyes államaiban ugyancsak nyugtalanító. A konfliktusok ideológiai alapjai azonban sehol sem kezdik ki a demokratikus állampolgár eszméjét, és ezáltal elvileg lehetővé teszik - még ha ez egyes esetekben aktuálisan reménytelennek tűnik is (pl. Észak-Írországban) - a konszenzusra törő tárgyalásos, kölcsönös engedményeken alapuló együttműködést.

A kelet-európai régióban a nemzetállamok kialakulása viszonylag késői fejlemény. A mai független nemzetállamok korábban birodalmi keretek között léteztek, egyes esetekben rendi államiságuk maradványait meg tudták őrizni, míg más esetekben semmiféle állami előzményre nem gondolhattak vissza. Akár így, akár úgy alakult történelmük, az állampolgári státusz kibontakozása és politikai-ideológiai megvitatása sehol sem ment végbe teljeskörűen. Ezáltal azok a társadalmi küzdelmek sem folyhattak le, melyek e státusz kibővítését célozták volna. Amikor az első világháborút követően megjelentek Kelet-Közép-Európában a nemzetállamok, ahogy azokat ma ismerjük. állampolgáraikat sokkal inkább az alattvalói státusz és tudat jellemezte. mintsem a demokratikus politikai, gazdasági és kulturális jogok együttese. Ráadásul valamennyi közép-kelet-európai állam társadalma hatalmas gazdasági és szociális egyenlőtlenségekkel került szembe. Az elmaradottság valamennyi kelet-közép-európai országban kiváltotta a modernizáció akarását, a versenyképes társadalmi integráció kialakításának igényét. Szabó Miklós találóan utal arra. hogy elmaradott országokban „a társadalmi integráció kérdései nagyobb mértékben jelennek meg nemzeti problémaként, mint fejlett országokban", sőt „...etnikai előítéletekkel keverednek, vagy esetleg kifejezetten etnikai előítéletekként jelentkeznek olyan előítéletek, melyek fejlettebb országokban csupán társadalmi előítéletnek számítanak" (Szabó, 1989:233).

A térség országainak politikai elitjei a XX. század során két nagy politikai ideológiát is igénybe vettek annak érdekében, hogy az elmaradottságot felszámolják. Az eredmény ismeretében azt mondhatjuk, hogy mind a nacionalizmus, mind a szocializmus csődöt mondott. A modernizációs célok felemás módon teljesültek ugyan, ám a modern társadalomfejlődésnek éppen a lényege, középpontjában az állampolgársággal, ahogy ezt a fentiekben elemeztük, egyáltalán nem jött létre. Ezért a kelet-európai régió a posztkommunista korszakban éppúgy nem része a XX. század végének emancipatorikus, humanisztikus, multikulturális új civilizációjának. mint ahogy korábban is kívül rekedt az akkor volt modernitásból.

A nacionalista ideológia uralma azt jelentette, hogy az erőltetett nemzeti homogenizáció nem hagyott teret a demokratikus állampolgári identitásnak. A nemzethez való viszony morális kényszerré vált. mely lehetővé tette az állampolgárok önkényes kategorizálását és megkülönböztetését. Az individualitás teljes körű kialakulását lehetetlenné tették a centralizáló és abszolutisztikus struktúrák, melyek legitimitásukat egy idealizált és historizált, nemzetinek nevezett hagyományból merítették. A modem polgári társadalom gazdasági, politikai és kulturális intézményei ha kialakultak is (mint például Magyarországon), a nemzeti mozzanathoz képest külsődlegesnek és idegennek tűntek fel.

Mivel valamennyi újonnan született kelet-közép-európai nemzetállam önmagában bizonytalan, területi

Marx a polgári demokráciában csupán az uralkodó osztály manipulációját, uralmának igazi természetét leplező ideológiát és gyakorlatot látott. Ezzel szemben most azt látjuk, hogy az állampolgári státusz kiszélesedése, rétegeinek egymásra épülése éppen ellenkezőleg, lehetőséget nyújtott az egyenlőtlenségek egyre bővülő kiegyenlítésére, távolról sem sértve, sőt elősegítve a piacgazdaság működését.

kiterjedésével elégedetlen volt, függetlenségüket az első adódó alkalommal feláldozták a térség felett uralkodni vágyó náci Németország kegyeiért versenyezve. A következmények nemcsak a teljes vereséggel járó háborús részvételben nyilvánultak meg, hanem végzetesen meggyengítették a demokratikus és polgári átalakulás céljának elérését is. A független Szlovákia, Horvátország, Szerbia, Magyarország, Románia lakosai közül sokan állampolgárság megváltoztatására kényszerültek anélkül, hogy jogaikban gyarapodtak volna. Ráadásul az etnikai és leszármazási szempontok alapján megfogalmazott nemzeti identitás és az állampolgári identitás a nemzeti kisebbségek, a zsidók, a cigányok esetében kibékíthetetlen ellentmondásba került. Faji törvények születtek, a politikai diszkriminációnak semmi sem vetett gátat, aminek eredménye a történelemben páratlan mérvű üldözés és tömeggyilkosság lett.

A náci Németország és szövetségeseinek totális veresége nyomán sajnálatos módon nem jöhetett létre a térségben a nemzeti önvizsgálat, az állampolgári és nemzeti identitás viszonyának demokratikus rendezése. Az uralmat a Szovjetunió vette át, melynek ideológiája, a szocializmus látszólag nemzetközi volt ugyan, de gyakorlatától egyáltalán nem állt távol a kollektív diszkrimináció.

A szocializmus is modernizálni kívánt, és Kelet-Európa társadalmai ennek érdekében teljes mértékben központosultak. Még azok az autonómiák is megsemmisültek, amelyek egyes országokban a második világháború előtt megvoltak. Egy bürokratikus elit került hatalomra, amely nyíltan semmibe vette a felvilágosodás óta kialakult demokratikus eszményeket.

A szocialista államberendezkedés - demokratikus állam és polgár híján - csak felerősítette az államalkotók alattvalói függését, elnapolva ezzel akár az állampolgári lét, akár a nemzeti kérdés lényegi megvitatását és az ezekből fakadó konfliktusok megoldását. A „formájában nemzeti, tartalmában szocialista" sztálinista jelszó jól fejezi ki, az államszocialista bürokratikus elitek viszonyulását a nemzeti kérdéshez. A politikai hatalom kezdetben leginkább hallgatott a nemzeti és etnikai problémáról. A társadalom erőszakos átalakítása, a kollektivizálás, az iparosítás, a polgári örökség felszámolása többnyire (Magyarországon különösen) nem etnikai vagy nemzeti kategorizáción alapult. S ha mégis előkerült a nemzeti kérdés, akkor vagy a „gyarmatosítottak" egymásra licitálásaként, vagy alattvalók lázadásaként jelentkezett a nemzeti függetlenség eszméje. Később, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált az államszocializmus zsákutcája, az egyes szocialista országok politikai elitjei már szívesen használták fel a korábbi korszak nacionalizmusát (legnyilvánvalóbban Romániában jelentkezett ez a tendencia). Demokratikus politikai és gazdasági struktúrák híján ez a nacionalizmus azonban csak arra volt jó, hogy elhomályosítsa az állampolgári és nemzeti identitás harmonikus viszonyának lehetőségét.

Bár az államszocializmus bukása valamennyi kelet-közép-európai országban demokratikus jelszavak kíséretében ment végbe, a politikai hatalom demokratizálódása önmagában véve aligha oldhatja meg az állam és polgára közötti aszimmetria kérdését. Mivel a posztkommunista átmenet gazdasági szempontból korántsem követte a politikai átmenet ütemét, valamennyi posztkommunista országban megfigyelhető a redisztribúció és a hozzá kapcsolódó bürokrácia szívós ellenállása. Ez az ellenállás ideológiailag szívesen támaszkodik nacionalizmusra.

Legalább ennyire fontos a polgári elem hiánya. Modern osztálytársadalom kialakulása híján ugyanis nem alakulhatott ki Kelet-Európában az a viszonyítási keret, mely a társadalmi és kulturális egyenlőtlenségeket egyensúlyozó integráció megoldásaként mutathatta volna fel az állampolgári státuszt. Ha pedig ez így van, szükségszerű, hogy a rendszerváltás során született társadalmi integrációs javaslatok felülről és leginkább nemzeti-nacionalista színekben jelentkeznek. Lélektani szempontból ez különösen veszélyes, hiszen a változások valamennyi kelet-európai országban készületlenül érték az embereket. Korábbi identitási és vonatkozási kereteik megszűntek, következésképpen védtelenné váltak a hamis politikai megoldásokkal szemben. Alulról, az alig létező civil társadalom felől ezért aligha várhatunk gyors és európai típusú alternatívákat.

1989-ben egy ideológiai-politikai tudatvizsgálatot folytattunk budapesti értelmiségi csoportok körében. E vizsgálat keretében arra is kíváncsiak voltunk, vajon miképpen vélekednek az emberek a nemzetről, a nemzetállamhoz való tartozás kritériumairól, és milyen mértékben hatja át gondolkozásukat a nacionalista beállítódás. Jelen témánk szempontjából talán a legérdekesebb eredmény az volt, hogy a vizsgált személyek a magyarság meghatározásánál nagyon jelentős mértékben (több

...az állampolgári státusz modern felfogásának és gyakorlásának nyomán egyetemes mércéhez jutunk, mely egyaránt alkalmazható nemcsak az osztály- vagy státuszhierarchiából következő partikularitásra hanem az etnikai, nemzeti, vallási, sőt nemi különbségekből következő partikuláris egyenlőtlenségek kiegyenlítésére.

mint 50 százalékban) elutasították az állampolgárságot mint a magyarsághoz tartozás kritériumát. Mindez megerősített bennünket abban, hogy a modern állampolgári státusz és a nemzetnek Nyugaton egyre általánosabb állampolgári alapon való definiálása szinte teljesen kiszorul a nemzeti integráció köznapi értelmezéséből. A kultúra, a nyelv és a magyarságtudat egyértelmű preferenciája ugyanakkor a történeti nemzettudat felerősödésére vagy újjáéledésére, nemzeti alapon való homogenizációra, az egypólusú identitás társadalmi preferenciájára utalt, amelynek szükségképpen együtt kell járnia bizonyos társadalmi-etnikai csoportok kiszorításával és esetleges (de nem kizárható és jogi garanciákkal nem korlátozható) diszkriminációjával. Konrád György megfogalmazását felhasználva, eredményeink a kelet-európai monokulturális dezintegráció társadalmi elfogadtatásának jeleit vetítették előre.

Az állampolgárság egyetemes értelmezéséből az következik, hogy az államot alkotó minden egyes individuum számára úgy lehetséges a nemzethez való tartozás és hozzáférhetőség, hogy közben egyetlen pillanatra sem kell korlátoznia az individuumnak a szociokulturális különbségekből táplálkozó különérdekeit. Ez a kulcs annak megértéséhez, hogy az Amerikai Egyesült Államokban heterogén csoportok, felekezetek, etnikai kisebbségek, feketék és fehérek mindenekelőtt amerikai állampolgárnak mondhatják önmagukat.

Mondandónk lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy a nemzetállami hovatartozás kultúrnemzeti megközelítésén alapuló integrációs törekvések csak az erőszakolt homogenizációt, mások kizárását és diszkriminálását, illetve új típusú egyenlőtlenségeket és társadalmi igazságtalanságokat hozhatnak magukkal. Ezzel szemben az egyetemes mérceként elfogadott állampolgári státuszból eredeztetett államnemzeti meghatározás és társadalomépítkezés egy sok színű és több pólusú integráció és identitás lehetőségét nyújtja. Ebben a megközelítésben nemzeti és nem nemzeti ellentétéből eltűnik a kibékíthetetlen ellentmondás mozzanata. Az állampolgár utat találhat a szociokulturális viszonyokból következő egyenlőtlenség és igazságtalanság mérsékléséhez, a nemzeti identitás, az etnikai, vallási különállás pedig elnyerheti a maga helyét más kulturális és kommunikációs prioritások mellett.

E folyamat nem mehet végbe automatikusan. Még oly kedvező gazdasági, politikai és társadalmi változások esetén sem nélkülözhetünk bizonyos társadalompedagógiai megfontolásokat. Az alábbiakban néhány javaslatot teszünk, mi volna a teendő az egyes közép-kelet-európai országokban, hogy cseh, szlovák, magyar, román, szerb, horvát, szlovén, lengyel, lett, litván, észt, ukrán találkozhasson.

❶ A történelemre vonatkozó tudás újraértékelése

Valamennyi kelet-közép-európai ország történettudománya hemzseg az etnocentrikus torzításoktól, amelyek lehetetlenné teszik a másik szempontjainak tudomásul vételét. A jelen viszályokból visszatekintve felosztani igyekeznek a közös történelmi múltat is, amikor is az egyik nyeresége a másik vesztesége. Nyilvánvaló, hogy az egyes nemzeti látószögekből adódó felfogások összeegyeztethetetlenek. Az eltérő nézetek képviselői azonban nem vindikálhatják maguknak a csalhatatlanság jogát, ráadásul a történelmi tudás sohasem végleges, hiszen valamennyi kor újraírja a történelmet. A nyilvános vita és a folyamatos kommunikáció hozzásegíthet a felismeréshez, hogy minden történeti tudás relatív. Végképp elkerülendő, hogy hamis történelmi párhuzamokat keressenek a jelen gazdasági és politikai konfliktusaihoz, s hogy a történettudomány eredményeit a jelen ideológiai szükségleteihez igazítsák.

❷ A nemzeti identitás meghatározásának sokfélesége

Az egyes kelet-közép-európai nemzetek tagjai sokféle módon és sokféle alapon határozhatják meg nemzeti identitásukat. Nincs olyan szempont, amely kiszoríthatna egyéb szempontokat, ha egyszer valaki egy adott nemzet tagjának akarja tekinteni magát. A nemzeti azonosságtudat pozitív érzelmi magja nem válhat alapjává olyan törzsies nemzeti azonosulásnak, mely „hiteles" és „hiteltelen" azonosulókat különböztet meg. Az identitáskeret nem válhat asszimilációs kényszerré, és nem lehet kirekesztésre ösztönző hátrányos megkülönböztetés alapja.

❸ A többszörös identitás elviselése

A modern társadalmakban létrejövő sokféle csoportosulás, mint arra már utaltunk, lehetővé teszi a keresztkategorizációk bonyolult mátrixát, amelynek tengelyében az állampolgári identitás áll. Ezáltal a többségi és kisebbségi helyzet relativizálódik. hiszen valaki egyidejűleg lehet tagja valamely többségnek és kisebbségnek. A kisebbségi tapasztalat azután transzferál, empátiás erővé válik, amikor az állampolgár egy kisebbségi helyzetűvel találkozik.

❹ Megismerés és megismertetés

A nemzetek közti harmónia kialakulásának gyakori akadálya, hogy hi-

Tudomásul kell vennünk, hogy demokratikus állam nem lehetséges demokratikus állampolgárok nélkül. Demokraták pedig nem a semmiből pattannak ki. Szívós, több nemzedék életét átfogón, gondosan tervezett társadalompedagógiai és társadalomterápiás akciók sorozatára van szükség. A szabad vállalkozás, a plurális politikai berendezkedés és esélyegyenlőség társadalmi bázisán idővel megjelenik a modern állampolgár.

ányoznak a tényekre vonatkozó ismeretek. A társadalomtudományok különböző ágai által felhalmozott tények és kutatások nélkülözhetetlenek a nemzeti és nemzetközi problémákról való gondolkozás számára. Az értelmezési és magyarázati konstruktumok széles körű megvitatásra szorulnak, de a vita csak akkor lehet termékeny, ha szilárd tényismeretre támaszkodik. Értékekben természetesen elkerülhetetlen az ütközés, de a nyilvánosság és az értékek kölcsönös tisztelete elejét veszi az előítéletes percepciónak és ellenséges szándéktulajdonításnak.

Az iskolai oktatás, a tömegkommunikáció, a könyvkiadás, valamint a szabadművelődés feladata a tudomány és művészet által kimunkált empátiás és toleráns megismerési sémák kultiválása. Nem a direkt felvilágosítás az elsődleges, hanem egy olyan emberkép és társadalomkép folyamatos napirenden tartása, amelyből hiányzanak az előítéletes és sztereotip nemzetképek.

❺ Érintkezés

A legkülönbözőbb közösségi szinteken (lakóhely, sportklub, szakmai társaság, testvérváros, transznacionális világnézeti és vallási mozgalmak, ifjúsági élet stb.) érdemes előmozdítani és államilag támogatni olyan együttműködési formákat, amelyek keresztezik a nemzeti-kisebbségi identitást szervező kategóriát. Ezáltal a különbségérzet eltűnik, s helyére a hasonlóságérzet kerül.

❻ Közös cselekvés

A közös gazdasági vállalkozások, a közösen elszenvedett veszteség vagy a közösen szerzett haszon ugyancsak jelentős integráló tényező. A közös politikai cselekvés, pl. a környezetvédelem terén, szintén megkönnyíti a kölcsönös elfogadást és előítéletmentes reagálást. Az állam adókedvezményekkel, szolgáltatásokkal segítheti azoknak a gazdasági, politikai, kulturális, tudományos intézményeknek és vállalkozásoknak a létét, melyek interetnikus alapokon állnak, illetve klientúráikat tudatosan sokféle csoportból toborozzák.

❼ Demokratikus állampolgári nevelés

Valamennyi, az életbe belépő új nemzedék ártatlan. Az előítéletesség és nemzeti elfogultság nem öröklődik, de persze továbbörökíthető. Az iskola, az ifjúsági szervezet és más speciálisan megtervezett szocializációs helyzetek (táborozás, tanulmányi kirándulás, gyermekkori nyelvtanulás, multikulturális nevelés, cseregyerek akció) dolga olyan közfelfogási minták vonzóvá tétele, melyeknek alkalmazása révén az életbe belépő nemzedékek tagjai felismerik, hogy jobban járnak, ha nem engednek az apáik körében elterjedt előítéletek csábításának. Kevesebbé válnak emberként és csonkulnak egyházuk, nemzetük, nemzeti kisebbségük tagjaiként, ha nem figyelnek a másságra, nem keresik a másik emberben, ami összeköti őket. Hiszen nemcsak a személyek, hanem a nemzetek közötti viszonyra is érvényes igazság, hogy önmagunkhoz a másikon keresztül vezet az út.

A felsorolt terápiás eljárások Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban sokban hozzájárultak, hogy a modern állampolgári identitásnak nincs politikailag és pszichológiailag vonzó alternatívája. E terápiás eljárások alkalmazása persze nem ad automatikus biztosítékot az előítéletesség újratermelődése ellen. A demokratikus politikai szocializáció immunizációs forrás lehet, amelynek eredményeképpen létrejöhet egy olyan közvélemény, amely szankcionálja és szégyenteljessé teszi az előítéletes megnyilvánulást. Ezáltal senki nem érezheti úgy, hogy kockázatmentesen lehet antiszemita, soviniszta, cigánygyűlölő.

Tudomásul kell vennünk, hogy demokratikus állam nem lehetséges demokratikus állampolgárok nélkül. Demokraták pedig nem a semmiből pattannak ki. Szívós, több nemzedék életét átfogó, gondosan tervezett társadalompedagógiai és társadalomterápiás akciók sorozatára van szükség. A szabad vállalkozás, a plurális politikai berendezkedés és az esélyegyenlőség társadalmi bázisán idővel megjelenik a modern állampolgár, aki szabad, előítéleteivel elbánni tudó gondolkodó lény, racionális cselekvésre alkalmas és hajlamos személy lehet. Ő sem lesz boldog, őt is sebezni fogja saját múlandóságának tudata, neki is szüntelenül keresnie kell az igazságot.

A kelet-közép-európai országok polgárai azonban jelenleg még egészen más okoknál fogva boldogtalanok.

Irodalom: Allport. G. W.: Az előítélet. Gondolat, Budapest, 1977.

Csepeli Gy.-Örkény A.: Az Alkony. A mai magyar értelmiség ideológiai-politikai optikája az 1980-as évek végén. Budapest. ELTE, 1990.

Gombár Cs.: Politika címszavakban. Budapest, ÁJTK, 1980.

Konrád Gy.: „Identitás és hisztéria", Beszélő II/32, 1991.

Marshall, T. S.: Citizenship and Social Class, London, Cambridge, 1950.

Szabó M.: Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986. Budapest, Atlantis Program, 1989.

Turner B.: Postmodern Culture, Citizenship, and Democracy. Paper presented in the conference of Quality of Utrecht 1991.

ALKOTÓK, MÜVEK, VÁROSOK

Eduard Goldstücker

KÖZÉP-EURÓPA - PRÁGÁBÓL NÉZVE

Ország, középosztály nélkül

Közép-európai problémákról az elmúlt húsz évben újra sokat gondolkodtak és írtak. Ám a különféle szerzők gyakran egymástól eltérően határozták meg Közép-Európa fogalmát. Ezért tanácsos lesz előrebocsátanom az én értelmezésemet.

Közép-Európa alatt területileg azokat az országokat értem, amelyek Németország és Oroszország között terülnek el a Baltikumtól az Adriáig, illetve a Fekete-tengerig. Ami a közös sorsvonásokat illeti, e térség kis és középnagy népei történelmük folyamán mindannyian az idegen uralom hosszú időszakait élték át, ebben az évszázadban pedig két hatalmas szomszédjuktól sok szörnyűséget szenvedtek el.

Másodszor: mivel a térségben a népcsoportok és a különböző vallások keveredése miatt egyszerűen lehetetlen egyértelmű és kielégítő etnikai vagy vallási határokat kijelölni, állandósultak a kisebbségi konfliktusok, és ez kölcsönös gyanúsítgatásokhoz és ellenségeskedéshez vezet. Mindenki fél, hogy a másik kijátssza, ami gyakran meg is történt, s csak haragot és ökölrázást eredményezett.

Az általános közép-európai életkörülményekre gondolva az 1946-os párizsi békekonferencia egy apró mozzanata jut az eszembe. Az ausztrál külügyminiszter, ha emlékezetem nem csal, Evansnak hívták, az egyik probléma tárgyalásakor saját megoldási javaslatával állt elő, s nagy vehemenciával adta elő. A csehszlovák delegáció vezetője, Jan Masaryk aztán türelmét vesztve egy sajtókonferencián mintegy mellékesen megjegyezte: „az az úr olyan országból jött, ahol hónapszám nem lát, csak tágas tereket, legfeljebb ugráló kenguruk-kal. Mégis meglepő biztonsággal tudja, mit és hogyan kellene tennünk Európa e részében, ahol mielőtt egyet köpnénk, azon kell gondolkoznunk, nem érzi-e majd egyik vagy másik szomszédunk megbántva magát."

Rövid tanulmányom címében azért emeltem ki Prágát, mert a közép-európai történelem számomra legjobban ismert oldalát szerettem volna felidézni, ráadásul úgy gondolom, hogy egyes sajátosan cseh tapasztalatok bizonyos értelemben fontossá váltak a mai Közép-Európában. Ismerjük Lev Tolsztoj mondását, miszerint a boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.

Ebben az értelemben szeretnék röviden néhány olyan sajátos momentumra utalni, amely a múltban meghatározta a csehek sorsát.

A XVII. század elején a csehek Közép-Európa államalapító népei közül egyetlenként elvesztették az akkori vezető társadalmi rétegeiket, autochton nemességüket, jómódú művelt polgárságukat, és majdnem két évszázadon át „történelem nélküli" népként kellett élniük.

Amikor a XVIII. század vége felé a nemzeti függetlenségi mozgalom akadozva megindult, sikere azon múlott, hogy a csehek e korszak követelményeinek megfelelően pótolni tudják-e a társadalmi piramis hiányzó csúcsát. Mivel a nemzeti nemesség megújítása nem jöhetett szóba, a nemzeti középosztály kialakulása pedig igen hosszú folyamatnak ígérkezett, a cseh értelmiségiek kis csapatának jutott az a feladat, hogy időlegesen képviselje a nemzeti érdekeket és ezzel kettős társadalmi szerepet vállaljon magára: a mindenkori foglalkozásának megfelelőt és egyidejűleg e nemzeti érdekek letéteményeséét. Ez a második szerep rányomja bélyegét az egész modern cseh történelemre politikai és kulturális értelemben egyaránt.

Ezt a körülményt szem előtt kell tartanunk, ha a csehek újkori történetét szomszédaik, mindenekelőtt a lengyelek és magyarok történetével összevetjük. A lengyel és a magyar nemzeti nemesség ugyanis a nemzeti ügyek legitim képviselője maradt, megszakítás nélkül lényegében 1945-ig. A csehek nem rendelkeztek hasonló képviselettel. Jegyezzük meg azt is, hogy az arisztokrácia, nemzetközi kapcsolatai és rokonsága révén állandóan informálni tudta az akkori „nagyvilágot" a lengyel és a magyar ügyekről, mialatt a csehekről szinte senki sem szerzett tudomást. Ez is a „történelem nélküli" létezés része volt, nyomát a legújabb időkig követhetjük. Ezzel függ össze, hogy csak egy példát hozzunk, Neville Chamberlain cinikus kijelentése, amely az 1938-as Szudéta-válság idején hangzott el Csehszlovákiáról: „távoli ország, amelyről csak keveset tudunk"

A cseh - és később a szlovák - értelmiségiek kettős szerepvállalása, ez a félig választott, félig rájuk rótt szerep azt jelentette, hogy idejük és energiájuk jó részét foglalkozásukon kívül eső ügyekre kellett fordítaniuk. Ez természetesen egyrészt befolyással volt hivatásbeli teljesítményükre, másrészt pedig jó adag dilettantizmust kevert a politikai tevékenységükbe.

Így aztán nem csoda, hogy amikor a nemzeti fejlődés arra a fokra jutott, hogy a csehek újra önálló politikai szerepet játszhatnak, élükön a legalsóbb társadalmi rétegekből származó

értelmiségiek álltak, a történész Palackytól a filozófus Masarykig.

Csak a második világháborút követő dekolonializációs hullám mutatta meg, mennyire hasonló, fokozatos dekolonializációs folyamat volt a XIX. századi függetlenségi törekvések lényege. Életem során szülőhazámban háromszor is megéltem ezt a folyamatot. Először az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásakor. Bár a cseheket nem szorította túlságosan elnyomás, a szlovákok etnikai identitását komolyan fenyegette a budapesti kormány kíméletlen magyarosítási politikája. A második dekolonializáció a második világháború végén következett be. amikor a hitleri Cseh-Morva Protektorátus felszabadult, a harmadik pedig most, az elmúlt másfél évben, és még nem is ért véget (például Albániában).

Minden alkalommal egy imperialista rezsim visszavonulásáról volt szó. A dekolonializáció lényege, hogy az (egykori) gyarmat érvényt tud szerezni saját érdekeinek minden más érdekkel szemben, míg korábban a gyarmatosító hatalom érdekei domináltak. Ez a folyamat zajlik ma mindenütt Közép-Európában, és új perspektívákat nyit a résztvevők előtt. Lélektanilag sajátos és fontos kettősség jellemzi most ezeket az országokat: a szabadság öröme keveredik az aggodalommal, vajon mit hoz a holnap.

A megszerzett szabadság eufóriája számtalan vélt és valós sérelmet is felszínre hoz, amelyeket mind jóvá kell tenni. Így aztán olykor az öklök is fenyegetően felemelkednek. A jelenlegi helyzet legfontosabb jellemzője azonban, hogy a sztálinizmus negyven éve megint megsemmisítette a társadalmi középosztályokat, ahogy az a XVII-XVIII. századi Csehországban történt. Most tehát az a feladat, hogy újrateremtsük az új gazdaság létrehozására hivatott középréteget. méghozzá igen nehéz körülmények, az egykori szovjet impérium szörnyű elszegényedése közepette. Ezt az elszegényedést, amelynek mértékét kívülállók szinte nem is tudják elképzelni, még rikítóbbá teszi. hogy közvetlen szomszédságában, a térség nyugati határán, Németország egyesítésével Európa messze legerősebb gazdasága jött létre amely világviszonylatban is az elsők közé számít. Ilyen mértékű életszínvonal-különbség még soha nem volt ebben a térségben, ami azt a kísértést is magában rejti, hogy a különbségeket sokan a maguk céljaira próbálják meg kihasználni. Az emberek mindenütt emberek, és ahol (nemzetiségtől függetlenül) előnyt látnak, megpróbálnak hasznot húzni belőle.

Az 1991 -ben megnyílt Kafka Centrum épülete

Ezért szerintem mérlegelni kellene bizonyos óvintézkedéseket, amelyek visszatartanák a kísértésbe eső ket.

Meg kell keresnünk a közép-európai népek együttélésének modus vivendijét, hogy legalábbis háttérbe szorítsuk a régi ellentéteket, mert csak így tudjuk kihasználni a rendkívüli történelmi pillanat életfontosságú lehetőségeit.

A középréteg létrehozása jókora vagyonok meglétét feltételezi. Az elszegényedett Közép-Európában azonban szinte sehol nem találunk felhalmozott tőkét, vagy ha mégis, legalábbis gyanús, hogy a pénz feketepiaci ügyletekből vagy a hatalom korábbi birtokosainak „megtakarításaiból" származik. Tőkefelhalmozásra és befektetésre van szükség, hisz a piacgazdaságba való átmenet komoly befektetéseket feltételez. A szükséges tőke viszont jelenleg csak külföldről jöhet, ami ismét megkérdőjelezheti az állami szuverenitást és a nemzeti függetlenséget, és ekképp újabb komplikációkhoz vezethet.

A primitív felhalmozás korszaka, amelybe visszavettettünk, nem kedvez különösebben a kultúrának, mivel az egyént más korszakoknál egyértelműbben a gyors meggazdagodás ígéretével kecsegteti, ezáltal az egoizmust növeli és gyöngíti a közösség iránti szolidaritást, kötelességérzést.

A saját haszon keresését erényként becsülő korok, mint mondottuk, nem kedveznek a kultúrának. Ennek ellenére arra számítok, hogy a nem is túl távoli jövőben, a közép-európai térségben komoly kulturális teljesítmények születnek majd. Ha a kulturális alkotások az emberi tapasztalatok kikristályosodásai, ha az egyén és közösségek tapasztalatait, élményeit emelik a mítosz szintjére, akkor hadd utaljak arra, hogy a közép-európai népek az elmúlt ötven év során, Hitlertől a moszkvai birodalom összeomlásáig olyan megrázó tapasztalatokat szereztek, amelyek előbb vagy utóbb hiteles és felidéző erejű műalkotásokban kristályosodnak ki.

Bár gondjaink nagyok, mégis remélem, hogy a felszabadulás öröme még sokáig velünk marad, és nem az ökölbe szorított kezek, hanem a jobb élet reménye vezérli majd Közép-Európát.

Módos Márton fordítása

KAFKA TÖRTÉNELMI

Franz Kafka Prágában született, és ott is temették el. Ez a város volt az otthona lényegében egész élete során, csak néhány hónappal halála előtt határozta el magát - akkor is hosszas tépelődés után -, hogy elhagyja. Következőkben az író prágai környezetét, annak sajátos jellegét és atmoszféráját kívánjuk röviden bemutatni.

A Kafka születése idején háromszázezernél is kisebb lélekszámú provinciális város népessége megkétszereződött az író élete során, és Prága az újonnan megalakult Csehszlovák Köztársaság fővárosa lett. De már 1918 előtt is több volt egyszerű vidéki városnál: fővárosa volt a cseh királyságnak, az Osztrák-Magyar Monarchia történelmi alkotórészének, mely éppen akkor jutott nemzeti függetlenedési harca tetőpontjára.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Kafka idejében minden prágai polgárt az foglalkoztatott a leginkább, hol a helye a város három etnikai-vallási csoportjának: a cseheknek, a németeknek és a zsidóknak bonyolult, ingatag együttélésében.

Senki sem zárkózhatott el e nehéz kérdés elől, amíg Prágában élt, de sokszor még a várostól távol sem.

Kafka születésekor Prága írott történelme már túl volt ezredik évén, és a feljegyzések szerint már a korai időktől otthont adott a három közösségnek. A város alapítása a mitikus ködbe burkolt Libuše hercegnőhöz kötődik. A hely annak a törzsnek volt a legfontosabb települése, melyről a szlávok legnyugatibb ágát nevezték el, és a város később a cseh állam fővárosa lett. Mint ilyen, hamarosan jelentős német kolóniával bővült, amelynek Soběslav herceg különleges státuszt adományozott a XI. század végén. A zsidó közösség jelenlétéről a X. századtól vannak adatok.

Ilyen ősi városban élve Kafka kortársai nem tudtak elvonatkoztatni a zivataros múlttól, melynek emlékeivel napi útjuk során lépten-nyomon találkoztak. A XIV. század nagyobbik felében Prága a Német-Római Birodalom fővárosaként Európa vezető városai között foglalt helyet, hamarosan pedig a huszita mozgalom központja lett, s emiatt először az egyetem német tanárai, majd pedig szinte az összes német polgár elhagyta a várost. A huszita forradalom az első komoly kihívás volt a pápai és császári tekintély ellen, és a vele beköszöntött vallási nyugtalanság rajta hagyta nyomait Prága történelmén.

A vallási viszálykodás nemzedékeken keresztül tartott. Amikor II. Rudolf uralkodása alatt (ekkor Prága ismét a birodalom fővárosa lett) a harcoló felek végre- valahára fegyverszünetet kötöttek, a béke nem maradt hosszú életű, törékenyebb volt, hogysem a kortárs Európa növekvő politikai feszültségének ellen tudott volna állni. A fegyverszünet megszegése nyomán a protestáns cseh rendek 1618-ban felkeltek a Habsburg-dinasztia ellen, és ezzel kezdetét vette a harmincéves háború is. Amikor két évvel később a Prága melletti végzetes fehérhegyi csatában leverték a lázadást, a város és az ország a maga nyolcvan százalékában nem katolikus lakosságával ott állt kiszolgáltatva a császári sereg és a pápai keresztes had kényére-kedvére. Csehországot háromszáz évre megfosztották függetlenségétől, a katolicizmusra áttérni nem hajlandó szabadok vagyonát elkobozták, őket magukat száműzetésbe kényszerítették, miáltal a csehek elvesztették felső osztályaikat, és hosszú ideig csak paraszti tömegekből és városi alsó rétegből álltak, ami a következő két évszázadra lényegében a „történelem nélküli nemzet" vegetálásába taszította őket.. A közigazgatás és a városok hamar elnémetesedtek; a lakosság nagy részét erőszakkal katolizálásra kényszerítet-

PRÁGÁJA: HÁTTÉR

A „Háromkirályokhoz" címzett ház kapualja (Celetná u. 3.). Ebben a házban lakott a Kafka család 1896-1907 között

te a kegyetlen elnyomás, mely csak az 178l-es türelmi rendelettel enyhült.

De ekkorra már egy új vihar: a csehnémet nemzeti konfliktus felhői gyülekeztek a láthatáron. Az ellentét fokozatosan mérgesedett, majd 1848-ban robbant, és egészen 1918-ig (szélesebb dimenzióban gondolkodva egészen a negyvenes évek második feléig) oly mértékben befolyásolta az emberi viszonyokat, hogy Csehországot „a nemzeti viszály klasszikus hazájaként" kezdték emlegetni.

Hogy teljes legyen a Kafka Prágájáról kialakuló kép, azt is hozzá kell tennünk, hogy a Habsburg Birodalom elsősorban mint a török fenyegetéssel szembeni védőbástya jött létre. Amint a törököket visszaszorították, a Habsburg uralom alatt álló királyságoknak, hercegségeknek, fejedelemségeknek ez a konglomerátuma elvesztette eredeti létalapját, és képtelen volt újat találni - olyat, mely elegendő kohéziót és életképességet adott volna a birodalom elmaradottságának leküzdéséhez és a nacionalizmus viharainak elviseléséhez. Azok az intézkedések, melyeket a XVIII. század közepe óta egymást váltó kormányok tettek ezekben az ügyekben, általában mindig egy-két lépéssel a kor mögött kullogtak. A „túl keveset és túl későn" e megrögzött gyakorlata miatt a századfordulóra Ausztria-Magyarország volt az egyetlen nagyhatalom, melynek nemcsak belső rendszere volt kérdéses, hanem egyáltalán a létezése.

A prágai németek helyzete kicsiben tükrözte az egész Monarchia sorsát: nekik is jelentős volt a múltjuk és problematikus a jövőjük. Etnikai szigetet alkottak a csehek közé ékelődve; társadalmilag főleg a felső és középosztályhoz tartoztak, népi háttér nélkül: számuk Kafka idejében negyvenezerről harmincezerre csökkent, arányuk a városi lakosságban pedig tizenöt százalékról hét százalékra zuhant vissza. Bár kisebbségben voltak, két és fél évszázadon át a német patríciusok igazgatták Prágát, míg aztán az 1860-as években, a választási törvényben végrehajtott - a vagyoni kikötésekre vonatkozó - változások utat engedtek a cseh többségű irányításnak.

A közelmúlt tapasztalatainak fé-

DR FRANZ KAFKA
HERMANN KAFKA

Ebben az Óváros téri házban lakott Kafka 1889 és 1896 között

U radnice utca 5.: itt született Kafka 1883. július 3-án. Az 1897-ben leégett, 1902-ben újjáépített házban a kapu őrzi eredeti alakját

nyében azt mondhatjuk, hogy a prágai németek lelkiállapota olyan volt, mint a gyarmati telepeseké a dekolonializáció idején, a cseh földön folyó cseh-német küzdelmet pedig mintegy dekolonializációs folyamatnak minősíthetjük. A német elem hosszú ideig múltbéli uralma miatt a német nacionalisták német városnak tekintették Prágát, és igényük megtámogatására az alábbi két, Prágára szintúgy jellemző tényezőt hozták föl:

1. A prágai német kolóniának olyan kulturális intézményrendszer állt rendelkezésére (többek között két egyetem, két színház, két - sőt, Kafka utolsó éveiben három - jelentős napilap), amely gazdagságával és jelentőségével messze túltett a németek számarányán.

2. Prága kétfajta németnek adott otthont: a letelepedettek mellett ott voltak az átmeneti lakosok, főleg a határterületről (amit később Szudéta-vidéknek neveztek) érkezett diákok. Ez utóbbiak váltak annak a német nacionalista militarizmusnak handabandázó bajnokaivá, melyet a szomszédos német birodalom különféle forrásai tápláltak a szóban forgó időszakban.

Mindennek következtében a prágai német lakosok úgy érezték, hogy városuk kivételes szépsége valami megfoghatatlan furcsaságot sejtet, mintha túlmenne a racionálisan megmagyarázható realitás határain, mintha a homlokzatok mögött homályos fenyegetés lapulna. E korszak irodalmi termése újra és újra tanúsítja, hogy szerzői a múlt bűvöletében és misztifikációjában éltek. Visszatekintve úgy látjuk, mindez egy kis ostromlott sziget lakóinak lelkiállapotára vall.

Mintha Janus-arcú városuk az öreg, hátranéző arcát fordította volna feléjük, egy nagy korszak hamaros végét jelezve. A cseheknek ezzel szemben Prága a nemzeti élet központja volt, melyet „anyácskának" becéztek, s mely a múlt dicsőségét és a jövő ígéretét egyaránt magában hordozta. A cseh Prágába folyamatosan özönlöttek a vidékiek, akiket odavonzott a város növekvő ipara, kereskedelme és kiterjedt kulturális élete, s tanúi lehettek, hogy a néhány évtizeddel korábban gyakorlatilag nem létező cseh középosztály mint gyarapszik számban, gazdasági és politikai jelentőségben.

A prágai zsidók helyzetének nemcsak az adott különös jelleget, hogy Európának azon a felén ők alkották az egyik legrégibb zsidó közösséget, hanem az is, hogy másfélszáz évig, egészen a XIX. század elejéig Prága volt a világ legnagyobb zsidó települése.

A cseh-német összeütközés kezdetétől fogva a zsidók a két harcban álló fél közé szorultak. A törvény évszázadokra idegen testként választotta el őket a lakosság többi részéről, szigorúan ellenőrizte és csak meghatározott tartózkodási helyeken tolerálta őket, ott is csak engedéllyel, mely bármikor visszavonható volt. A nem zsidó társadalomba való részleges integráció lehetősége először a XVIII, század végén nyílott meg előttük a birodalmat modernizálni kívánó politika nyomán. Ez az integráció a németnyelvűség alapján történt. Amikor a cseh nemzeti újraébredés beindult, a prágai zsidók nyelvileg és kulturálisan már a város német eleméhez tartoztak, és a csehek heves antiszemitizmussal támadtak rájuk. Különbséget kell itt tennünk a zsidók iránt tanusított cseh és német magatartásban. A különbség abból ered, hogy a csehek a németeknél sokkal inkább gazdasági versenytársuknak tartották a zsidókat. A cseh nemzeti újjászületés egyik alapvető problémája a hazai középosztály újjáteremtése, és így a kétszáz évvel korábban elvesztett pótlása. A zsidók elfoglalták viszont azokat az alsóbb pozíciókat a kereskedelemben, melyeket a csehek elsőként vettek célba. A németek persze abban voltak érdekeltek, hogy a zsidókat a saját táborukban tartsák, és arra figyelmeztették őket, hogy a csehekkel való bármilyen közösködés primitív, barbár antiszemitákkal való szövetkezés. Így történhetett, hogy a németek néhány évtizedre fenntartották a zsidókkal szembeni felvilágosodott, liberális magatartásnak legalábbis a látszatát, míg a cseh nacionalizmus tág teret nyújtott az antiszemita agitációnak. De körülbelül Kafka születésével egyidőben ez a helyzet alapjában kezdett megváltozni, amikor megjelent és politikailag hatni kezdett a „modern", nem vallási, hanem faji indíttatású antiszemitizmus. És bár a prágai németeket nem fertőzte meg ez az új ideológia, a Bécsből és Berlinből, valamint közvetlenül a Szudéta-vidékről érkező lökések Prágában is éreztették hatásukat, különösen a prágai német egyetemeken.

Jóllehet ez a faji alapú antiszemitizmus hamarosan nemzetközi mozgalommá vált, a prágai zsidók szemében elsősorban német találmány volt, és ez új problémákkal állította szembe őket. Bizalmuk a „civilizált" németekben a „primitív" csehekkel szemben erősen megfogyatkozott, és az asszimiláció alapjában kérdésessé vált. Amikor Kafka leszólja a Westjudentumot, erről van szó. Így érez, aki egyszer csak egy sötét sikátorban találja magát, vagy ingoványon, szilárd talaj nélkül, miután az asszimiláció csalóka fényét követte. A nyugati (és azóta nemcsak a nyugati) társadalmak egyrészt integrációt ajánlottak a zsidóknak, ha azok asszimilálódnak, másrészt akadályokat gördítettek az asszimiláció elé.

Az új helyzethez különféleképpen próbáltak alkalmazkodni. A Habsburg-uralom utolsó szakaszában a prágai zsidók általában igyekeztek kivonni magukat a tűzvonalból, semlegesnek maradni a cseh-német küzdelemben. Sokan az időközben jócskán megerősödött cseh táborban kerestek menedéket (az 1890-es népszámláláson a prágai zsidók hetvennégy százaléka vallotta magát németnyelvűnek, míg 1990-ben csak negyvenöt százalék). A zsidó nacionalizmus eszméje, mikor végül is felbukkant, termékeny talajra talált Prágában. Néhányan abban látták a megoldást, hogy végleg, mindenestül elhagyják a várost. Mindez a meggyöngült biztonságérzet és az erősödő identitáskeresés tünete volt.

Vig Monika fordítása

Prága: ki jobbra, ki balra

Franz Kafka síremléke

Németh Gábor

AZ ÉHEZÉS MŰVÉSZETE

-Verwandlung -

„Az utolsó huszonnégy órában lépten-nyomon egy rikító plakátba ütközöm.” (Franz Kafka)

Az utóbbi években igen megcsappant az éhezőművészek iránti érdeklődés. Mindenesetre a reggeli borotválkozásnál a szokásosnál hosszabb ideig, s talán kijelenthető, figyelmesebben vizsgáltam meg az arcomat. Uram, gondoltam, az én környezetemben lehetetlen emberi módon élni. Amit feladatként bíztál rám, talán egy angyal dolga lett volna szüleim nászágya felett: vagy népem nászágya felett, feltéve, hogy van népem. Miért lesz az ember sorsa a fogság, a gyengeség? Mert még a képzeletéből is hiányzik a szabadság.

Mindent konstrukciónak látok.

Imbolygó pózna, kissé ügyetlenül felszúrva rá egy sárgás bőrű, sűrű, fekete hajjal benőtt koponya. Belevágtam az arcába a borotvámmal. A seb csúnyán vérzett, elébb elállítottam egy darabka timsóval, majd angoltapaszt tettem rá. Ledőltem néhány percre.

Belső helyzetem emlékeztet kicsit a régi Ausztriára. Hiszen néha egészen jól érzi magát így az ember, fekszik a kanapén a finoman fűtött szobában, szájában hőmérő, mellette a tejesedény, és élvezi a béke valamiféle változatát, de csak ezt, nem a maga békéjét. Egy csekélység, nem is tudom, a trautenaui hadbíróság kérdése elég volt, hogy Bécsben inogni kezdjen a trón, egy fogtechnikus, mert ez a foglalkozása, mormolva tanulgat a felső erkélyen, és az egész birodalom, de csakugyan az egész, máris lángban áll.

Kis idő múlva lementem az utcára. Még mindig élnek bennem a sötét zugok. titokzatos utcácskák, vaksi ablakok, piszkos udvarok, lármás kocsmák... Járok az újjáépült város széles utcáin. Léptem és tekintetem mégis bizonytalan. Belülről úgy reszketek, mint a nyomorúság régi utcáin. Prága nem ereszt el. Ennek az anyácskának karmai vannak. Itt alkalmazkodni kell, vagy - két oldalról kellene felgyújtanunk, a Vísehradnál meg a Hradzsinnál, így talán szabadulhatnánk tőle.

A sarkon facsigával játszott egy gyermek.

Valószínűleg beteg vagyok, tegnap óta mindenütt viszket a testem. Délután olyan forró és színét változató volt az arcom. hogy hajvágás közben attól tartottam, a segéd, hisz mindvégig láthatott engem is és a tükörképemet is, fel fogja ismerni nagy betegségemet. A gyomor és a száj közti kapcsolat sincs rendben, egy forint nagyságú fedő száll hol föl, hol le, vagy lapul lent, és terjedő, a mellet a felszínen összehúzó, enyhén nyomó hatást sugároz felfelé.

Szakadozott felhőrongyok az égen. A csoportosulás láttán megtántorodtam. Nem bírom elviselni az utcai baleseteket. Közelebb érvén kiderült, egy plakátot állnak körül, az imbolygó alakok között egy óriási arcot pillantottam meg, az elviselhetőnél jóval ismerősebbet.

Az én arcom volt az, az arcomat festették a plakátra.

Egy idegen szó volt rajta még, és a nevem. Undorító tréfa. Kutatni kezdtem az emlékeimben. Ki az, aki a haragosom, pontosan ismeri sétálási szokásaimat, s kézügyessége is megfelelő egy ilyen minden tekintetben hihetőnek látszó hamisítvány elkészítésére. Mert a plakát egészen közelről is sokszorosítványnak látszott, ügyes munka volt, azt el kellett ismernem. Nem maradhattam sokáig, félő volt, hogy valamelyik bámészkodó hátrapillant a válla fölött, s kínos jelenetnek válhatok áldozatává.

Haladéktalanul átsiettem a túloldalra. Egy hentesüzlet kirakata előtt álltam. Rettentően vakmerő ételbelapátolások képzetei. Mit jelenthet az a szó. Ha látok egy kolbászt, amelyet egy cédula kemény, száraz házikolbásznak tüntet fel, képzeletemben egész fogsorommal beleharapok, és sietve, szabályszerűen és kíméletlenül nyelem el, mint valami gép. A kétségbeesés, amely e cselekedetnek képzeletben is azonnali következménye, fokozza sietségemet. A bordahús hosszú bőrét harapás nélkül lököm a számba. Piszkos szatócsüzleteket eszem üresre. Heringgel, uborkával és mindenféle vacak, állott csípős ételekkel töltöm teli magam. Bádogdobozokból jégesőként döntöm magamba a bonbont.

A szívem össze-vissza vert. Nem tudtam kivárni a kedvező pillanatot, hogy leszaggassam azt az ocsmányságot a falról. Modellt kellene állnom Ascher festőnek egy Szent Sebestyén-képhez.

Elisabeth-híd, rakpart, Kleinseite. Radetzkycafé, Kőhíd, Karlsgasse. Összesen huszonhárom plakát. Szüntelenül egy széles hentesbárd képzete, amely nagy sebesen és gépies szabályossággal oldalról belém hatol, és egészen vékony szeleteket vág le belőlem, amelyek a gyors munka közben csaknem öszegöngyölődve penderülnek tovább.

Senki sem ismert fel. Nem mutogattak rám, nem súgtak össze a hátam mögött, nem vontak kérdőre, nem kísértek kíváncsi utcakölykök.

Az arckép egy valószínűtlenül hatalmasra méretezett változata az elöljáróság épülete előtt függött, kötelekre feszítve. Hosszasan álldogáltam alatta, hátha valaki mégis fölismer, és magyarázatot találunk egy kétségbeesett beszélgetésben. Talán az angoltapasz teszi, gondoltam, és egy forró rántással letéptem az arcomról. Minden hiába.

A múzeum épületét láthatatlanná tévő állványzatról egy régi damasztabrosz lógott, arra festették a nevem, sietős, kapkodó, ákombákom betűkkel. Félrelöktem a kapust, a méltatlankodó pénztárost kikerülve, egyenesen a nagyterembe siettem. Teljesen dísztelen volt a hatalmas terem, kihordták az üvegezett tárlókat, a hámló falakon a képek hiánya világított.

Egy óriási ketrec állt a terem közepén.

Az ajtaja nyitva, a padlaton szalmatörek.

Olyan lassan nem tudtam menni, hogy soha ne érjek oda, hogy soha ne kelljen elolvasnom az apró táblácskát, amit a ketrec ajtaja elé szögeztek, bele a csiszolatlan fába.

Fotók: Déri Miklós

ES

FRANZE
KAFKY

Marlboro
Raider
IMAGINACE
BLACK LIGHT THEATRE
CZECHOSLOVAKIA
TICKETS HERE!!
TICKETS HERE!
CAUSA:
FRANZ KAFKA

FRANZ
KAFKA

A PRÁGAI ZSIDÓTEMETŐ

Fotók:
Déri Miklós

Kántor Lajos

ERDÉLY: „EURÓPA PEREMÉN”

Az utód ítéletével akár sértőnek is mondhatom, hogy Széchenyi Istvánnak Kolozsvárt, Erdély egykori fővárosában csak olyan tér jutott, amilyen. Gyermekkoromban, félszáz évvel ezelőtt még ott sürgött a piac „Széchenyi kútja” körül. Aztán eltűnt a kút, el a névtábla a házakról, a házsorok is átrendeződtek; előbb egy tízemeletes tömbházat húztak fel, félig elzárva a teret, ma innen nyílik a „Köztársasági” mozi bejárata; eléje pedig Mihai Viteazul lovasszobrát állították - urbanisztikai szempontként határozva meg, hogy a talapzata magasabb legyen, mint Mátyás király főtéri szobráé. A nevét különben a román vajda már korábban idekölcsönözte - a Széchenyi tér csak a régi kolozsváriak szóhasználatában őrződött meg (együtt a Kossuth Lajos, a Wesselényi, a Deák Ferenc utcáéval).

Minthogy naponta itt járok el (egy másik „hajdani kolozsvári”, átmenetileg valóban honosított, hiszen itt, a jezsuitáknál tanult diák, Mikes Kelemen egykori utcájából jövet) - engedtessék meg nekem e sajátos optikával közelítenem Erdély és Európa kérdéséhez. Már csak azért is, mert Széchenyi, illetve Mihai Viteazul tere a Kárpátok övezte térség történelmi optikájából sejtet meg valamit. A maga gazdag, a tér keleti felébe költözött piacával is. Amely ma inkább, mint előzőleg bármikor, a balkáni vásár képét, hangfüggönyét vonja elénk. A kerek, fonott kosarakban friss zöldséget kínáló hóstáti öregasszonyok, a mérai tejfölösek (tejfölözők), a körtét, szilvát áruló györgyfalvaiak nagy igyekezettel ugyan fölfedezhetők még a sokadalomban, a vásárcsarnok elé-mögé-köré szorult vásárosok zömét azonban regáti (ókirálysági) vinéte- (azaz padlizsán-) árusok, s a mindent elfedő görögdinnye-halmok uralkodói alkotják. A fennmaradó hézagok cigányasszonyok tarka kendőitől színesek. Egy kicsit arrébb, a Malomárok éppen száraz medrével párhuzamosan, a betonasztalok mellett egészen új színfolt: a KGST-piac. Napról-napra orosz-ukrán-„moldován” turisták rakják ki gyengécske áruikat, művirágtól villanykörtéig és cigarettáig mégis kelendő holmikat. Vajon ebben is az Európától való lemaradottságunkat lássuk? Hogy hozzánk akkor érkezik el e középkelet-európai jelenség, mármint a nyílt piacra kerülő „szocialista turizmus”, amikor KGST sincs már?

Ha történetesen a piactér közelében vásárolom meg és kezdem olvasni a *Helikon*ra átkeresztelt helybeli szépirodalmi hetilap legújabb számát, első oldalán a *Széchenyi és Kolozsvár* című közleménnyel, egy pillanatig azt képzelem, hogy útközben eltévesztettem a várost. „Wesselényi - Bölöni Farkas Sándor, Kendeffy Ádám, Teleki Domokos, Méhes Sámuel és mások segítségével - Erdély fővárosában igyekezett megvalósítani Széchenyi több modellértékű alapítását. Ennek az igyekezetnek volt a gyümölcse a Kolozsvári Casino, a Vívóegylet, a Lovarda, a Gondolkodó Társaság, a Tűzkármentesítő Egyesület s az Erdélyi Gazdasági Egyesület.” Na, róluk aztán vagy akár jogutódjaikról, mondjuk az Egyetemi Könyvtárról, a Farkas utcában székelő akadémiai intézményekről, a Filharmóniáról vagy a Bánffy-palotát kitöltő Művészeti Múzeumról hiába kérdezném a vásárosokat, de még a helyi lakosnak mondottak jelentős részét is...

De hát másképpen van-e Párizsban vagy a londoni Sohóban? Szenvedélyesen - és kétségbeesetten! - keresve Európát, vajon nem tévesztünk arányokat? Vagy inkább a történelem és immár a földrajz (a geopolitika) téved egyre látványosabb arányvesztésekbe?

Terek, népek, kultúrák keverednek-kavarognak itt a szemünk előtt. Bár próbáljunk meg higgadtabban belegondolni: ha nem is éppen így, hasonlóképpen lehetett, amikor a piac (a múlt századig) Kolozsvár főterét, a Szent Mihály templom körüli teret foglalta el. (Mátyást és vezéreit Fadrusz János azután álmodta ide. Maga Erdély is egy ilyen kavarodás-keveredés eredménye. Ezt legfeljebb azok tagadják, akik egy „őshonos”, dákokat és rómaiakat utódió, kereszténység előtti keresztény, egységes román nemzet mítoszában, kizárólagos jogaiban hisznek. A hovatovább amerikaiból európai specifikummá váló kevertséget tudomásul vevők, azaz „mi többiek” (a nagynemzeti mitológiától meg nem fertőzött többségiek kicsiny értelmiségi csapatával együtt) végül is beleszokunk ebbe a világba, amelyet mindközönségesen - balkáninak nevezünk.

Amikor viszont megkérdeznek, hogy Erdély milyen szálakon kötődik Európához, nem e piaci képre gondolunk. Azokra a templomokra már sokkal inkább, amelyeknek tövében egykor a vásárosok tanyáztak. Az erdélyi gótikára - és még előtte a romantikára amely nyilván nem oly pompázatos, mint a nyugat-európai, mégsem kell szégyenkeznünk miatta. Ákos és Gyulafehérvár, Brassó és Berethalom (a szászok dicsősége) - és persze Kolozsvár, a Farkas utcai református templommal, benne a páratlanul gazdagon faragott szószékkel, körben a falakon a

nemesi címerekkel: messze több mint turista látnivaló. A reneszánsz kori alkotás, Kolozsvári Márton és György híres Szent György-szobra (a prágai várban álló szobor másolata) ugyanannak a Farkas utcai panteonnak része, mint a több mint 400 éve Báthory István által alapított jezsuita (majd piarista) iskola, azaz egyetem, s a kevéssel későbbi református gimnázium, ahol - Gyulafehérvár után - Apáczai Csere János tanított. A harmadik hagyományos kolozsvári „kollégium", az unitáriusoké egy részben önállósuló, Európa-szerte híres kultúrkör központja. A reformáció ugyanis Erdélyben Dávid Ferencet is jelentette. És jelentette az európai szintű könyvnyomtatás meghonosodását. Jelentette Heltai Gáspárt, aki Honterus, a brassói szász humanista rábeszélésére ment Wittenbergába, hogy onnan hazatérve majd magyar nyomdász (és bibliafordító, meseíró és még mi minden) legyen Kolozsvárt. Nem kevésbé híres utóda, Tótfalusi (Misztótfalusi) Kis Miklós pedig Amszterdamból jön haza, kiszolgáltatva magát a mostoha körülményeknek. (Lászlóffy Aladár Házsongárdi temető-leírásából: „Tótfalusi kilenc és fél esztendő után tér vissza Erdélybe, szekéren hozza a felszerelését, s a bibliáját, melyet még Hollandiában 4200 példányban kinyomott s ugyanannyiban a zsoltároskönyvet is.") E hazatérés évfordulóját idén szeptemberben Misztótfaluban ünnepeltük, Európa középső és nyugati részéből, sőt, Japánból érkezett vendégekkel együtt.

Európa más tájait, más nyelveit, kultúráit hasonlóképpen visszhangozza - például a színház. Színpadról az első magyar Hamlet Kolozsvárt szólalt meg (1793-ban), a magyar Shakespeare-kultusz egyik őrhelye ez a város volt. S ha már színház - miért ne mindjárt a film hőskora is? Janovics Jenő heroikus mun-

A Farkas utcai református templom gazdagon faragott szószéke, körben a nemesi címerekkel

Kolozsvári Márton és György Szent György szobra

kája ezen a területen is sikert hozott, és a siker- Korda Sándor révén - Bécsen. Berlinen, Párizson, Londonon át Hollywoodig ért el. Az utódoknak igazán nincs hát okuk panaszra, hogy ne lenne előzmény, hagyomány; csak lehetne megkapaszkodni benne.

Erdély s a csatolt részek, nem csupán a Partiumot, hanem a Bánságot is ide sorolva most, valamikor aligha számítottak Európa peremvidékének. Mert hát Temesvár már 1989 decembere előtt kiérdemelte a világ figyelmét, például azzal, hogy Európában elsőként vezette be az utcai közvilágítást. Bent, az „igazi" Erdélyben pedig a székely ezermesterek zenélő kúttól és sakkautomatától szabadságvédő ágyúig sok látványos és hasznos holmit „inzsinérkedtek" össze.

Vajon marad-e ilyen tekintélyes hivatkoznivaló az újabb korokból az utódokra? Mármint jelenkori európaiságunk bizonyságaképpen. Hiszen ma inkább úgy él Erdély a köztudatban, mint a hagyományőrzés, a konzerválás, a tradicionalizmus gyűjtőhelye. (Gyűjtőhely a szó szoros értelmében is, ha népdalra, balladára, népi táncra, szokásokra gondolunk.) A két világháború között ami a tradicionális erdélyiséggel, a transzilvanizmussal szemben próbált friss világáramokat beáramoltatni, az bizony nemegyszer, a proletár internacionalizmus által meghatározottan vagy érintetten tőle, kompromittálódhatott. Így a liberalizmus is kommunista-gyanúba keveredett, s ez éppen napjainkban a *Korunk*-hagyomány tisztázandó kérdése. Mégis, a rossz tapasztalatokat felületesen általánosító gyanakvással szemben alighanem érdemes mint erdélyi, a romániai magyar kultúrában érvényesülő jelenséget kiemelni népi és urbánus találkozását, népiség és avantgárd szintéziskísérleteit - mondjuk a költészetben, a képzőművészetben. Szilágyi Domokos válaszolta a *Hogyan írjunk verset* kérdésére, gúnyos-komolyan: „Azt instállom, esedezem, óhajtom, kívánom,

A kolozsvári Református Kollégium belső udvara

kérem, követelem, parancsolom, hogy jó legyen, a nemjóját a betyárnak! Színvonalas. Európai! és ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai, antarktiszi. A jó vers már azelőtt közöl valamit, mielőtt az értelemig elhatolna, mondá Eliot. (Könnyű volt neki. Vagy nem is?) Ja igen, és ne csak európai stb., hanem csíkszentjehovai is legyen." A „csíkszentjehovai" itt épp olyan ironikus-önironikus jelzés, mint egy ilyen verssor: „Így álmodta Eugène UNESCO" (*Ez a nyár*). Szilágyi azonban tudta, a szenvedésben tanulta, hogy csak helyileg és csak Európa-egészben, világ-egészben lehet létezni, gondolkodni.

Jó volna azt hihetni, hogy ma - minden gyűlöletszítás közepette (amelyből az Erdélyben, Romániában élőknek ugyancsak kijut!) - az új, a fiatal nemzedék élni tud Szilágyi Domokos örökségével. Hogy nem tekinthető véletlennek Sepsiszentgyörgyön egy *Európai Idő*, Székelyudvarhelyen egy *Ablak*, Csíkszeredában egy *Átmenetek* című fiatal lap, időszaki kiadvány létezése. Egy név, egy cím önmagában ugyan semmit nem mond, illetve - önmagának mondhat (durván!) ellent, mint az a bukaresti gyalázkodó sajtótermék, amelyet megtévesztő módon *Europa* névre kereszteltek, és programjába az idegen- (főként magyar-)gyűlöletet s az antiszemitizmust írták. Az említett, székely kisvárosokban szerkesztett és nyomtatott lapok szerencsére nem vették fel a kesztyűt, a „végeken" igyekeznek vizsgázni európaiságból. És ebben a kísérletükben - a sokadik erdélyi-európai kísérletben - nincsenek egyedül.

A balkáni vásár, ettől függetlenül, éli a maga tarka, hangos, „perzsa" életét. ■

Trágyahordás a Mezőségben (Kántor László felvételei)

Vujicsics Sztoján

MIROSLAV KRLEŽA: HUNGARICA

Breviáriumnak hívták valamikor azokat a többnyire bibliofil kiállítású, modern, vagy éppenséggel a régiséget idéző tipográfiájú, tetszetős kötésű, a szokványostól formátumukkal, küllemükkel is eltérő könyvecskéket, melyek egy-egy neves író, költő, gondolkodó, esetleg politikus műveiből jellemző, áttekinthető rendbe rakott vagy logikailag egymáshoz fűzött szemelvényeket, idézeteket tartalmaztak. Miroslav Krleža (1893-1981) hatalmas életművének „hungaricájáról" szólva egy ilyen elképzelt, majdani breviáriumot kell felütnünk. Egyelőre találomra.

Krleža életművének gondozói és sajtó alá rendezői az író hetvenedik születésnapja alkalmából kezdték közreadni azt az áradó idézet-gyűjteményt, amely Krleža személyes közreműködésével és általa elfogadott elrendezésben 1963 januárjától a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia irodalmi folyóiratában, a zágrábi *Forumban* s más folyóiratokban több éven át jelent meg folyamatosan. „Multa et varia", „Nevek galériája", „Fogalmak és nézetek panorámája" címmel, de meghatározóbb jelölésekkel is láttak napvilágot e lexikonszerű összeállítások, úgy mint: Croatica, Szerb témák, Europeica, Jugoszláv szocialista problematika, Medievális témák, Változatok az irodalomról, Zagrabiensia, Adriatica, Francia témák, Germanica, Háborús témák, Leniniana etc.

A *Forum* 1963-as november-decemberi számában jelent meg először a „Hungarica"-összeállítás, félszáz folyóiratoldalon. Harminc nevet és fogalmat, nem egészen másfélszáz szemelvényt tartalmazott, Ady Endrétől és Bartók Bélától (nagybányai Horthy Miklóson és Kossuth Lajoson át) Petőfi Sándorig és Vörösmarty Mihályig, illetőleg a Baranyai Köztársaságtól Budapesten, a magyar civilizáción, pánturanizmuson át a Duna mentéig - találomra idézve a címszavakat.

Krležának nyilván jóelőre megfontolt szándéka volt műveinek - különösen esszéinek, tanulmányainak, cikkeinek, polémiáinak - ilyen enciklopédikus bontásban való szemelvényes közreadása, hiszen egy lexikonszerű rendszerezés különösen az olyan sokrétű életműben való eligazodást, a vele való közvetlenebb kommunikációt könnyíti meg, mint amilyen Krležáé, méghozzá a visszakeresés lehetőségével. 1935-ben *Evropa danas (Napjaink Európája)* című esszé-kötete már ezt a struktúrát jelzi. A nagy, átfogó áttekintés végül 1975-ben valósult meg: ekkor jelent meg a nézetek, jelenségek és fogalmak hatalmas, ötletes krležai *Panorámája,* közel négyezer (pontosan 3845) szemelvénnyel az addigi krležai életműből - amely azóta lezártnak és lényegében teljesnek mondható.

Krleža hatalmas életművének magyar vonatkozásait azonban közelről sem merítik ki azok a szemelvények, amelyek 1963-ban HUNGARICA gyűjtőcím alatt előbb külön jelentek meg, majd az impozáns panorámába szervültek.

A „magyar téma" a teljes alkotói életet íveli át a krležai műben, s szüntelen jelen van benne, az első világháborús publicisztikától az élet alkonyán közzétett utolsó naplókig, a hátrahagyott kéziratokig. Megjelenését legszívesebben ahhoz a sokáig feledésbe merült Ady-nekrológhoz fűzzük, amely 1919 januárjában rövid újságközlemény formájában már a költő halálát követően harmadnap jelent meg a zágrábi sajtóban Krleža tollából, s a sorokból kiérezhetően a halálhír vételének pillanatában fogalmazódott meg.

Az 1942-es vészterhes, nyomasztó esztendő látomásos, kaotikus naplófeljegyzéseit fogalmazva kerített sort Krleža e monológra: „Egy egész ormótlan nagy könyvet mondtam el magyar témákról. Sors és történelem. A magyar nyelv a fejemben lakozik, és ott egész emeleteket foglalt el erkélyekkel és átjárókkal, ablakokkal és kilátásokkal sokfelé, az agy és tudat hatalmas ballasztjával és megterhelésével. Itt élek eme vendégemmel már negyven esztendeje a lakásomban, valójában társbérlővé degradálva. Ő az, aki elterpeszkedett bennem királyaival és lovasságával, zsandárjaival és grófjaival, politikával és háborúkkal, s engem is bevont különböző kalandjaiba. És tessék, képtelen vagyok szabadulni tőle. Mindmáig nyaggat. Mennyi mindent kimondtam már és megálmodtam magyarul. Mennyi rettegés és bizonytalanság, mennyi megaláztatás, mert mindaz 1918-ig többékevésbé mégiscsak gyarmati kínszenvedések és megaláztatások valóságos kálváriája volt. S mégis, lám, »soha egyetlen horvát sort nem írtál le olyan melegen, mint *azt* a magyarokról«, hányta szememre Vlado Čerina, amikor a *Nova Evropá*-ban közreadtam (1922-ben magyar variációim egyikét."

Krleža „magyar változatai" valóban átszövik a teljes életművet, s értelmezésük csak a krležai mű rétegződésének, alakulásának dia-

Kondor Béla rajza
Miroslav Krležáról, 1963

lektikájából lehetséges, vagyis „hungaricá"-ja csak az azonos, megegyező vagy egymást fedő fogalmak konvergenciája alapján értékelhető. Petőfi-élménye 1911 körül, ludovikás-akadémista kalandja kezdetén így indul: „A magam részéről tizennyolc esztendős koromban mint Kossuth-párti negyvenyolcas léptem a Ludovikába, Petőfi hatása alatt, Petőfi negyvennyolcas eposzának, *Az apostol*nak szinte kész fordításával, amely meghatározó, szinte sorsdöntő fontosságú hatást tett... Nemzetközi szolidaritásról és együttműködésről álmodoztam, Tolsztojt, Petőfit és Ibsent olvasva, verseket írva és eltépve magamban az utolsó szálakat is, amelyek Ausztriához és az osztrák kardbojthoz fűztek." 1932-ben, legádázabb polémiái idején a Petőfi-élmény már-már ars poeticájává lesz: „Már régen... egyszer megírtam, hogy nem tudom, farkas vagyok-e, de hogy irodalmi kétpatájú nem vagyok, az már ekkor világos volt előttem. Annak alapján, ahogyan ez a csaholás körülöttem intenzíven nő, úgy tetszik, ezek a lények farkast szimatolnak. Valóban! Petőfi költeménye a farkasokról az első mély ösztönzés, hogy írni kezdtem. Ma is azt hiszem, hogy jobb Petőfi farkasaként éhesen és sebzetten vérezni, mint láncon ugatni."

Az 1960-as évek legvégén Predrag Matvejević-csel folytatott beszélgetései során újból, talán utoljára vetődött fel Petőfi. E beszélgetések - melyek több kiadást értek meg könyvalakban - annak a lehetőségét is magukban hordozták, hogy az élete alkonyához közeledő író pontosítsa, esetleg módosítsa, vagy éppenséggel revideálja korábbi nézeteit, vallomásait. E válaszok rövidek, lényegretörők voltak - az idő múlása kezdte sarokba szorítani az írót, s szemlátomást igyekezett rendet teremteni a hátramaradó műben. „A költők közül az Ön legösztönzőbb olvasmányainak egyike, úgy hiszem, Petőfi volt. - tette fel a kérdést Matvejevič. - A »Leszámolásom velük«-ben (*Moj obračun s njima*) bevallotta, »Petőfi dala a farkasokról volt az első mély ösztönzés, hogy írni kezdett«" - „Petőfi volt az első magyar olvasmányom tizenöt éves koromban. Amikor vagy húsz esztendővel később írtam róla, azon voltam, hogy kifejezésre juttassam első elragadtatásaimat Kossuth forradalmának eme tragikus bárdja iránt. - Aleksandar Petrovič (apja után szerb, anyja után szlovák), szláv szakadár, sovinisztán elvakult kroato- és szerbofób. Egyébként negyvennyolcra a fiatal Marx is germán, hogy ne mondjam pángermán perspektívából tekintett. A forradalmi tudat megszületése akkoriban a paradox ellentmondások körében folyt, éppúgy, mint ma is, s így én is, mint gyermek, »Kossuth-párti« voltam, miként olasz »nacionalista« is lettem még a polgári iskola negyedik osztályában De Amicis »Il Cuore«-ját olvasva. Semmi se volt szentebb a világon számomra, mint az olasz trikolor. Azt képzeltem, hogy De Amicis ama gyereke a mi granicsár-puskánk valamely golyójától esett el Radetzky alatt. - A petőfis, kossuthi carmagnolákat megkülönböztetni Béranger retorikájától, ki tudná azt tizenöt éves korában, s Petőfi *Apostol*ával párhuzamosan már Ibsent is fordítottam. Mindez zűrzavar volt, amelyre egy-két évvel később úgy veti rá magát Baudelaire, mint vércse a nagy magasból."

A Petőfi-kép és élmény tehát nem módosult Krležánál az idők folyamán. De módosult az a történel-

mi kontextus, amely viszonyát hozzá más relációba hozta, s tágabb európaibb keretbe helyezte.

A harmincas évek legvégén jutott el Németh Lászlóhoz Krleža 1933-ban megjelent esszékötete. Ebben olvashatta az Ady-esszét is. 1940-ben pedig a *Kelet Népé*ben számolt be róla a legnagyobb elismeréssel - s tegyük hozzá: hogy Krleža neve irodalmi köztudatunkban megrögződött, az legelsősorban Németh Lászlónak köszönhető. Különös, hogy épp az esszéíró Krležával ismerkedett legelőbb a magyar olvasó! „A külföldi irodalomnak aligha van hasonló súlyú Ady-tanulmánya - írta Németh László. - Ady európai helyét pedig talán idehaza sem határozta meg senki szabatosabban."

Németh László többször is, vissza-visszatérően hangsúlyozta Krleža Ady-esszéjének kontextusát. „Legnagyobb érdeme előttünk, erős kelet-európai szempontja" - írta. Majd: „A kelet-európai szempont teszi számunkra érdekessé." De az átfogóbb kontextus mellett Németh László észrevette Krleža „rohamainak" alapvető célját is: „A tanulmányíró művelt stratéga is -mondotta-, akinek minden tárgy: új front - a hazai elmaradottságot megtámadni."

Krleža életművének a magyarságot érintő rétegeit aligha tudjuk kihasítani e mű szerves egészéből. Eredendő kontextusukból kiragadva olyan dimenziót kaphatnának, amely távolítaná őket az egész krležai mű szándékától. Ebben Németh László is némileg megtévedt. „Milyen nagynak kell lennie Adynak, ha ez az egyáltalán nem magyarbarát író, aki az ő pozitív felét nem is ismeri, mégis a legnagyobb kelet-európai költőnek látja!" - írta róla. Krleža életművének ismeretében viszont bátran mondhatjuk: Krleža legkevésbé volt - horvátbarát író!

Németh László, aki a horvát nyelv szerény ismeretével verekedte át magát Krleža esszéin, kiérezte Krleža stílusának eruptív, mindent elsöprő vehemenciáját. Ítéleteinek kérlelhetetlenségeit is. Ne feledjük, hogy épp a harmincas években vívta legádázabb csatáit! Csak sajnálhatjuk, hogy nem vállalkozott senki Krleža egybevetésére egy hasonló alkatú magyar kortárssal - Szabó Dezsővel!

Krleža életművének legnagyobb kihívása számunkra épp „hungaricája". Ne feledjük azonban, hogy a krležai életmű eme magyar rétege mellett ott egzisztál korunk nagy európai kaleidoszkópja, amelynek e hungarica csupán részét képezi. Igaz, Krleža iskoláztatása folytán, még eszmei-írói formálódásában is temérdek szállal közvetlenül kötődik a magyar irodalom világához, az első világháborút közvetlenül megelőző évtized magyar társadalmához és progressziójához, s érthető jártassága is ebben a világban, meg gyakori későbbi kirándulásai is mifelénk és hozzánk. Bizonyos, hogy ma nagyobb fesztáva van egy-egy krležai kifakadásnak, mint amilyen megírása pillanatában lehetett, amikor a közvetlen, a kiváltó élményhez időben közelebb volt.

Magyarság-élménye, magyarság képe értelmezésének modelljeként ezt az aspektust vállalhatjuk.

Akár regényeit, akár esszéit olvassuk. de különösen ha naplóit forgatjuk - melyeket ma már bizonyossággal sajátos kései számvetésnek is mondhatunk meglepő, milyen gyakorisággal burjánzanak Krleža írásaiban a magyar mozzanatok, az ébrenlét és a látomások különös gomolygásában. Több évtizedes távolból sejlenek fel, idéződnek fel az író emlékezetében, mint az ifjúkor kitörölhetetlen emlékei. Szépek és rútak. Nosztalgiákat idézők, vagy permanensen indulatokat kiváltók. Negyedfél évtized múltán az író aztán újból nálunk járt. immár egy második világháború után. „Már két hete itt élek ebben az országban, ezekkel az emberekkel, ezeken a lakomákon. banketteken, s még mindig minden csak álom és derengés, inkább látomás, mint valóság - írta ekkor, 1947-ben. - Mit lehet mondani egy országról, amelyikbe az ember harmincöt év múltán tér vissza, ahol kora ifjúságát hagyta, s ma minden csak sírhant és emlékezés?

Megérkeztem abba az országba, amelyről sokat tudtam, annyit, mintha az enyém lett volna, amellyel hosszan és fájdalmasan együtt nőttem és cseperedtem, majd elutaztam hosszú évtizedek hatalmas távolába, egy egész életre. Találkozás az út végén, az élet köreinek lezárása után. Nem vagyunk közömbösek az ilyen találkozások iránt: telve vannak izgalommal, s ezek az érzelmek talányosan habzanak föl. Bódítóan.

Egész éjszaka a budai várral való találkozás előtt nyugtalan voltam."

Igen, ez már egy másik Krleža. talán az elérzékenyülés gyenge - és ritka - pillanatában, a nosztalgiák testet öltő közelségéből. Nélküle mindenképp mi is szegényebbek lennénk! ■

Miroslav Krleža és Vujicsics Sztoján Budapesten 1964-ben

A **Magyar Hitel Bank Rt,** - Magyarország legnagyobb kereskedelmi bankja, amely vezető szerepet tölt be a magyarországi külföldi befektetések ösztönzésében - szeretné bemutatni

a kereskedelem és befektetést elősegítő

TIPS

Trade and Investment Promotion Services

szolgáltatását.

A jelenleg folyó privatizációban rész venni kívánó, az iránt érdeklődő befektetők számára a Bank Relációs (Nemzetközi Üzleti Kapcsolatok) Főosztályának szakemberei az alábbi **TIPS**-szolgáltatásokat kínálják

- Információnyújtás beruházási lehetőségekről
- Partnerkeresés a Bank ügyfelei között
- Részvétel vegyesvállalatok alapításában Magyarországon
- Ipari kooperációk realizálása érdekében társasági megállapodások létrehozása
- Speciális kereskedelmi szerződések
- Portfolio Investment Management - a Bank Befektető és Vagyonkezelő Leányvállalatának bevonásával

Részletesebb információkkal szívesen állunk rendelkezésükre.

MAGYAR HITEL BANK RT
RELÁCIÓS FŐOSZTÁLY

Cím: 1054 Budapest V.,
Szabadság tér 5-6.
Telefon :(36-1) 131 -7974
Telex: (61)22-3202
Telefax: (36-1) 153-2166

Bora Ćosić

MIĆA POPOVIĆ ÁLMA ÉS IGAZSÁGA

Miután 1945-ben meghallgatta a vezető ideológus tanácsait, hogyan és miért kell festeni, Miodrag (Mića) Popović, aki a Jugoszláv II. Hadtest propaganda osztályára volt beosztva, megkérdezte, felhasználhatja-e propagandacélra a *Signal* című képeslapban megjelent, tagbaszakadt német megszálló katonákat ábrázoló rajzokat, ha ötágú csillagot rajzol a sapkájukra. Az ideológus göbbelsi határozottsággal előrántotta pisztolyát, de hála annak, hogy nem sütötte el, sok száz képet köszönhetünk Popovičnak. Számára rögvest úgy tetszett, hogy a festészetnek nem lehet semmiféle gyakorlati, amint-hogy belső emberi értelme sem, ha e foglalatosságban megszállottan optimista, dundi, cementet és lisztet cipelő, s közben eszeveszetten vihogó

Apám Loznicában, 1923 (1988) akril, fotó, vászon - 50x60 cm

A festő édesanyjával, 1927

A festő belgrádi műtermében

kolhoz-parasztasszonyok ábrázolását kell példának vennie. A szocialista kretenizmus előre meghatározott posztulátumai ellenében Popović úgy fogta föl a festészetet, hogy az a festő dolga, hajlamaitól, lehetőségeitől és tehetségétől függő feladata.

Már jó ideje divat egy-egy Mića Popović-kép tulajdonosának lenni, ami még mindig nem rontja le egészen a hitelét. Manapság mindenki szeretne magának egy Popović-recept szerint elrendezett tárgycsoportocskát vagy legalább „csaknem élő" virágai egy variációját. Mindez mégsem jelenti, hogy Mića Popović teljesen elsüppedt volna a „szépségben", bár sokan szívesen így értelmezik. A festők évszázadok óta festenek csendéleteket, több-kevesebb, főleg különnemű részletet ömlesztenek egymás mellé. Így keletkeznek ezüst-, brokát-, toll-, gyümölcs-, ékszer-, kagyló-, gusztustalan ételmaradék-halmok, olyan mesterkélt elrendezésben, amilyen nincs is a „világon", a váratlan költözködések, kilakoltatások, bírósági leltárba vételek és elemi csapások kivételével. E negatív hagyományt követve, Mića Popović még új elemeket tett hozzá eme egyetemes szemétdombhoz: konzerveket, ósdi ébresztőórákat, lyukas fazekakat, majd kenyeret, hagymát, a bérmunkások, vendégmunkások, csavargók és lumpenek fő eledelét. Az igazi fordulatot azonban az jelenti a képein, hogy Mića Popović embereket hoz be a „csendélet" keretébe, több jelenetnyi statisztériát, mely dermedten, mereven, s gyakran igencsak csüggedt búskomorsággal ácsorog.

Popović képein a szerbek harmadosztályú várótermekben üldögélnek, a semmibe bámulnak - a vonat meg csak nem jön, az istennek sem. E népség költője Popović, a fáradt, mocskos kialvatlanoké, akik elutazni készülnek valahova, de azt se tudják, hogyan tegyék. Az ő hamisítatlan szenvedésüket regisztrálja a festő, a pályaudvari várótermekben lézengőkét, a piacon ücsörgőkét, a falnál hugyozókét, az ólomnehéz katonaládát cipelőkét, a parki padon mezítlábasan horkolókét. Leginkább mégis magát regisztrálja, egy csüggedt rezignált-

Elutazás II. (1986)
akril, vászon
- 135x110 cm

Építész (1977)
akril, vászon
- 60x70 cm

New York-i dohányos
(1980)
vegyes technika, vászon
- 103x77 cm

Kávé (1986)
vegyes technika, vászon - 55x40 cm

ság sűrűsödési pontjait dokumentálva. S mindaz, amit Mića Popović képei tanúsága szerint a fejében forgat, számtalan lehangoló történetet idéz, amely személyes, az övé, de közös - a miénk is 1945-től napjainkig.

Mića Popović 1974. június 6-ára meghirdetett kiállítását a belgrádi Kulturális Központban nem nyitották meg, pontosabban felső utasításra bezárták, mielőtt a közönség bejuthatott volna. Ha valami, hát ez a betiltás vall

Kék kép (1985)
akril, vászon
-80x90 cm

arról, hogy úgy látszik, egy művész még mindig képes hatni a környezetére. Popović a szerb művészet fő alakjává vált, már csak azért is, mert egyszerre vonzó, modern, szélsőséges, komor, szigorú, szellemes, gondolkodó, veszélyes és bájos - vagy annak tartják. A tábornokék és operaprimadonnák kedvelik a virágait. A baloldali filozófusok szeretik önmaguk portréit, melyeket az ő keze vitt vászonra. Az optimisták imádják koronás és koronátlan fők ábrázolásait. A pesszimisták meg a vendégmunkásait. Az esztéták a kurtizánjait. A humanisták és szatirikusok a majmait. A gyűjtők a csapjait, kilincseit és ébresztőóráit. S mind közösen egy olyan nevet hitelesítenek, melyet különféleképp lehet kommentálni, de amelyet teljességében elfogadtak.

Bármiképp legyen is, minden kísérlet ellenére, amely a mester figyelmét „más dolgokra" szeretné terelni, Mića Popović meggyőződéssel, egyénien, megrögzötten és kataleptikusan követi tulajdon hevületét (ihletét) afelé, ami recept és sugallat nélküli. szervülten egyedi motívuma.

Így kaptuk, s kapjuk számolatlanul továbbra is korunk e képregény-krónikáját, melyben csoportosan jelennek meg filmsztárok, politikusok, zsiráfok, bérmunkások, vasutasok, majmok, kutyák, kenyerek, moralisták, szőlőfürtök, dekadensek, görögdinnyék, mizantrópok, állatok, férfi-

Rembrandt tiszteletére
olaj, vászon
- 70x80 cm

ak, fák, gizgazok, emberek. Hogy ezek a nagy felületek tulajdon belső töltetük okán kielégítik a „hasonlatosság", az objektív jelenségek szubjektív képi visszatükrözésének minden kívánalmát, messze jobban, mint minden „Signal"-geraszimovi prototípus 1945-ből, miként másoknak is, a belgrádi Kulturális Központ adminisztrátora számára is világossá vált. De „az igazság az, amiről az ember úgy érzi, ildomtalan kimondani, hogy nem opportunus kiejteni, mert kimondása semmi esetre sem egyezik meg a mi apró, önző, pillanatnyi érdekünkkel! Ez az igazság! Az igazság az, amikor az ember szükségét érzi valami kimondásának, amit egyéni érdeke szempontjából jobb. bölcsebb és belátóbb lett volna lenyelnie, ez az igazság! Vajon van-e egyáltalán valami haszna a kimondott igazságoknak? Nincs, mert az igazságot mint olyat századok óta körözik." Ezt a kérdést Miroslav Krleža regényhőse, dr. Nielsen tette fel a *Bankett Blitvában* lapjain, egy izgatott „dekadens" és „túlérzékeny" személy, a szó legmodernebb értelmében, annak ellenére, hogy ez a diagnózis már van vagy félszázados. De a klasszikus nielseni neurózist növelő „körözvényeket" számos kortársunk aláírja, ama pisztolyos embertől 1945-ből Mića Popović kiállítótermének kulcsáráig 1974-ben. Az egyes kategóriák metafizikus jelentését bogozgatni iskolásan naiv. tananyagként leegyszerűsített, tanárosan száraz és „divatjamúlt" volna, mégha e kategóriák állítmányai akárcsak hajszálnyira megváltoztak volna is. Holott nem változtak. Tulajdon tapasztalásunkban változatlanul léteznek ezek és azok az igazságok, ezen vagy azon a fokon, ilyen vagy olyan mértékben, a legvégsőt és teljeset azonban továbbra is halálosnak vesszük... Amint azt is beletörődéssel kell megállapítani, hogy negyvenöt évenként mindig újra bizonygatni szükséges, hogy minden, ami létezik, mint e létezés dokumentuma jogosan létezik a festővásznon is.

Sosem okul eléggé az ember.

Vujicsics Sztoján fordítása

Köszönöm, nem! (1977)
akril, vászon
-200x170 cm

Csoóri Sándor

A SZÁZAD NAGY ROMANTIKUSA CHE GUEVARA

Július tizennyolcadika, szerda. Hajnali öt. Szokatlanul könnyű álomból ébredtem föl az imént. Che Guevarát láttam lóháton átkocogni a Margit-hídon. Egyedül ment, átizzadt katonaingben, semmi fölhajtás körülötte, semmi csődület. Autók, villamosok sehol. Én a sziget bejáratánál vártam valakire, amikor a lovasban őt ismertem föl. Fejbiccentéssel köszöntem neki, ő visszabólintott, de mintha mindketten illegalitásban élnénk Budapesten, úgy viselkedtünk, mint akik sose látták egymást. A járókelők közül láthatóan senki sem ismerte föl a legvonzóbb kubai forradalmárt, csupán egy különc alakot sejthettek benne, mert csak oldalpillantásokkal nézegették. Az a tudat, hogy én személyesen ismerem őt, és mégse szabadítom rá az izgalmas eseményekre éhes pestieket, átmelegített belülről.

Micsoda tudatalatti szervezkedése ez a valóságnak és az álombeli képzeteknek! Talán két éve is elmúlt, hogy egyáltalán gondoltam Guevarára, illetve hogy beszéltem róla. És váratlanul most mégis úgy bukkan föl bennem, mintha még élne, mintha itt járna köztünk a földön, rangrejtve, mozgósító legendájával.

Pedig már negyedszázada halott. Ott fekszik kiterítve egy bolíviai istálló rögtönzött ravatalán, a keresztről levett Krisztus esendőségével, fél karja könyökben levágva, hogy legyőzői *hamisítatlan* dokumentum alapján azonosíthassák a személyt és a halottat.

Életemben még egyetlen fénykép se rázott meg úgy, mint amit a megcsonkított forradalmárról készítettek. Hetekig nem szabadultam tőle. Még verset is írtam róla. S hogyan lehetséges, hogy az álom mégsem ezt az égre kiáltó képet úsztatta elém, hanem egy sosemvolt jelenetsor megnyugtató képeit? Az agy ösztönös tiltakozása volna ez a halál ellen? A tudatalatti költészet remeklése? S ha igen, akkor is kinyomozhatatlan remeklés.

Az álom „valódiságából" annyi igaz, hogy én kétszer váltottam tekintetet az élő Guevarával Havannában. Először ezerkilencszázhatvanegy december végén a Riviéra szálloda mozgalmas előterében testközelből, épp újságírók rohanták meg; másodszor pedig január elsején a José Marti téren rendezett díszünnepségen, ahol átizzadt katonaingben ott sétálgatott köztünk, a kubai forradalom harmadik évfordulójára meghívott külföldi vendégek között.

Igazság szerint ott lett volna a helye Dorticos elnök és Fidel Castro mellett a központi emelvényen, ahonnét az ország vezetői integetve köszöntötték a fölvonuló tömeget, a fölvonuló tengerészeket, tankokat, a sokadalom fölött alacsonyan elhúzó repülőket, de Che Guevara szinte tüntetően a hátát mutatja ennek a Vörös téri ünnepségek mintájára megrendezett erőfitogtatásnak. Ő az a vérbeli forradalmár, akit nem szédít el a hatalom; aki a legpazarabb tűzijátéknál is többre becsüli annak a gyufának a lángját, amelynél egy ba-

ráti tenyér fedezékében rágyújthat az ember a szivarra.

Lehet, hogy ő már akkor megérezte: nincs helye Castro mellett s jobb, ha elmegy partizánnak Dél-Amerika őserdeibe? A század nagy romantikusa volt, aki eszelős szépfiúként nyolc föllázított Vietnámot képzelt el a földön: nyolc, Amerikát kihívó és fölmorzsoló Vietnámot, mert úgy gondolta, hogy ez a több tűzfészekből kiinduló harc lehetne a világ szegényeinek a végső harca a gazdagok ellen. Simon Bolivar és a világszabadságban reménykedő Petőfi hite élt benne a rakéták korában! S eközben meg se legyintette a gyanú, hogy tiszta megszállottságát a szovjet titkosszolgálat „zseniális" sugallatai színezik át, fölhasználva ehhez egy nő szerelmét. Azét a nőét, aki élete társa és partizántársa volt Bolíviában.

Nem értem, máig sem értem, hogy ez a nagy hitű, lázas képzeletű és bátor férfi hol véthette el élete logikáját? A későn érkezők kudarca érte el? A későn érkezőké, akik ugyanúgy megfizetnek „történelmi lemaradásukért", mint a korán jövők?

Talán föl se merülne bennem ez a kérdés, ha nem láttam volna karnyújtásnyi távolságból órákon át mozgását, arcjátékát, szeme élénkségét, és ha nem olvastam volna még melegében, valamikor hatvankettő nyarán, a forradalomról írt naplóját.

Ez a napló egyszerre volt izgalmas regény, vakmerő hősköltemény és mítoszromboló kritika. A rózsák mellett kés; az összeverődő tenyerek mellett szembenézésre kényszerítő kis tükör. Ezerkilencszázötvenkilenc decemberétől, a győzelem napjától kezdve a kubaiak zöme isteníteni kezdte Castróékat és Guevaráékat. Galambokkal és sasokkal vitette őket égbe. Guevara már ekkor megpróbált a földön maradni. Emlékezéseit nem félistenekről, hanem eltökélt vagány fiatalemberekről írta, akik húszegynéhány évesen a szabadsággal és a halállal jártak jegyben.

Egyik története mindmáig eligazító történetem maradt.

Elindulásuk drámáját írja le ebben a történetben. Több mint másfél éves kemény kiképzés után szánták rá magukat arra, hogy Mexikóból indulva százan partra szállnak, s a Moncada kaszárnya 1956-os megrohamozása után az egész országot forradalmasítják. Tervük megvalósításához vettek egy kisebbfajta, kiránduló hajót. De csak a beszállás pillanatában derült ki, hogy száz harcos helyett csak nyolcvan ember fér el felszerelésével és fegyverével a fedélzeten. Az első nehéz döntése Castrónak: az egyenrangúak közül húszat kiválasztani, s elfogadtatni velük a döntés erkölcsi parancsát. Túlestek rajta. A zsúfolt hajó nyolcvan halálra szánt harcossal indul Kuba partjai felé. Egy-két óra múlva azonban kiderül, hogy a makrancos tenger nincs tekintettel a hazafias küldetés nagyszerűségére. Mint egy dinnyehéjat, dobálni kezdi a megterhelt hajót. A haza fölszabadítására fölesküdött forradalmárok tengeribetegségbe esnek, s ki rókázik, kinek a hasa megy, vagy a feje fáj, ki pedig gyászos egykedvűségbe zuhan bele. A csapat egészségügyi felelőse Che Guevara, az orvosnövendék. Fejvesztetten keresi azt a hátizsákot, amelyben a hányás elleni gyógyszert csomagolták. Hamarosan kiderül, hogy a beszállás körüli drámában nemcsak a húsz bajtárs maradt a parton, de néhány csomag is ott maradt. Nincs mit tenni: ki kell bírni a hajóútat. ha törik, ha szakad. Az egész társaság olyan, mint egy vert sereg.

S a dráma második fölvonásának is eljön az ideje. Hányás közben egyik bajtársuk beleesik a tengerbe. Mire kiderül a fonák baleset, a hajó már nyolcvan-száz métert is előrehaladt. Mit csináljanak? Hagyják belefulladni a bajtársukat? Ez szörnyű lélekomlást okozhatna a többieknek. Az összetartozás erős érzése kapna léket. Ha világos volna, egyszerűbb volna minden. De sötét van. Ahhoz, hogy keresni kezdjék a vízbeesettet, föl kell gyújtaniuk a fényszórókat. Ám ha fölgyújtják, a parti őrség gyanút foghat. Annál is inkább, mert már hónapok óta lesik Mexikó irányából a vizet. Castro mindennel számolva úgy dönt, hogy megfordulnak s a fényszórókat is meggyújtják: felelőtlen áldozattal nem kezdhetnek bele felelős vállalkozásba. Kétórás keresgélés után találják meg szerencsétlen társukat. A társasággal csoda történik: összekovácsolódnak s megerősödnek újra. Csakhogy a halálpontosan kiszámított időből két órát elveszítettek. Lassan kezd derengeni az égalj. Éjszaka helyett világosban érnek partot. Visszaút természetesen nincs! S a dráma harmadik fölvonása is lejátszódik. Kikötnek ugyan, de már csak arra van idejük, hogy egy partközeli cukornádültetvénybe elbújjanak, mert megjelennek a gépfegyverező repülők. Szörnyű mészárlás kezdődik el a magasból. Szinte leradírozzák az egész táblát Batista pilótái. A nyolcvan partra szálló forradalmárból csak tizenketten maradnak életben. Tizenketten! S ők indulnak el három irányba, a Sierra Maestra erdős rengetegei felé, hogy ott összetalálkozva, halott bajtársaik helyett is megszervezzék az ország fölszabadító forradalmát.

Azt hiszem, naplóírás közben Guevarának volt alkalma eltűnődni azon, hogy egy partraszállást s egy célratörő lázadást is csak úgy lehet megalkotni, mint ahogy a remekműveket, amelyeknek József Attilával szólva - minden pontjuk archimédeszi pont. Vagyis létfontosságú: kihagyhatatlan és mellőzhetetlen. Az emlékezésből kiderül: hajszálon múlott, hogy a történelmi szükségszerűségnek nevezhető kubai fölkelés nem bukott el egy semmiségnek tekinthető véletlenen: a parton hagyott gyógyszeres zsákon. Hiszen minden másként alakulhat, ha ott van kezük ügyében a Daedalon: ha nem esik bele senki a tengerbe, ha nem vesztegetnek el kereséssel két órát, ha sötétben érnek partra. Talán a nyolcvan kiképzett hazafinak se kell meghalnia az első pillanatban. A képtelenségig végigszaladva a gondolatsoron: még az is megtörténhetett volna, hogy másként zajlik le a kubai forradalom, s éppen ezért az országban másként alakul ki a hatalom szerkezete; hogy Kuba nem süllyed bele olyan szűzen és olyan ártatlanul a szovjet mintájú diktatúrába; továbbá, hogy nem robban ki a kubai válság és Che Guevara is más pályát fut be.

Őrület? Az! De nem logikátlan! Mert ne felejtsük el, hogy nemcsak az anyag lehet szerves képződmény, hanem a történelem is, melyben a legkisebb részletek a legnagyobb változásokat idézhetik elő. ■

Cs. Gyímesi Éva

SZENTEK ÉS GAZEMBEREK

Mi tagadás, az összbenyomás, mely egy-egy kelet-európai szerző könyve nyomán alakul ki bennem, még mindig nem független attól az érdekeltségtől (nevezzük talán ideológiainak), mellyel sajátos társadalmi régiónk és benne a saját sorsunk ellentmondásainak megértésére törekszem. Ez bizonyára abból adódik, hogy a társadalomelemzés egyéb műfajainak nyilvánossága híján az utóbbi évtizedekben rászoktunk az irodalomban rejtőzködve megmutatkozó igazság jóízére, és ez az igazság iránti elemi szomjúságunk még annyira kielégítetlen, hogy fölébe tud kerekedni az öncélú, tiszta szemlélődés gyönyörűségének, vagy legalábbis az esztétikaival egyenrangú értékelvárásként működik.

De nyilván nagyon szubjektív, mit is nevezek itt igazságértéknek, tehát kénytelen vagyok pontosítani: mindennél jobban igénylem most a nemzeti önreflexió józanságát, mely az elfogultságoknak ebben a kelet-európai konfliktusmezejében a megbékélés alapfeltétele. Kisebbségben lévén, egzisztenciánkat mélyen érintő kérdés, képes-e és mikor tud végre a többségi nemzet misztifikáció nélkül szembenézni önnön múltjával, nemzettudatának torzulásaival, hiszen minden emberi, jogi és politikai küzdelmünk kudarcra van ítélve mindaddig, míg a többség jelenlegi képviselői az önbálványozás miatt képtelenek velünk az őszinte párbeszédre. De - hogy a legérzékenyebb ponton maradjak - vajon a mi saját nemzeti önarcképünk mentes-e minden eszményítő, hamis vonástól? Amit a szomszédainktól számonkérünk, ugyanazt vajon nem kérhetik-e számon ők is mirajtunk? A jugoszláviai tragikus események, ha jól megfontoljuk, egy krónikus kelet-európai betegségnek a kiújult heveny tünetei, s bármi történik ott és bárhol ebben a térségben, magában hordozza a közös erkölcsi tanulságot: jóhiszeműséget csupán az várhat el, aki a maga részéről előlegezi a tárgyilagosságot, az őszinteséget. Elébe menve a jogos iróniának, megjegyzem, tudom: a politika nem ismeri el olyan értékek hatékonyságát, melyek az erkölcs körébe tartoznak, ámde a béke nem utolsósorban azon is múlik, hogy a különböző etnikumú társadalmak uralkodó értékrendszerei összeférhetők-e egymással vagy sem. És hiszem, hogy a politika „alatti", civil megbékélésnek több esélye van. mint a tárgyalóasztalok melletti taktikázásnak...

Ezeken tűnődtem a lengyel Andrzej Szczypiorski regényét olvasva, mely élveboncoló bátorságával számomra a nemzeti önvizsgálat eszméitető erejű modellje, annál is inkább, mert a lengyel és a romániai történelmi tér meglepően analóg vonásokat mutat. A végletek világa mindkettő: etnikai feszültségek erőterében, Kelet és Nyugat ütközési felületén tipródik itt az ember, s a társadalom szervi bajai otthagyják bélyegüket a személyiség erkölcsi arculatán. „Itt volt a föld közepe, a világmindenség tengelye, ahol az ostobaság emelkedettséggel, a hitvány árulás a legtisztább áldozatkészséggel keveredett. Ezen az egyetlen helyen bámult közelről Ázsia vad, keskeny és ravasz pofája időtlen idők óta Európa zsíros, dölyfös és ostoba képébe, pontosan itt, és nem máshol nézett Ázsia tűnődő és fogékony tekintetével Európa okos szemébe - írja Szczypiorski. - Itt volt a föld közepe, a világmindenség tengelye, ahol a Nyugat karjaiba zárta a Keletet, Észak kinyújtotta kezét Dél felé. Megbokrosodott sztyeppei lovakon, málhazsákokban a hátukon, erre vándoroltak a rotterdami Erasmus könyvei. A zsidó szekerek, zötykölődve a kátyúkban, voltaire-iánus magvakat hintettek itt szét. (...) Ezen az utcán a tatár arccal Mekka felé fordulva hajlongott, a zsidó a Tórát olvasta, a német Luthert, a lengyel gyertyát gyújtott az oltár lépcsőinél Czestochowában és az Ostra Bramán. Itt volt a föld közepe, a világmindenség tengelye, itt összpontosult a testvériség és a gyűlölet, a közelség és az idegenség érzete, mert itt teljesedett be az egymástól legtávolabb élő népek közös sorsa, a Visztula mentén e gabonaszemekből Isten lengyel lisztet őrölt, a lengyel éhezőknek lengyel lisztet, mennyei mannát, mózesit és krisztusit, ó- és újszövetségit minden vértanúnak és latornak, szentnek és gazembernek e földön."

E rövid részlet stílusa maga az értékelő gesztus, mellyel a szerző minősíti a regénybeli ellentmondásos univerzumot. A színéről és a visszájáról, pátosz és irónia különös ötvözetével „befuttatva" mutatja be Szczypiorski azt a világot, mely korábban a mítosztermelő lengyel értelmiség szemüvegén át látszatra sokkal egyértelműbbnek mutatkozott. Hiszen az igaz hazafiság íratlan szabályai - ó, milyen jól ismerjük ezeket! - nem engedték, hogy a nemzeti önérzetre árnyékot vessenek a történelem sötét foltjai, példának okáért a háromszázezer lengyel zsidó pusztulása, melyet a nemzet nagy része s a híres nemzeti egyház többékevésbé tétlenül nézett végig. Nyilván sokkal hízelgőbb volt a sokat szenvedett áldozati nemzet - „a Nemzetek Krisztusa" - szerepében tetszelegni, mint szembenézni a társadalom botrányos belső ellentmondásaival, amiket a szerző ebben a regényben nemzete fejére olvas. Retorikájában a szentségtörő indulat forrósága és a kíméletlenül józan igazmondás hűvössége keveredik, a mí-

Andrzej Szczypiorski: A szép Seidenmanné
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.
Pálfalvi Lajos fordítása

toszromboló igehirdetés dikciója ez, melynek sajátos lélegzetvétele meghatározza az előadásmód sodró dinamikáját: „Ki adta Irmát a németek kezére? Ki űzte ki Lengyelországból? A szent Lengyelország, a szenvedő és hősies Lengyelország. A szent lengyelség, a részeges, elkurvult, áruló lengyelség, tele a pofája frázissal, zsidóellenes, németellenes, oroszellenes, emberellenes. A Legszentebb Szűz képe alatt. A fiatal nemzeti radikálisok és az öreg ezredesek talpa alatt. A Belweder teteje alatt. A híd alatt. A szent lengyelség a kocsma és a kasza alatt. A sötétkék rendőrök bárgyú ábrázata. A fejvadászok rókaképe. A sztálinisták kegyetlen arca. Március tahó pofái. Augusztus rémült pofái. December dölyfös pofái. Az istenkáromló szent lengyelség, mely a Nemzetek Krisztusának merészelte nevezni Lengyelországot, de spicliket és besúgókat, törtetőket és sötét alakokat, sintéreket és vesztegetőket tenyésztett, a hazafiság rangjára emelte az idegengyűlöletet, mások pénzéből élt, alattvalói hűséggel csókolt kezet a zsarnokoknak. Az utolsó próba szükséges volt! Elkerülhetetlen. Legyen áldott. Most talán megérti végre Lengyelország, hogy a gazemberség és a szentség megfér egy fedél alatt is, a Visztula mentén, mint mindenütt az egész istenadta világon!"

Íme, a szentek és gazemberek visszatérő motívuma, mely az értelmezés kulcsát adja kezünkbe. Ezáltal válik nyilvánvalóvá: Szczypiorski értékrendszerében nem az egyértelműen pozitív nemzetkép áll a hierarchia csúcsán, nem is fogadja el ezt a Kelet-Európában oly tipikus nemzetközpontú szemléletet. Az emberi minőség egyedi változatait, az egyes emberek természetének, jellemének a sokféleségét tekinti a priori adottságnak, s ez a premissza nem engedi meg, hogy az erkölcs értékfogalmai az egész közösségre egyneműen kiterjeszkedjenek. De ez a személyiségközpontú szemlélet maga is elfogulatlan, kerüli a heroizálást még akkor is, ha olyan történelmi próbatételek pillanatait örökíti meg, melyekben benne volt a hőssé válás lehetősége.

A történet lengyel, zsidó, német szereplőinek sorsát a varsói gettó lakóinak végzete fűzi egybe, életük távlatai - a második világháború kezdetétől a hetvenes évekig - sorsdöntő momentumokba sűrítődnek, melyekben megmutatkozik kiszolgáltatottságuk, függetlenül attól, hogy a falon kívül vagy a falon belül helyezkednek el. És ez a kiszolgáltatottság végső soron nem is társadalmi, hanem egzisztenciális természetű: hiszen abból ered. hogy egyikük sem rendelkezhetik a maga jövője fölött. Nem tudhatják, mi lesz tetteik következménye jutalom avagy büntetés, semmilyen célszerűség nem vezetheti őket, csupán a kényszerítő érdek diktálhat, avagy az esztelen erkölcs, amelynek célja, értelme, mint tudjuk, önmagában van. Lehetsz túlélő avagy áldozat, civil vagy katona, az emberség esélyei tulajdonképpen egyenlőek. Nem predesztinál sem társadalmi, sem nemzeti hovatartozás.

A kiszámíthatatlan távlatok egyetlen ismerője a „mindentudó narrátor", aki a legváratlanabb pillanatokban az olvasót is beavatja az egyes tettek és sorsok végkifejletének titkába, miközben a szereplők a mindentudó szemlélők színe előtt magukra hagyva, a végső bizonyosság tudata nélkül választják a jót vagy a rosszat, s e választásokban mutatkozik meg minden előítélet tarthatatlansága, a tanulság, hogy nem lehet, nem szabad a személyiséget „képzelt közösségek" (Benedict Anderson) sémái szerint kategorizálni: az ember, ha ember, nem lengyelként, németként vagy zsidóként, hanem szabad döntésre képes személyként viselkedik, vállalva olykor azt, hogy ez nem egyeztethető össze a nemzeti érdekkel vagy ideállal.

A történet nagyon is esendő szereplői az erkölcsi sémák alól is kibújnak, hiszen egyik-másikukban jól megfér egymással az önös érdek és az ösztönös jóság. A szép Seidenmanné körül, aki hamis papírokkal bújkál, sokan forognak. Van köztük egyszerű keresztény, kommunista, renegát zsidó és zsidómentő náci. Arisztokraták, szocdemek, kurvák és apácák sodortatnak itt a történelem viharában, több-kevesebb erőt mutatva a helytálláshoz. Egy biztos: státusuk és erkölcsiségük között nincs semmiféle összefüggés. A szép Seidenmannénak sikerül letagadnia zsidóságát, és megmenekül egy lengyelországi német segítségével. Csak a hatvannyolcas tisztogatáskor kell emigrálnia, mikor a lengyel hatalom önerőből számol le a néhányezer maradék zsidóval. Henryczek Fichtenbaum azonban megunja a bujkálást, és szabad elhatározással visszatér a gettóba. És igaza lesz. Halála megszabadítja a későbbi üldöztetéstől. A kikeresztelkedett Joasiában háború után újra felébred a zsidó azonosságtudat, és kivándorol Izraelbe. A neve Miriam lesz, és illúziói vannak az igazságszolgáltatásról, amely kijár az áldozatnak: „Miriam látta, ahogy egy rúgással betörték a palesztin házak ajtaját, aztán fegyverrel kísérték ki a tűző sivatagi napra az elbutult fejadinokat, asszonyaikat és gyerekeiket. S akkor valami vad, harsány öröm ébredt a szívében, mintha végre beteljesedett volna az az Izrael nemzedékeiben elfojtott remény, amely az európai és ázsiai zsidók millióinak megkínzott testét hevítette, évszázadokon át táplálta eme örök vándorok, komor, sötét, rémült emberek, rajongók, átkozottak és ugyanakkor kiválasztottak sokaságát. Amikor Miriam először látta a hatalmas férfit, aki egy rúgással betöri a palesztinok ajtaját, úgy tetszett neki, maga Isten is jelen van, és beleegyezően bólint. Miriam akkor nem is a rémült és tehetetlen fejadinokra, hanem az egész dühödt emberiségre gondolt, amelyet végre egy zsidó rúgás rendbe tesz." De hamar kijózanodik, miután ráébredt, hogy „értelmetlen dologban vesz részt, hiszen a palesztin fejadinokat ért rúgások nem törölhetnek ki évszázadokat a történelemből, és nem adnak elégtételt. Nem volt annyira művelt, hogy e pillanatban azt gondolja, az örök utánzásban vesz részt, és ezek az izraeli katonák még eme uralkodói terpeszállásukat sem maguktól találták ki, mert mindig is így állt a fegyveres ember, saját ereje tudatában a fegyvertelen és legyőzött ember előtt. Így állt a római legionárius a letaszított Makkabeus előtt és Odoaker a Colosseum romjain, a frank lovag a rabszíjra fűzött szászok, Maljuta Skuratov a térdelő bojárok előtt, Bismarck Versailles-ban, Stroop az égő gettó utcájában, a vietnami partizán Dien Bien Phunál. És így kellett állnia a legyőzöttek előtt minden győztesnek, amíg a világ világ."

A mindentudó narrátor mély empátiával mutatja meg a lehetséges nézőpontokat. Csak egyet nem tud, és nem is akar egyértelműen felmutatni: az Igazságot. E divatjamúlt naivitástól bölcs iróniája óvja meg őt. Andrzej Szczypiorski nagy író. ■

Das Parlament

Sonderausgal DIE ZEIT LITERATUR

Frankfurter Allgemeine

FRIEDENSPREIS / Buchhandel ehrt György Konrad

Politik als Alptraum

Haben die Politiker zuviel Ei

Ein Interview mit dem ungarischen Schriftsteller György Konrad, der am Sonntag in Frankfurt den Friedenspreis des Deutschen Buchhandel

GYÖRGY KONRÁD

Friedenspreisträ

Friedenspreis de

György Konrád

»Die Verleihung an den u
richtig, denn sie gilt nicht nur d
und einem der einflußreich
der wich

Der ungarische Schriftsteller György Konrád wird am kommenden Sonntag in der Frankfurter Paulskirche den Friedenspreis des Deutschen Buchhandels entgegennehmen

Aufnahme Andreas Pohlmann

ie Heiterkeit es Antipolitikers

lenspreis des Deutschen Buchhandels wurde en Ungarn György Konrád verliehen

erem Redakteur

Dehlen

rsmorgen in Budapest. Die der Silvesterfeier werden nengekehrt, die Scherben e Masken, und „auf die mit nen verzierte Scheibe der lten Straßenbahn kratzt ein er mit dem Fingernagel die

in seiner Frankfurter Dankesrede, die mit Auskünften über Privates — „Mein Sohn József hat sich übergeben" — im Plauderton begann, seinen Essay über den Intellektuellen als „Antipolitiker" fort: „Aus der Selbständigkeit bezieht der Denker seine Stärke. Verzichtet er auf die Macht seiner Autonomie, gefährdet er sie." Unabhängigkeit also, um als Individuum

Konrad: Ein Irrtum, ja, eine hlechte Strategie. Die Intellek- ellen möchten von dem leben,

Die neuen Ideologien sind nationalistischer, demokratischer oder

wenn ich durch die Straßen von

dem Weg zur Klassenmacht"

mehr, und
de auch nicht
wichtigste Fa
dert finden.
sich Europa
liebe alte Ma
kann zwar
schaffen an
zen, aber sie
gische Unter
mehr und
wird Europa
bald am Stäl

Frage: We
Angleichung
hältnisse ge
schen eine
zuzufallen.
Weise, wie
Ostdeutschland
Osteuropäer

Konrad: D
die Nachbar
Wie westlich
chen Brüder
deln, stimm
Die Lösungen
gen, die da
sind ziemlich
werden lesen
dieses neue

Frage: Z
„Antipolit
zurückgeh

Konrad: I
ein Staat s
eine Stron
wissen Sch

A BÉKE-DÍJAS KONRÁD GYÖRGY

1991 őszén a német könyvesboltok kirakatából két magyar arc néz a vevőkre. Az egyik a Horn Gyuláé. Az ő meghatározása egyszerű, ott áll németre fordított önéletrajza alatt: „az ember, aki megnyitotta a vasfüggönyt." A másik a Konrád Györgyé. Az ő meghatározása az lehetne: a Nemzetközi PEN elnöke, akinek legújabb művéből a magyar könyvterjesztés 300 (háromszáz) példányt rendelt. Viszont lehet, hogy ezt a német közönség nem értené. A német közönség a Suhrkamp - egy igen patinás cég - kiadásában kapta kézhez *A látogatót, A városalapítót, A cinkost, Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz, az Antipolitikát, továbbá a Geisterfest, Stimmungsbericht és Melinda und Dragoman* című műveket, kötve 40, zsebkönyvként 15 márka körüli áron.

Frank Schumacher írja a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban, az értelmiség és az üzleti világ lapjában: „Helyes, hogy Konrád György magyar írónak ítélték a díjat, mert nem csupán a legjelentősebb magyar írót és korunk egyik leghatásosabb esszéistáját tüntették ki személyében, hanem egyben az új Közép-Európa legfontosabb politikusát."

A díj a Német Könyvkereskedelem Béke-díja. 1951 óta kapják írók és írásban is kitűnt politikusok, bár Konrád esetében inkább az „antipolitikus"-t, a politikát lidércnyomásként átélő írót hangsúlyozza a sajtó.

A díjat jellemzi az alábbi tucat név az eddig kitüntetettek közül: Albert Schweitzer, Martin Buber, Hermann Hesse, Karl Jaspers, Thorton Wilder, Ernst Bloch, Max Frisch, Leszek Kolakowski, Octavio Paz, Siegfried Lenz, Leopold Sédar Senghor, Václav Havel... De megkapta ezt a díjat svéd szociológus, orosz-amerikai hegedűművész, jeruzsálemi polgármester, fizikusból lett államelnök, még maga a „római klub" is, szóval, Konrád igazán nem panaszkodhat a társaságra. És ha figyelembe vesszük, hogy két héttel a díj után a III/III-as ügyosztály volt vezetője személyesen ismerte be a *Reform* hasábjain, miszerint az író 72 órás őrizetbe vétele törvénytelen volt (ezt nyilván ő is így gondolta ugyan, de mégiscsak más szakember szájából hallani), egyáltalán nincs oka panaszra.

És mégis... Még a mosolygó Konrád-portrék szája szélén is megfigyelhető egy keserű vonás. Talán azért, mert - ahogy egy róla szóló cikk címe, „a futurista" jelzi - eszményei még mindig inkább a jövő, mint a jelen emberévé teszik.

Nagy - a hazainál összehasonlíthatatlanul nagyobb - sajtója volt az október 13-án a frankfurti Szent Páltemplomban a német könyvereskedők hagyományos egyesületének elnöknője által átadott díjnak: a legelőkelőbb lapok közölték Jorge Semprun üdvözlő beszédét, Komád válaszát, ismertették az író életét, meglepő helyességgel írva le szülőfalvát, Berettyóújfalut (igaz, ez azért annyira igénybe vette szegény német szedőket, hogy máshol már Lucaksnak minősítették Lukácsot).

Az *Európai Utas* olvasói számára talán nem lesz érdektelen idézni Krisztina Koenen *Mit szeret maga a Budapest nevű zsibvásáron, Konrád úr?* interjújából (FA Magazin):

„Hogy éli meg a kelet-európai értelmiség fontosságának elvesztését?

- Nagy fontosságról éppenséggel nem volt szó. Inkább fontoskodásról... Az egyén inkább szorongott, akkor is, ha vezető állásban volt. Attól kellett tartania, hogy valamely ballépés miatt elveszti a magas állást. Ha meggondoljuk, hogy magának Kádár Jánosnak is volt félnivalója, igazán nem tudom, ki ne szorongott volna. Vagy arra gondol, hogy az értelmiség jelentős része elvesztette állami hátterét? Ez bizony igaz. Mindenekelőtt írók, művészek, bizonyos társadalomkutatók nem kapnak több pénzt az államtól. A könyvpiac gyakorlatilag összeomlott. Ma nehezebb egy könyvet megjelentetni, mint korábban bármikor. A könyvárak magasak, a vásárlóerő alacsony. Ha bemegyek egy könyvesboltba, alig találok 1991-ben kiadott könyvet magyar szerző tollából, és az is leginkább kommersz produktum. Nem a fontosságélmény elvesztéséről van szó, hanem, szinte azt mondhatni, a létalapéról. Eltűntek azok a szubvenciók, amelyek korábban e könyv megjelenését lehetővé tették, és ha vannak, ha az állam mégis ad valami pénzt, az rendszerint ideológiai választás alapján adott támogatás.

- Még mindig? Vagy már megint?

- Már megint. A kiadók bizonyos projektekre kapnak támogatást, például meghatározott művek kiadására, ami alapvetően fejre állítja a dolgokat. A kultuszminisztérium szubjektív hozzáállása dönt arról, melyik könyvnek lehet egyáltalán esélye a megjelenésre. És a kultuszminisztériumhoz azok a művek állnak közel, amelyek a kormánykoalícióhoz is közel állnak."

Hát... E rövid tudósítás szerzője éppoly távol áll a kormánykoalíciótól, mint amennyire közel a könyvkiadáshoz - lévén benne nyakig -, és úgy érzi, Konrád álláspontja inkább vitaalap, mint végső igazság. Annál frappánsabb viszont alábbi rövid válasza:

„- Hogy viseli el, hogy ma, ha az ember az igazságot szeretné tudni a társadalomról, nem kell hatszáz oldalt elolvasnia Konrádból, hanem elég, ha megvesz egy napilapot?

- Ez a felszabadulás!"

Bízzunk benne. Bár talán okosabb, ha *több* napilapot is veszünk.

(Székely András)

KÉZNYÚJTÁS BOLOGNÁBÓL

Gianni de Michelis Képviselő Úrnak
Külügyminisztérium - Róma

Tisztelt Miniszter Úr,
mély megelégedettségtől átitatva szeretnénk tudatni Önnel, hogy a bolognai Városi Tanács és az Egyetem egymással teljes egyetértésben úgy határoztak, hogy megalapítják a Dunai-Balkáni Európáért Intézetet, amelyet - legalábbis céljait tekintve - a Pentagonale (immáron Hexagonale) megállapodások és azok 1990-92-re szánt munkaprogramjának szelleme ihletett.
A kommunizmusból a demokráciába való átmenet rögös és kanyargós útján, melyen még az 1989-es évben indult el a dunai-balkáni régió, a térségnek mindenképpen szüksége van - a helyzet konszolidációja érdekében - a kereskedelmi, politikai, kulturális kapcsolatok elmélyítésére a fejlettebb régiókkal, így Nyugat-Európával is. Ami Olaszországot illeti, Bologna város és egyeteme szoros és nagy múltú kapcsolatokkal dicsekedhet mind Közép-, mind Délkelet-Európát illetően, amint azt a Collegium Hungaro-Illiricum XVI. századig visszanyúló működése is ékesen példázza, s amely kollégium a felállítandó intézet jogelődje is egyben. A kiterjedt vállalkozói réteg jelenléte Emilia-Romagna tartományban lehetővé teszi számunkra, hogy bizalommal tekintsünk egy olyan jövő felé, melyben Itália egyre szorosabban működne együtt - a szó minden értelmében - az egész dunai-balkáni térséggel.
Másrészről a kormányunk által kezdeményezett lépések - amelyeknek Ön, Miniszter Úr különösen is nagy előmozdítója volt - megerősítettek bennünket abban a hitünkben, hogy hazánk a szembenállás és megosztottság évtizedei után vezető szerepet tölthet be az Európa-közi kapcsolatok helyreállításában. Az idő pedig mind sürgetőbbé válik, s a nap mint nap zajló változások is egyre inkább abba az irányba hatnak, hogy a dunai-balkáni helyzet kutatásához és elemzéséhez új eszközöket találjunk, melyek képesek - akár azonnal is - elősegíteni ezen országok és Olaszország közti hidak kiépülését.
Ennek a kihívásnak kíván megfelelni a Bologna város és egyeteme által útjára bocsátott kezdeményezés is: az Intézet megalapításakor az a felismerés vezetett bennünket, hogy mindenképpen szükséges - és nem csupán a jelenlegi politikai-katonai feszültségek közepette - az 1988-as év során Belgrádban kezdeményezett hason szándékú, balkáni multilaterális együttműködés irányának korrekciója.
A kezdeményezés, melyet ezennel bátorkodunk figyelmébe ajánlani, jól kimunkált projektumra épül, melynek szövegét jelen levelünkhöz csatoljuk, hogy Ön, Miniszter Úr, közvetlenül tájékozódhasson belőle céljainkról. Miképpen azt látni fogja: korántsem lokális, hanem nemzeti és nemzetközi jelentőségre egyaránt számot tartható ügyről van szó.
A fentiekkel összhangban azzal a kéréssel fordulunk Önhöz, Miniszter Úr, hogy a Külügyminisztérium maga is aktívan támogassa a Dunai-Balkáni Európáért Intézet létrejöttét és terveinek megvalósítását, biztosítván számára az elengedhetetlen anyagi támogatást.
Készen arra, hogy - miképpen korábban is - megvitassuk Önnel, akár részletekig menően, a kezdeményezést, várjuk mielőbbi válaszát, s küldjük legszívélyesebb üdvözletünket.

Prof. Fabio Albertio Roversi Monaco
a Bolognai Egyetem főrektora

Renzo Imbeni képviselő
Bologna város polgármestere

Zsámboki András fordítása

Erhard Busek

EGYETEMEK A DUNA-TÁJON

Leontes: Where is Bohemia? Speak!
(Act V, Scene II)
Bohemia. A desert country near the sea.
(Stage direction, Act III, Scene III)
Shakespeare, A Winter's Tale

Talán meglepő, hogy fejtegetéseimet Shakespeare *Téli regé*jéből vett idézetekkel kezdem. Mi köze van Shakespeare-nek a Duna-táj egyetemeihez és Európa jövőjéhez?

Shakespeare-rel kezdődik a nyugat-európai értelmiségiek és gondolkodók egyfajta Közép-Európa-recepciója. Ezt a Közép-Európát valamiképp mindig árnyék fedi, sokszor különféle vágyak és projekciók metaforájául szolgált. És ezzel a homályos Közép-Európával e térség szellemi élete és egyetemei is homályban maradtak előttünk. Sok értelmiségi a szocialista utópiát vetítette rá, mások a hidegháború sarkkövét látták benne. Csak a legutóbbi időben kezdik pontosabban, különbségeivel együtt látni, még mindig erős azonban az információ hiánya.

Örülök, hogy itt egy asztalhoz ültek a tudományos újságírók egész Európából és a dunai térség egyetemeinek rektorai. Fontos találkozás ez, annál is inkább, mert az újságírókra a jövőben komoly feladat hárul. Ha erősíteni kívánják az együttműködést a kelet-európai egyetemekkel, ha fokozni akarják a Nyugat és Kelet közötti kooperációt, részletes információkra van szükség a magyarországi, lengyelországi, jugoszláviai, romániai, bulgáriai, csehszlovákiai és szovjetunióbeli egyetemekről és felsőoktatási rendszerről. És fordítva, ezek az országok is információra szorulnak a nyugati felsőoktatási rendszerről.

A Duna-táj reneszánsza

A tudományos újságírók tanácskozásával párhuzamosan futó rektori konferencia is annak a jele. hogy a dunai régió új virágzás előtt áll.

Kelet-Európa nyitása nemcsak a gazdasági kapcsolatok sokasodásához fog vezetni, hanem erősen előmozdítja a Duna-menti országok kulturális cseréjét is. S úgy látom. Ausztriának kötelessége, hogy ahol csak szükséges és lehetséges, segítse e folyamatot. Az osztrák egyetemek és a határos kelet-európai országok egyetemei között régi és hagyományos kapcsolatok állnak fenn. A Monarchia felsőoktatási rendszere részben rányomta bélyegét ezek szervezetére és felépítésére. A kelet-európai országok demokratikus folyamataiban ez a hagyomány újraélesztheto. Az együttműködés megalapozásához azonban komoly erőfeszítésre van szükség. Jóllehet az utóbbi időben Nyugaton a közép-európai témák és egyes írók, például Kundéra iránt mutatkozott némi érdeklődés, Közép- és Kelet-Európa egészében még mindig meglehetős értetlenséggel találkozik. Az egyetemek tanúsíthatják ezt. A kelet-európai nyelvek oktatása is, hogy a kelet-nyugati diákcseréről, amely gyakorlatilag nem létezik már, ne is beszéljünk. Ha tehát valóban fel akarjuk éleszteni a dunai egyetemek hagyományos körét, Ausztriában is meg kell teremteni a feltételeket megfelelő stúdiumokhoz és a nyelvtanuláshoz.

Differenciált látásmódot!

Közép- és Kelet-Európa országait gyakran egy kalap alá veszik, és kevesen törődnek a különbségekkel. Ez nemcsak az egyetemekre és a tudományos életre áll, hanem általában a gazdaságra, kultúrára és politikára. Bár persze Csehszlovákia, Magyarország vagy Lengyelország épp a mai helyzetben sok hasonló vonást mutat a demokratikus döntési struktúrák vagy a piaci mechanizmusok meghonosításában, történelmük és kultúrájuk jellegzetesen különböző. És nemcsak a szaktudósok feladata, hanem az újságíróké is, hogy világosabbá tegyék a különbségeket, a különféle történeti utakat, amelyek ezeket az országokat mai állapotukba vezették. Nagy szerepe van ebben a tudományos újságírásnak, amely a kelet-európai országokkal foglalkozó szaktudományok eredményeit közérthető formában ismerteti. Ezáltal a keleti országokat közelebb hozza Nyugat-Európához, a nyugat-európaiakat pedig ellátja a hiányzó információkkal.

De nemcsak Nyugat-Európában van információhiány, hanem magukban a kelet-európai országokban is. A tudományos újságírás feladata azonban ezekben az országokban nem szorítkozik a tudomány aktuális újdonságainak megismertetésére, hanem ki kell terjednie a régmúltra és az újabb idők történetére. Évtizedeken át a cenzúra fölülről korlátozta a történelem valódi megismerését,

s az új, demokratikus körülmények között annál nagyobb az igény korunk történelmének komoly megismerésére. Nemcsak általános műveltség dolga ez, hanem része a politikai műveltségnek is, amely nélkül a demokrácia nem működik igazán. Az újra fellángoló nacionalizmusok láttán különösen fontos ez a fajta tudományos újságírás.

Hozzájárulás Európa jövőjéhez

Pillanatnyilag sok minden változik. Pillanatnyilag sok minden épül, nemcsak a gazdaságban, hanem az egyetemek terén is. Azt hiszem azonban, jogos előrejelzés, hogy a Dunatáj keleti és nyugati egyetemeire egyaránt új feladat hárul az egyetemek európai együttműködésében. Ha megoldódnak az átmeneti szakasz legsúlyosabb problémái, ha sikerül leküzdeni az erőforrások szűkösségét, meggyőződésem, hogy a dunai egyetemek közötti csere és együttműködés komoly tudományos és kulturális energiát fog felszabadítani. A kelet-európai kollégák bekapcsolódhatnak a nemzetközi kutatásokba. Növekedni fog az oktatók és hallgatók kelet-nyugati cseréje. Itt is, ott is javul a nyelvismeret. Egy sor határokon átnyúló, rendkívül fontos téma kerül majd a kelet-nyugati együttműködés terítékére. Gondolok a környezetvédelemre, a közlekedés regionális tervezésére, az energiaellátásra, de fontos témák várnak kutatásra a jogtudományban és a közgazdaságtanban is.

A jövő Európáját a kutatóintézetek és főiskolák sűrű nemzetközi hálózata fogja át. Mozgékony egyetemi élet, együttműködő tudomány fogja jellemezni Európát. De minél sokrétűbb a határokon túlnyúló tudományos együttműködés, annál nagyobb lesz a jelentősége az együttműködés regionális hálózatainak is. Megvalósult példája ennek az Alpok-Adria térség egyetemeinek közössége. Gondolom, hasonlóan sikeres volna az egész Duna-tájat átfogó kezdeményezés. Ennek első és sokat ígérő útjelzője lehet a dunai rektorok bécsi konferenciája és az európai tudományos újságírók kelet-nyugati találkozója.

Farkas János fordítása

FOLYÓIRATOK EURÓPÁBÓL

MicroMega

A sorozatos kulturális gyászjelentéseket hallva - hogy egyre-másra mennek csődbe patinás könyvkiadók, könyvtárakat számolnak föl, hogy neves folyóiratok szűnnek meg - hajlamosak vagyunk minden szomorú fejleményben valamilyen sajátosan honi (de legalábbis kelet-európai) szerencsétlenséget látni: a kulturális veszteségeket a „már-nem-állami-még-nem-piaci" helyzet számlájára írjuk. Közben pedig észre se vesszük, hogy néhány fekete hír mögött univerzális okok állnak. Például a kulturális-társadalmi-politikai folyóiratok válsága mögött. Hajdani nagy erényük, hogy az elemzések mélységét az újságok gyorsaságával (és nem utolsósorban árával) tudták ötvözni, végképp szertefoszlani látszik. A nyomdai átfutás lerövidültével, no meg a könyvek elpaperbackkesítésével, a könyvkiadás világszerte utolérte a folyóiratokat - gyorsaságban és árban egyaránt.

Hogy a válságon úrrá lehet lenni, arra jó példa az immár ötödik évfolyamát taposó római *MicroMega* című társadalomtudományi kéthavi lap. Persze a folyóirat mint intézmény ellen szóló érvek a sikeres lapokat sem hagyták érintetlen: úgy tűnik, az antológiák és a tematikus folyóiratszámok egymás felé gravitálnak. A *MicroMega* is a maga tizenhat ívével (272 oldalával) és kvartnál nagyobb méretével inkább néz ki könyvnek, mint folyóiratnak - állapíthatjuk meg, tegyük hozzá: dicsérőleg. És ott a borító is: amely paperbacknek ugyan paperback, színes-színvonalas grafikai tipográfiai megoldásai azonban könyvvel vetekednek. Nem különben a belső lapok tükrei és betűtípusa. Tartozunk annyival az igazságnak - meg az olvasónak hogy elmondjuk, a lap ára 20 000 líra, ami a legszolidabb átváltást véve is alapul meghaladja az 1000 forintot, de hát ilyenek a nyugati piaci könyvárak.

MicroMega * Le ragioni della sinistra - teszik hozzá az alcímben a szerkesztők. Szóval *KicsiNagy* avagy *A baloldal érvei* - már ha nem blaszfémia az olasz mellé odafordítani a főcímben szereplő ógörög jelzőket. De ha egyszer a szerkesztők így rakták össze...! A címadás tehát játékos és tiszteletlen, de azért tudósi és művelt (végtére is klasszika-filologice tiszteletlen). Ide lyukadunk ki akkor is, ha a cím más irányú utalásait követjük nyomon. Voltaire filozofikus meséjének Szíriusz-rendszerből jövő utazója, Micromegas juthat még eszünkbe; a szintúgy tiszteletlen Nagy Francia belőle, a messziről jött emberből meg a kicsiség-nagyság történetbeli kavarodásából gyúr példát a kulturális relativizmus bemutatására. Hogy mindez hogyan függ össze a baloldallal, és főleg: miféle baloldallal, az talán ennyiből is sejthető.

A szerzőgárda a legszélesebben véve nemzetközi (ha nem is a Szíriusz-rendszerből való), és legalább ilyen magas színvonalú: a *MicroMegá*nak éppúgy van tudósítója New Yorkból (Gianni Riota), mint lengyel szerkesztőségi tanácsadója (Wlodek Goldkorn); az idei októberi szám épp úgy közöl cikket az angol George Steinertől és az amerikai Hannah Arendttől, mint esszécsokrot a francia *Hérodote* folyóirat gárdájától, hogy Václav Havelt, Jacques Delors-t és Roland Dumas-t csak en passant említsük, mint olyanokat, akik egy-egy írással szerepelnek az említett számban.

Zsámboki András

A KRITIKAI BALOLDAL UTÁN - A BALOLDAL KRITIKÁJA?

A *MicroMega* helyének meghatározásakor persze szerzőgárdáján túl legalább olyan fontos szólni a lap olasz közéletben betöltött múltjáról. Talán a legizgalmasabb vitát, amely e lap hasábjairól indult, Paolo Flores d'Arcais professzor cikke váltotta ki az idei áprilisi számban. A cikk előtörténetéhez-hátteréhez tartozik, hogy az átalakuló OKP az Öböl-háború idején a háború legkeményebb ellenzői közé tartozott; az olaszországi „békeharcban" pedig az amúgy is felpuhult ideológiájú párt komolyan közeledni látszott a nem kevésbé háborúellenes Vatikánhoz. Flores d'Arcais professzor ezzel az „új népfronttal" szállt szembe: „A pacifizmus, pápizmus és a fundamentalizmus: szent szövetség a modernizmus ellen, a nyugati demokratikus liberalizmus laikus észérveivel szemben". Észre kell venni - írja cikkében a szerző -: a pápa valamennyi gondolatának hátterében egyazon cél, az újraevangelizáció, a leghagyományosabb katolikus integralizmus húzódik meg.

A cikk liberális-modernizációpárti hangütését jól mutatják az olasz sajtóbeli reakciók is: a kommunistákhoz közel álló *Il Manifesto* és a kereszténydemokrata *Il Sabbato* egyaránt élesen támadták a szerzőt, végül a polgári laikus sajtó, Margiotta Broglio *Corriere della Sera*-beli cikke sietett Flores d'Arcais védelmére.

A kritika élét a baloldal felé fordítani, liberális alapról az ő érdekében őt kritizálni - talán ebben foglalhatnánk össze a fenti attitűdöt, amely nem csupán Flores d'Arcais, de talán az egész lap sajátja. Ezt látszik igazolni a legfrissebb, októberi szám első tematikus blokkja is, melyhez három cikk tartozik, és amelyek mindegyike az így vagy úgy létező-létezett baloldalisággal foglalkozik. Az elsőben Gianni Ruffolo, a már említett New York-i tudósító ír az új amerikai campus-jelenségről, a Political Correct mibenlétéről. Az elméletet a praxis oldaláról ragadja meg: egyrészt egy sajátos nyelvújításban, amely száműzi -jelen esetben az angolból - „erős, hímnemű, fehér dominanciára" utaló nyelvi fordulatokat (a névmásoktól az idiomatikus kifejezésekig); másrészt az egyetemen alkalmazandó oktatók, illetve tankönyvek vitájában csúcsosodik ki: a női tudományok (Women Studies) tanszékéről a férfiak, az afroamerikai kultúráéról a fehérek kiszorulása mögött meghúzódó sajátos etnocentrizmust vizsgálja Rioti.

A Political Correct, más néven a participatív-permisszív elmélet tagad mindenfajta tekintélyt (így a tudásból és tapasztalatból fakadót is), ellenez mindenfajta kényszert (legyen az akár jogos vagy racionális). Az elmélet ebből kifolyólag a szemétdombra hányja a magas kultúrát, etnocentrizmusa pedig abból származik, hogy a kultúrák közötti morális vitát az erős, fehér, hímnemű, burzsoá fölény racionalizálásának tartja - írja a szerző.

A másik két cikk a már idézett Paolo Flores d'Arcais és a felelős szerkesztő, Lucio Caracciolo tollából származik. Mindkettő a kommunizmus bukása kapcsán a baloldal felelősségét tárgyalja. Flores d'Arcais cikke a kommunista elmélet és gyakorlat kettősségéről szól, ahol az elmélet morális felsőbbrendűségével szentesíti a gyakorlat bármely lépését. A professzor különösen a reform- és még reformabb kommunizmusok egymásutánjából fakadó sorozatos történelmi átértékeléseket veszi sorra, és mutatja ki a teória és a praxis ellentétéből szükségképpen fakadó és szükségképpen elítélendő következetlenségeket. Carraciolo cikke inkább a nyugati demokratikus baloldalra koncentrál: az ő viszonyukat vizsgálja részint a nyugati kommunista pártokkal, részint a szocializmus országaival kapcsolatban.

A szerkesztők nem rakták egymás mellé - így aztán „formailag" nem is képez tömböt - mégis, szépen felel Hannah Arendtnek az Eichmann-per kapcsán írott cikkére, mely az egyéni felelősségről szól a diktatúrában, az a beszélgetés, melyet Wlodek Goldkorn készített Marek Edelmannal, a varsói gettófelkelés egyetlen ma is élő vezetőjével.

Külön kiemelném még azt a - mintegy tíz cikket magában foglaló tematikus tömböt-, melyet a francia Hérodote című folyóirat körül szerveződő politikatudományi-geopolitikai iskola híveinek írásai alkotnak. Talán, sugallják ezek a cikkek, a modern külpolitikai keret - melyet a modern baloldal is magáénak vall, és amely a regionális, szupraregionális együttműködésre épül - mégsem az igazi modell. Talán mégis a korábbi, már meghaladottnak hitt nemzeti-területi érdekeltségre épülő geopolitika megközelítés szerint működik a világ. Emellett érvel Yves Lacoste is, aki szerint a Jalta utáni negyven év csupán elfedte a geostratégiai érdekeket, de nem szüntette meg őket. Most pedig, hogy az egyik nagyhatalom, a Szovjetunió kidőlt a sorból és az ideológiai versengés a kapitalizmus győzelmével véget ért, a külpolitikában ismét előtérbe kerülnek a nemzetállami-területi érdekekre épülő megoldások. Lacosta gondolatait lehet vitatni, a tíz francia szerző geopolitikai szempontú írása mindenesetre újszerű, mindenképpen gondolatébresztő. ■

OTP Bank, mint mindig

MicroMega

Le ragioni della sinistra

Riotta / Flores d'Arcais / Caracciolo / Lacoste
Giblin / Korinman / Urjewicz / Coutau-Bégarie
Bianchini / Yerasimos / Bachoud-Tibika
Fraenkel / Bolaffi / Rieser / Regalia
Regini / Arendt / Havel / Delors / Dumas
Jonas / Steiner / Goldkorn / Edelman

4/91

A folyóirat

OTP BANK

Foto: Hortoványi

Haszonkeresés nélkül semmi sem történik a világon. Ne is kívánjunk az emberektől érdekeiktől, ellentétes dolgot. De nem olyan alacsony vágy ez, csak adjunk neki józan irányt, fordítsuk nemes célra, önhaszonra.

(Széchenyi)

Wunderman/POST-R

OTP Bank, mint mindig.

Leszek Hensel

6x9 - A KÉP MŰVÉSZETE

Tomasz Sikora reklámfotója

Richard Avedon: Truman Capote 1974-ben

Auguszt Sander: Szakács

Roland Barthes *La chambre claire* című esszéjében felidézi André Kertész, a nagy magyar fotóművész életének egyik epizódját. Kertész, aki 1937-ben érkezett az Egyesült Államokba, bevitte fotóit a *Life* szerkesztőségébe. „Túl sokatmondóak - utasította vissza a lap a képeket. - Gondolatokat ébresztenek, mást szuggerálnak, mint a szöveg." „Nem az a fotó veszélyes, amelyik meghökkenti az embert - vonja le az eset tanulságát Barthes -, amelyik megjeleníti a borzalmakat, vagy netán megbélyegzi azokat, hanem az, amelyik gondolatokat ébreszt."

Ez a megállapítás akár mottója is lehetne az 1991. január l-jétől kéthavonként megjelenő *6x9 - Fotográfia* című folyóiratnak. A *6x9* egy rangos folyóiratot, a *Fotográfiái* vallja elődjének, amely az egyre csökkenő állami támogatás miatt havilapból negyedévenként megjelenő periodikává „fogyott", majd 1989-ben végleg megszűnt. Néhány lelkes fotós azonban elhatározta, hogy feléleszti a folyóiratot. Krzysztof Barański, az új főszerkesztő profilt váltott: a tisztán szakmai jellegű, fotós lapból így született meg a *6x9*, amely mindazoknak szól, akiket érdekelnek korunk kihívásai, különösen pedig azoknak, akik figyelemmel kísérik a hajdani kommunista blokk országaiban zajló eseményeket. A folyóirat elsősorban a kép, a Barthes-féle „gondolatébresztő" fotográfia nyelvén beszél. Egyes számai tematikus egységet alkotnak. Az eddig megjelent négy számot a következő témáknak szentelték: *Változások a Szovjetunióban, Portrék - arcok és maszkok, Közép-Európa víziója és Reklámfotók.* Mint az a felsorolásból is kiderül, két témaciklus váltja egymást - a politika és a fotóművészet -, bár nincs köztük éles cezúra: a portrék és a reklámfotók egyaránt magukon viselik az „idők bélyegét".

Az *Arcok és maszkok* a teremtés karneválja, amelyben az igazi arckép összeolvad a képzeletbelivel. Mert a portrében kettős szándék tükröződik: egyrészt szeretné hűen visszaadni a valóságot, másrészt a valóság dimenziói közé szorítani az álmokat és vágyakat. A második (*Arcok*) és a negyedik (*Reklámfotók*) szám egyaránt jól illusztrálja ezt a kettős szándékot. Hiszen a reklámfotó akkor jó, ha megtalálja azt a képi anyagot, amely álmainkban a sikeres életet szimbolizálja. A folyóirat nagy gonddal összeválogatott képanyaga nemcsak a fotóművészek mesterségbeli tudásával kapcsolatban ébreszt gondolatokat, hanem önmagunkkal kapcsolatban is, akik a XX. század alkonyán versenyt futunk a világért (érdekes összehason-

Riddell

Georges Merillon (Gamma) felvétele

Ryszard Horowitz felvétele

Dennis Manarchy (Belgium) reklámfotója

Susumu Sato felvétele

Wojciech Przmowski felvétele

Thérése le Prat: Színész - maszkban

Alex Kayser: Fejek

Tomasz Tomaszewski felvétele a „Kisebbségek, 1991" sorozatból

látani a lengyel művészek képeit a reklámszakma világnagyságainak reklámfotóival).

A folyóirat minden száma a változó világot mutatja be. Az első szám, amely főként a Szovjetunióban zajló változásokkal foglalkozik, sokoldalúan illusztrálja ezt az ellentmondásokkal teli országot. A díszruhában feszítő cári pár mellett ott vannak az 1922-es ukrajnai éhínséget idéző képek, a fantasztikusan színes és szépen fotózható pravoszláv templom szomszédságában egy harkovi fényképész kézzel színezett műremekei. Az „új rendszer" óriási szimbólumainak, a sarlónak és kalapácsnak, az ideológiát harsogó, hatalmas plakátoknak árnyékában zajlik a szürke, szegény emberek élete.

„Milyen a mi Európánk?" - kérdezi a harmadik szám. A Közép-Európában megtett utunkat - Berlin 1953, Budapest 1956, Prága 1968, Vilna 1990-bemutatva, a csehszlovák „bársonyforradalmat", a romániai „elvetélt forradalmat", a „büszke baltiakat", az albánok „Európába menekülését" felsorakoztatva gondolkodásra készteti az olvasót: hogyan tovább? A képanyagot többek között Milan Kundera, Konrád György, Susanna Sontag, Leszek Kolakowski, Stanislaw Vinzenz közép-európai témával foglalkozó írásai egészítik ki. E szám szerkesztői nem titkolják, hogy Európa ezen tájairól szólva némi nosztalgiával gondolnak vissza a „régi szép időkre", Ferenc József uralkodásának éveire. A neves értelmiségiek nyilatkozatait a századforduló Budapestjéről és Galíciájáról készült fényképek egészítik ki.

A *6x9*-ben, mint már említettem, kevés a szöveg. Jobbára csak részleteket közölnek korunk ismert gondolkodóinak nyilatkozataiból, s megszólaltatnak néhány, az adott témakörben járatos szakértőt. A Szovjetuniót bemutatva Kapuściński, a legnevesebb lengyel író-riporter a „szakértőnk", akinek a szovjet birodalomról írt könyve nemsokára megjelenik, a reklámfotószámban pedig Edelhajttal, az 52 irodájával világcégnek számító Gamma Reklámiroda varsói képviselőjével készített interjút közli a folyóirat. Az egyes számok utolsó lapjain fotótechnikai eszközökkel foglalkoznak, illetve fotós eseményekről számolnak be, szakkönyvekről készült recenziókat közölnek.

A *6x9* tán az első olyan folyóirat a hajdani szocialista táborban, amely - a tökéletes nyomdai kivitelezésnek és a magas szakmai színvonalnak köszönhetően - bátran fölveheti a versenyt a hasonló jellegű nyugati kiadványokkal. Kiadója a lengyel Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, de a kivitelezést olaszországi nyomdára bízták. Az angol nyelvű szerkesztőségi előszó és az ugyancsak angol nyelvű rezümé afféle útlevélnek is tekinthető, amellyel a folyóirat átlépheti Lengyelország határait, s olvasókat toborozhat magának Európa más országaiban, természetesen Magyarországon is. Mert ezt a folyóiratot érdemes kézbe venni.

Fejér Irén fordítása

A Magyar Távközlési Vállalat Helyközi Távbeszélő Igazgatósága új szolgáltatásaival előfizetői és ügyfelei rendelkezésére áll:

Nemzetközi Zöld Szám (International 800-freephone). A szolgáltatás lehetővé teszi, hogy egy előfizető különböző országból megkülönbözetetett számot kapjon és azon ügyfelei díjmentesen hívhatják. A beszélgetés díját a szolgáltatás előfizetője fizeti. Főbb alkalmazási területei: közvetlen értékesítés, ügyfélszolgálat, foglalási rendszerek, kapcsolattartás ügynökökkel stb. A szolgáltatás révén növekedhet a forgalom, gyarapodhat az ügyfélkör, növekszik a bizalom.
Megrendelhető: Helyközi Távbeszélő Igazgatóság Szolgáltatási osztály, telefon: 113-6605, telefax: 117-1990

Nemzetközi Közvetlen Szolgáltatás (Country Direct). Elsősorban a hazánkba látogató külföldiek részére biztosít kényelmes, gyors és megbízható kapcsolatot otthonukkal. A szolgáltatás lehetővé teszi, hogy egy speciális szám segítségével a hívó kapcsolatba kerüljön az adott ország távbeszélő-kezelőjével, aki a kívánt távbeszélő-állomással összeköti őt, és a beszélgetés költségeit a hívott fél számlájára, vagy a hívó hitelkártyájára számolja el.

Magyar Közvetlen Szolgáltatás (Hungary Direct). A külföldön tartózkodó magyarok számára biztosítja a megbízható kapcsolatot itthoni ügyfelekkel, hivatalukkal, partnerekkel, otthonaikkal. A világban utazó az adott országból biztosított hívószámon közvetlen kapcsolatba kerül a szolgáltatás magyar távbeszélő-kezelőjével, aki összekapcsolja őt bármely magyar távbeszélő-állomással.
A beszélgetés költségeit a hívott fél számlájára számolják el Ft-ban. Nincs valutafelhasználás. Nincs nyelvi probléma. Megbízható, mert a kezelőnek van helyi ismerete. Gyors, kényelmes szolgáltatás.

ELFELEJTETT TÁJAK, ELFELEJTETT NÉPEK

GALÍCIA FELÉ

Jártak magyarok mindig az elmúlt századokban, a régebbi és a közelebbi időkben is. Nagyapáinak nem volt ismeretlen ez a tartomány, ott masíroznak országútjain, gyakorlatoznak a kaszárnyáiban; katonanótáink is sűrűn emlegették („Mikor mentem Galícia felé, még a fák is sírtak...”). Az első világháború idején ott hullámoztak a harcok Kelet-Galíciában, sok magyar honvéd fekszik a temetőkben, a Gorlice alatti erdőkben néhány éve magam is láttam a korhadó fakereszteken már alig kiolvasható magyar neveket.

A szomszédok földje volt évszázadokon át Galícia, itt húzódott a történelmi lengyel-magyar határ; a régi Felföld és Galícia volt a lengyel-magyar barátság szülőföldje, jól ismerték egymást a nemesi családok, történelmi tragédiák idején e tájakon át vezetett - hol északi, hol déli irányban - a bújdosók útja. Lengyelország fölosztásakor a Habsburg-ház a magyar királyok ősi jogaira - Halics és Lodoméria - hivatkozva követelte, és kapta meg ezt a tartományt.

Ismerték viszonyait jól az őseink, az osztrák birodalomban a XVIII. század végétől számosan töltötték ott katonaidejüket. Amikor a nagy Voltaire II. Katalin cárnő érvelését elfogadva bírálja Lengyelországot, a jó öreg Gvadányi határozottan rendreutasítja: „Én, aki tíz esztendeig laktam ezen Országban, és nagy megelégedésemmel társalkodtam a Lengyelekkel, nemcsak ellenkező ítélettel vagyok ezen Országról, hanem bizonyosan tudom is, hogy Volter Úr írása eleitől végig nem igaz...”

K. Gy. Cs.

Martin Poliak

GALÍCIA

Galíciáról kerestem anyagot, s egyszer Bécs IV. kerületének egyik könyvesboltjába vezetett az utam, ahol hangulatos antikváriumi részlegre bukkantam. Az ötvenes, professzor küllemű tulajdonos türelmesen végighallgatta a talán kissé körülményesen előadott kérésemet, miszerint a régi Galíciáról szóló könyvek felől érdeklődnék, majd büszkeségtől dagadó mellel lépett személyi számítógépéhez, amely az eladótér egyik szögletében zölden világított és halkan zümmögött. Rögtön meglátjuk, mondta, és begépelte a keresett fogalmat. Eredménytelenül. A számítógép memóriájában tárolt könyvjegyzékben nem szerepelt a „Galícia” címszó. Udvariasan, bár kissé csalódottan megköszöntem a segítséget, és menni készültem. Egy pillanat türelmet! Próbáljuk meg a segéd-címszavakkal, mondta az antikvárius, aki kétségkívül fölöttébb segítőkésznek mutatkozott, amivel pedig manapság oly ritkán találkozik az ember. Ismét a keyboardhoz nyúlt, és begépelte az új címszót. A képernyőn megjelent a szó - BALKÁN.

Ha korábban nem is, ennek az élménynek a hatására azóta mindig csöndes kételyek vesznek körül, ha azt hallom, hogy Bécset Közép-Európa természetes középpontjának, mi több köldökének kell tekintenünk. Az én boldogtalan antikváriusomat tekintsük akkor kivételes jelenségnek. Hiszen vitathatatlan, hogy az a Bécs, amelyre mi Közép-Európáról társalogva hivatkozni szoktunk - a Habsburg Monarchia birodalmi és uralkodói fővárosa, illetve székhelye - nem csupán a német nyelvű lakosság fővárosa volt, hanem az ukránoké, lengyeleké, zsidóké, szlovéneké és szlovákoké is, hogy csupán néhány nemzetiséget említsek.

Bécs tehát kétségkívül megfelelő - még ha mint az én tapasztalatom is bizonyítja, nem feltétlenül a legalkalmasabb - helyszín arra, hogy Közép-Európa etnikai és kulturális sokszínűségéről, egyszersmind az ebből adódó feszültségekről és konfliktusokról elmélkedjünk.

Galíciának ebből a szempontból különös jelentősége volt. Ez a tartomány, amely területét és népességének számát tekintve a Monarchia osztrák felének egynegyedét jelentette, napjainkban a multietnicitásnak, a különböző népek és kultúrák együttélésének a metaforája, felületes visszatekintéseinkben hajlamosak vagyunk túlságosan harmonikusan és konfliktusmentesen látni.

Amikor Galíciáról beszélünk, mindenekelőtt ajánlatos tisztáznunk, mit is értünk ezen a néven. Kelet- vagy Nyugat-Galíciára gondolunk-e, vagy mind a kettőre? Mert a különbségek jelentősek voltak. Mind kulturális, mind etnikai szempontból. A krakkói központú Galicja krakowska (Krakkói Galícia - lengyelül), amely csupán 1846-ban került a Habsburg Birodalomhoz, annak a lengyel kultúrának volt az erőssége, amely néhány évtizeden át itt szabadabban és akadálytalanabbul fejlődhetett, mint Lengyelország másik két megszállt részében, az orosz, illetve porosz uralom alatt. A többi nemzetiség talán a zsidók kivételével kulturális szempontból hát-

térbe szorult. A San folyótól keletre eső, a Lwów (lengyelül) vagy L'viv (ukránul) - vagy Lemberg székhelyű Galicja lwowska (Lembergi Galícia - lengyelül) területén szintén a lengyel kultúra hatása volt a meghatározó, de nem teljesen kizárólagosan. Kelet-Galíciában ugyanis Ausztria hatását - az ausztriaiságot „austriackość"-nak nevezik lengyelül - sokkal erősebben lehetett érezni, mint Nyugaton. Mindennek még ma, hetven évvel a Habsburg Monarchia széthullása után is láthatók építészeti nyomai Lembergben.

Kelet-Galícia volt a keleti zsidóságnak és a chasszidizmusnak, ennek a talán legfontosabb vallási-kulturális irányzatnak a központja is. Ahogy az orosz birodalomban kíméletlenül elnyomott ukrán nemzeti mozgalom szülőföldjének is Kelet-Galíciát tekintjük. Míg Nyugat-Galíciában régen - és természetesen ma is - túlnyomó részben lengyelek éltek, Kelet-Galíciában az ukránok vagy ruténok - a Habsburg Monarchiában legtöbbször így nevezték őket - jelentették a döntő többséget. Az 1860-as évektől kezdődően a politikai hatalom persze itt is a lengyelek kezében volt, ami olyan történelmi jelenség, amely mindmáig hatóan alaposan elmérgesítette a két nép közti kapcsolatokat.

A lengyelek, zsidók és ruténok (illetve ukránok) mellett német telepesek, örmények, görögök, cigányok és sok más nemzet tagjai éltek itt, ezek azonban a színes etnikai szőttesben csupán csak kis töredéket, illetve foltokat jelentettek. Meg kell említenünk, hogy az ukránok további egymástól jól kivehetően elkülönülő csoportokat alkotnak, és ezek a különbségek részben egészen napjainkig fennmaradtak.

„Talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy a galíciai Kárpátokat, egy kis nyugati nyúlvány kivételével, szinte kizárólag a ruténok lakják" - írta 1905-ben Ivan Franko ukrán költő, aki önmagában is Kelet-Galícia nyelvi és kulturális sokszínűségét képviselte, lévén hogy műveit ukrán, lengyel és német nyelven írta. Ivan Franko így folytatta leírását: „A Piwniczna nevű kisvárostól kezdődően keleti irányban egymást

érik a rutén települések, egészen Kuty városáig, ott átlépi a galíciai határt, Bukovinában pedig egészen Kirlibabáig terjed a rutén tömb. Ez a népesség három - néprajzi, de kivált nyelvjárási tekintetben egymástól élesen elkülönülő - típust alkot: a lemákok, a bajkók és a huculok csoportját. A hegyvidék legnagyobb nyugati részét a lemákok lakják. (...) A középső hegyvidéken Litovyskától Delatynig a bajkók, a keleti részeken pedig a huculok élnek."

Ezt írta Ivan Franko 1905-ben Bécsben megjelent munkájában, amelynek ilyen figyelemreméltó címet adott: *Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland* (Néprajzi expedíció a bojkók országába). Franko maga Drohobycz vidékéről származott, egyáltalán nem messze a „bojkók országától". A cím azonban mégis azt jelzi, hogy számára ez a régió „terra incognita" és távol i tartomány volt, ahol idegen emberek élnek és az egzotikus erkölcsök uralkodnak, amelyeket kutatni érdemes.

A ruténok persze nem csupán Galíciában voltak otthon. Ausztria-Magyarországon az első világháború kitörése idején hozzávetőleg négymillió ukrán, illetve rutén élt, közülük 300 000 Bukovinában, 470 000 Magyarországon, és a maradék - mintegy 3,3 millió - Galíciában. Számarányuk (a lengyel lakossághoz viszonyítva) a XIX. század közepétől erősen csökkent, mindenekelőtt a lengyelesedés, illetve az Egyesült Államokba, Brazíliába irányuló tengerentúli kivándorlás következtében. 1905-ben Budzynowszkij a *Hromadszkih Holosz* című ukrán folyóiratban azt írta, hogy „számarányunk az összlakosságban a polonizáció következtében úgy olvad, mint a tavaszi hó": 1851-ben egész Galíciában még 2,4 millió rutént számoltak össze az 1,9 millió lengyel mellett; 1900-ban viszont ugyanott 3 millió rutén és közel négymillió lengyel élt.

A lengyelek és ukránok közti viszony a galíciai nemzetiségek harmonikus együtténéséről szóló nosztalgikus mítoszokkal ellentétben (ezekkel van tele az aggasztóan felduzzadó Közép-Európa-irodalom!) bővelkedett a konfliktusokban.

„Emitt parasztok! Amott az urak! Ez Galícia politikai életének első, legfontosabb és mindent elfedő ellentéte, minden olyan rejtély megértésének kulcsa, amely egyébként örök talány maradna", írta Ivan Franko a *Parasztmozgalom Galíciában* című írásában. A parasztok és urak, illetve a nagybirtokosok közti ellentét Kelet-Galíciában szintén nemzeti színezetű volt: a parasztok tömegei ruténok, a tartomány nemesei viszont lengyelek voltak.

Hosszú időn keresztül a lengyelek úgy bántak a ruténokkal, mint a nagyoroszok az ukránokkal. A ruténokról azt állították, hogy semmiképpen sem számíthatók külön nemzetnek, nyelvük nem önálló, csupán egy dialektus, egyfajta paraszti, primitív nyelvjárás, amely valójában a lengyel nyelvhez tartozik.

A görög katolikus egyházhoz tar-

Üdvözlet Csernovicból.
Levelezőlap
a század elejéről

Színezett levelezőlap
szintén a század elejéről.
Przemyśl, Mickiewicz utca

tozó ruténok (csak 1945 után, a Szovjetunióban, „tértek meg” erőszak hatására az ortodox egyházba) a lengyel hivatalnokok és földbirtokosok szemében alig jelentettek többet, mint „parasztok és pópák” érzéketlen és tudatlan tömegét, amelyet legjobb a fegyelem és a szigor eszközével sakkban tartani.

A történelem iróniája, hogy még Engels, a forradalmár is átvette ezt az értelmetlen ítéletet. Az 1846-os galíciai felkeléssel kapcsolatban a ruténokat úgy jellemezte: „különböző nyelvjárásaik és kivált görög felekezetük révén a lengyelektől elkülönülő törzs, amely mindenkor Lengyelországhoz tartozott, és csupán Metternichnek köszönhetően érezhették úgy, hogy a lengyelek valójában az ő elnyomóik volnának”.

A Neue Rheinische Zeitung 1849. január 16-i számában egy Bécsben kelt levélben a következőket olvashatjuk Galíciáról: „Galíciában egy új nemzetet fedeztek fel - a hucult. Ezt a nemzetet a szaracénokhoz hasonló banditák alkotják. Vörös kabátot viselnek, pisztolyt, tőrt, rőfnyi hosszú késeket hordanak maguknál, mint azok.”

Magától értetődik, hogy a tudósító az Erdős-Kárpátok keleti részén lakó huculokra gondolt. Tény és való: a huculok közt valóban akadtak rablók, köztük olyan hírességek mint Okelsza Dovbus, aki állítólag magával Baal-Sem Tovval, a chasszidizmus alapítójával is barátságot kötött. A huculok többsége azonban tisztességes és fáradságos munkával, állattartással és erdei munkával tartotta fenn magát.

A Habsburg Monarchia összeomlását követően Kelet-Galícia birtoklásáért lengyelek és ukránok között fegyveres összecsapásokra került sor, amelyekben végül a lengyelek bizonyultak erősebbnek. A konfliktusok és feszültségek egészen a második világháborút követő időkig tartottak, jóllehet Kelet-Galícia - és vele együtt a Lengyelországban élő ukránok többsége - 1945 után a Szovjetunióhoz került. Még a második világháború befejezése előtt

Ortodox zsidó 1917-ből. A kép a Legújabbkori Történeti Múzeum gyűjteményéből való

a Stepan Bandera vezette Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) irányításával Nyugat-Galíciában fegyveres ellenállást szerveztek a kommunisták hatalma ellen. Csak 1947-ben sikerült a vidék összes ukrán falujában rendet teremteni, ami gyakran azt jelentette, hogy ezeket a településeket a földdel tették egyenlővé. A lakosokat a Balti-tenger partjára és a nyugati lengyel határvidékre telepítették át. Az ukránnak tetsző helyneveket az 1970-es években változtatták lengyelre. (Ami ellen számos kiváló lengyel értelmiségi tiltakozott. - A *szerk.*)

Galícia harmadik legnagyobb népcsoportját a zsidók alkották. Galícia Ausztriához csatolása után a Monarchia zsidó népessége ugrásszerűen növekedett, és ezáltal a zsidókérdés új dimenziót, új minőséget nyert. A XIX-XX. századi belső zsidó emigráció, amely a birodalom többi részeibe és természetesen Bécsbe irányult, a gazdasági és kulturális élet fejlődése szempontjából rendkívül jelentősnek bizonyult.

Galícia lakosságának mintegy tíz százalékát tették ki a zsidók. A többi tartományban ez az arány lényegesen alacsonyabb volt. Mindazonáltal a zsidókat nem ismerték el nemzetként, a jiddis nem számított a népszámlálások alkalmával a regisztrált beszélt nyelvek közé. Mi több, 1861-ig a galíciai zsidóknak tilos volt a zsinagógán kívül a héber nyelvet használniuk vagy jiddis nyelvű kiadványokat megjelentetniük. Az osztrák kormányzat Galíciában egészen az 1860-as évekig leplezetlen asszimilációs politikát folytatott, amelynek célja a zsidók elnémetesítése volt. Ennek a politikának a legfontosabb eszközét a zsidó polgári és népiskolák jelentették.

Az asszimilációs törekvések elsősorban a felvilágosult zsidó értelmiség körében találtak termékeny talajra. Többségük a németbarát felvilágosodás, a Haskalah hívévé vált, amiért is azután a felvilágosult zsi-

dókat általában és nem éppen hízelgően „Daische”-nak nevezték. 1846-ban megnyílt Lembergben a Német-Zsidó Imaház, egy úgynevezett reformzsinagóga, valamint a Schomer Israel (Izrael őre) nevű felvilágosult társaság, amelynek Der Israelit című lapja német nyelven jelent meg. A Schomer minden kétséget kizáróan meghirdette: „Osztrákok vagyunk!” Számos zsidó szülő döntött úgy, hogy gyermekeit német iskolába járatja. Némely körökben ez a magatartás volt a jellemző egészen a Monarchia felbomlásáig. 1896-ban a lembergi gimnazisták tizennyolc százaléka volt zsidó. Az egyetlen német iskolában, amely ekkor még a városban működött, a zsidók aránya meghaladta az ötven százalékot. Ugyanakkor a lembergi ukrán gimnáziumban egyetlen zsidó tanuló sem tanult. Az ukrán nyelvre a galíciai zsidók ugyanúgy tekintettek, mint a lengyelek, „paraszti nyelvként” kezelték, amelyet nem föltétlenül kellett-illett megtanulni.

Az 1867. évi decemberi alaptörvények rendelkezései értelmében az összes, zsidókat sújtó korlátozás érvényét veszítette. Nem sokkal később a zsidó értelmiség körében lengyelbarát érzület és orientáció kezdett kibontakozni, ami a zsidó iskolák lengyelesedésének kísérőjelenségében is megmutatkozott.

Maurycy Rapaport, zsidó költő, a Német-Zsidó Imaház egyik alapítója már 1863-ban megírta „*Ich hin ein Pole!*” (Lengyel vagyok!) című programversét, természetesen még németül.

Gyakran a véletlenen múlott, hogy egy-egy családban melyik irányzat vált meghatározóvá. Joseph Roth németül írt, barátja és diáktársa Józef Wittlin lengyelül; mindkettőjük fordítója, Izdyor Berman viszont, aki Roth műveit lengyelre, Wittlin mesteri regényét, a *Sól ziemit* (A föld sója) németre fordította, a zsidó-nemzeti irányzatot képviselte. A Drohobyczból származó Hermann Blumenthal német költő lett, az ugyanabban a városban született fiatalabb Bruno Schulz pedig, aki hasonló környezetben nevelkedett, a modern lengyel irodalom egyik kiválóságának számít.

A galíciai zsidók többsége számára az ilyen megfontolásoknak egyébiránt alig volt jelentőségük. A századforduló táján a 600 000 kelet-galíciai zsidó közül (Nyugat-Galíciában hozzávetőleg további 210 000 zsidó élt) a túlnyomó többség a jiddis nyelvet beszélte. Ezt a nyelvet a lengyelek, németek, de még az asszimilált zsidók is lenézően mint zsargont emlegették, amelyhez a külváros, az elmaradottság és a nyomor stigmája tapadt.

Mindez aligha tekinthető véletlennek. A galíciai zsidók nagy része valóban elkeserítő szegénységben élt. „Golicja i Glodomeria” - keserű iróniával így nevezték a két koronatartomány Galícia és Lodoméria lakói saját szülőföldjüket - lengyelül a *goly* mezítelent, a *glodny* pedig éhest jelent s mindez persze az ottani zsidókra is érvényes volt. Sokan kereskedésből éltek, leginkább gabonával és más mezőgazdasági terményekkel kereskedtek mint közvetítő, illetve házaló kereskedők, akiknek heti „forgalmát” egy tucat tojás vagy egy pár ösztövér tyúk jelentette. De akadtak köztük kézművesek is: szabók, cipészek, asztalosok, pékek, takácsok. Megint mások a lengyel földbirtokosok tulajdonát képező szeszfőzdék, csapszékek bérlőiként tartották el magukat. Ezekből a népszerű intézményekből minden galíciai faluban legalább egy biztosan volt. Az sem volt ritka, hogy a parasztok fizetségüket pálinkában kapták, úgyhogy a megkeresett pénz azonnal ismét visszakerült a földbirtokos zsebébe. Az a tény, hogy a zsidók közvetítők voltak a földbirtokosok és a parasztok - tehát leggyakrabban lengyelek és ruténok - között, az antiszemitizmus forrásává vált. Az antiszemita hangulatok mindkét népcsoportban termékeny talajra találtak.

A századforduló táján a 810 000 galíciai zsidó közül 150 000 volt kocsmáros, 100 000 „közelebbről nem meghatározott kereskedéssel" foglalkozott, ami legtöbbször házalót jelentett, 400 000 pedig kereskedő volt, akinek gyakran csak egy sötét kis boltja volt, benne két polccal, teli színes vegyes áruval; végül 10 000 bérmunkásként kereste meg mindennapi betevőjét. A lengyel hivatalnokok elzárták a zsidók elől a tisztviselői pályákat, nem is beszélve a hivatali pályákon való felemelkedés lehetőségeiről. A rutén parasztok egyre inkább lábra kapó szövetkezeti mozgalmai a századforduló táján pedig fokozatosan kiszorították a zsidókat hagyományos terménykereskedői, közvetítői, illetve a falusi kocsmárosi szerepkörükből.

Ennek az lett a közvetlen következménye, hogy a falusi zsidóság a nagyobb városokba kezdett betelepülni, ahol arányszámuk ugrásszerűen megnőtt. Lembergben 1900 táján 30 százalék, Krakkóban mintegy 26 százalék volt a zsidóság aránya, a kisebb városokban pedig még ennél is nagyobb. Tarnopolban például 40, Stanislawówban 50, Kolomeában pedig 55 százalékban éltek zsidók...

Ezekben a városokban, ugyanúgy, mint korábban az általuk lakott kisvárosokban, kompakt tömegben, legtöbbször saját negyedben vagy legalábbis utcában szorosan együtt éltek; legtöbbször nyomorúságos körülmények között, amit még tovább fokozott a lengyeleknél és ukránoknál egyaránt felerősödő sajátos színezetű antiszemitizmus.

Számos esetben egyetlen kiút kínálkozott, elköltözni a Monarchia más részeibe, vagy egyenesen kivándorolni a tengeren túlra, mindenekelőtt az Egyesült Államokba.

Százezrek szánták rá magukat erre az útra. A galíciai zsidók módszeres kiirtására végül a németek és osztrákok vállalkoztak, a zsidóság pusztulása az ő művük volt, azoké, akiknek a kultúráját pedig oly sok galíciai zsidó sajátította el és vallotta magáénak.

Napjainkra Galícia néprajzi térképe egyhangúvá, egyszínűvé vált. A zsidók teljesen eltűntek a tájról. Ugyanez történt a német telepesekkel is. Az ukránok százezrei 1945 után a Szovjetunió által megszállt területekre költöztek át, miként a lengyelek közül is sokan nyugatra, Lengyelországba települtek át Kelet-Galíciából. Tömeggyilkosság, kitelepítés, menekülés, áttelepítés, repátriálás, polonizáció, s ki tudja, mi minden még, ezek együtt azt eredményezték, hogy a népek e sajátos elegyét fölszámolták, etnikailag nagyjából egységes és homogén viszonyokat teremtettek. Az eredményt ismerjük. Lehangoló.

Sz. E. fordítása

AZ EURÓPAI UTAS ELSŐ ÉVÉNEK MÉRLEGE

Budapesten a Kéhli-féle vendéglőben ünnepeltünk. Ennek a mondatnak az igazi jelentése az, hogy ünnepeltünk másutt is. És az egyéves évfordulóban nem is az ünneplés a lényeges, hanem az, hogy - megértük.

November első hetében írom mindezt, és igen jól emlékszem a tavalyi indulásra. Akkor, 'október 25-én este Budapesten az Olasz Kulturális Intézetből már csak nehezen jutottunk haza. A taxisblokád megbénította a várost, ám a hidak lezárásának időszaka voltaképpen az egész Európai Utas-gondolatot - az országok közti kulturális együttműködést - irreálissá tette. A hosszabb távú elemzések alól azokban a napokban fölmentett bennünket az aktuális gond. Az itt rekedt vendégek: olaszok, csehek, szlovákok, osztrákok és a balti köztársaságokból érkezettek ügyes-bajos dolgainak intézése, az elutazások megszervezése. Az olaszok az Európai Utas első számának megjelenését összekötötték a társlap, a Mittel-Európa (Velencében jelenik meg olasz és német nyelven) bemutatásával, és a kulturális együttműködést azonnal a gazdasági együttműködés megindításával akarták jelentőssé tenni. Érkezett vagy negyven bankár a Nord-East észak-olasz banktömörülésből. Hát nem azt kapták, amire számítottak! A prágaiak, Helena Němcova, Viktorija Hradska és társaik - nyilván a prágai ellenállási időszak konspirációs tapasztalatain edződve - otthonosan mozogtak a zűrzavaros városban. A hivatalos szlovák vendégeket még az éjszaka szerencsésen Pozsonyba menekítették, de hogy például Bochskanl úr, a Wiener Journal főszerkesztője hogyan jutott haza Bécsbe, csak egy évvel később tudtam meg. (Erről a bécsi találkozóról is szó lesz még.)

Aztán konszolidálódott a helyzet, s következett 1991 ólmos januárja, az *érdemes-e csinálni ezt* kérdések zsibbasztó depressziójával. Olyan mélypont volt az, ahonnan - azt hittük - nincs felemelkedés. Memento mori!

Pomogáts Béla az Európai Utas kuratóriumának új elnöke átadja az emlékplakettet dr. Nemeskürty Istvánnak

Eltelt az egy év. (Mintha három lett volna). Megjelent ez alatt négy vállalható szám - az Európai Utas eljutott Szlovákia magyarlakta területeire (a szlovák értelmiség nemzetközi hírű képviselői vállalták velünk a legnehezebb időszakban is az együttműködést), olvasták a lapot Erdélyben és Kanadában, New Jerseyben és Párizsban. És az Európai Utas bemutatkozott Belgrádban és Újvidéken - viták és érdeklődés kíséretében; letette névjegyét Dubrovnikban a 41. Nyári Játékokon augusztus végén, az akkor még békés, de a közelgő háborút már érző dalmáciai városban.

És a nyár Olaszországban! A cividalei Közép-Európai Művészeti Fesztivál, meg a tenger, a langyos és közönyös Adria, regenerált, gyógyított. És az ottani találkozások is. Magától értetődő természetességükkel annyira hitet szuggerálóak voltak.

Mit volna fontos még megemlíteni?

Az Európai Utas az eltelt egy esztendő alatt „alábbszállt", kevesebb benne a protokolláris véleménynyilvánítás. A nagy szavakat, nyilatkozatokat a gyakorlat és a kapcsolatok használható, mindennapi ismeretségekké változtatták. Az ilyen együttműködés hosszú távon eredményesebb a hivatalos tárgyalásoknál. És adott az Európai Utas Alapítvány pénzt a pozsonyi Magyar Kulturális Intézetnek a könyvtár fejlesztésére, és a szarvasi szlovák Általános Iskolának szlovák nyelvű könyvekre. A szerkesztőség segített az ide érkező cseh és szlovák, osztrák és olasz és a határokon túl élő magyar kollegáknak, íróknak, újságíróknak, fotósoknak. És mi is kaptunk tőlük segítséget, amikor náluk jártunk.

Voltak persze furcsa helyzetek is. Röszkén félreállította az autónkat a jugoszláv határőrség, így szeptemberben már nem jutottunk be a Vajdaságba. (Beszámolunk erről is.) Nem csináltunk az ügyből patáliát, mert - őszintén reméljük - egyéni akció elszenvedői voltunk. (Lehetséges, hogy hosszabb ideig is ismétlődnek az ilyen jellegű egyéni akciók.) De ez a röszkei incidens az eltelt egy évet tekintve ellentétes az általános tendenciával - Bécsben és Triesztben, Pozsonyban és Varsó-

Az Európai Utas emlékplakettje - Párkányi Péter alkotása

Nemeskürty István úrnak

Tisztelt Vendégeink! Hölgyeim és Uraim!

Egyéves évfordulót ülünk most - amelytől váratlan betegségem kényszerűen és sajnálatomra távol tart. Szívből sajnálom ezt, annál is inkább, mert emlékezetemben elevenen él az egy évvel ezelőtti ünnepélyes találkozó, amelyen az Európai Utas útjára indult.

Soha ilyen szükség nem volt arra, hogy Közép-Európa népei - erőt merítve egyedülállóan értékes közös kultúrájuk hagyományaiból - szót értsenek egymással.

Ennek a szótértésnek hiteles és elfogadott eszköze az Európai Utas. Itthon és határainkon túl. Olyan gesztus, olyan kéznyújtás, amely elfogadásra és viszonzásra talált a körülöttünk lévő országok legjobbjaitól.

Ez évforduló erőt adhat - jelentős eredmények vannak mögöttünk: négy rendkívül szép lap, egy, a résztvevők számára feledhetetlen középeurópai művészeti fesztivál - amelynek folytatása is lesz - s ezen kívül rengeteg okos, szót értő, vitát vállaló, de konszenzust találó, a jövőt építő találkozás.

Ilyen születésnapon szokás hosszú és eredményes további tevékenységet kívánni. Szerény és mértéktartó leszek: azt kívánom, hogy az ötödik évfordulót „csak" olyan változások és fejlődés után ünnepelhessük, mint amelyet 1990-től 1991 -ig az Európai Utas elért és megélt.

Ha ez a kívánság beteljesül - meggyőződésem - egy új, boldogabb Közép-Európa létezését jelenti.

Szívből köszöntöm az Európai Utas első kuratóriumának leköszönő elnökét, Nemeskürty Istvánt, Alapítványunk Kuratóriuma nevében.

Tevékenységét mindnyájunk és a remélt jövő nevében is megköszönöm.

Budapest, 1991. október 29.

Göncz Árpád
a Magyar Köztársaság elnöke

Az Európai Utas emlékplakettjét kapta Rudolf Chmel, a Cseh és Szlovák Köztársaság budapesti nagykövete. Mellette Varga György hazánk prágai nagykövete. (Baloldali legfelső képünk)

Cesare Tomasettig, a Mittel-Europa főszerkesztője, a Cividalei Művészeti Fesztivál igazgatója is megkapta az emlékplakettet

ban, Bolognában és Kolozsvárott egyaránt az együttműködés lehetőségeit keresik.

Egy év után erre koccintottunk a Kéhliben. Átadtuk Nemeskürty Istvánnak az Európai Utas Alapítvány Kuratóriuma első elnökének az emlékplakettet, Párkányi Péter alkotását. Pomogáts Béla irodalomtörténész, a kuratórium új elnöke fölolvasta a betegsége miatt távol maradó Göncz Árpád - alapító tagunk - levelét.

Beszéltünk a jövőről is: azt reméljük, hogy 1992 az Európai Utas éve lesz. Kialakul Magyarországon és a szomszéd országokban az Európai Utas baráti köre, az a klubhálózat, amely a mindennapi élet szintjén biztosítja az országok közti együttműködést, vagyis kollegák találkozhatnak a kollegákkal, egyetemisták az egyetemistákkal, és művek találkozhatnak az olvasókkal. Szóval, azt reméljük, hogy mindez természetes és köznapi lesz, vagyis otthon leszünk mi itt, Közép-Európában.

Módos Péter

Az Európai Utas 1991. november 6-án mutatkozott be Prágában a Magyar Kulturális Intézetben

Jobb oldali felső képünkön az Európai Utas szerkesztői valamint dr. Bencskó Klára, az Intézetigazgatója, valamint Kati Puschová (jobb oldal legszélén)

Jobb oldali alsó képünkön a találkozó résztvevői között az első két sor szélén az Európai Utas munkatársai

TALÁLKOZÁSOK

Helena Němcova: LEVÉL PRÁGÁBÓL AZ EURÓPAI UTAS SZERKESZTŐINEK

Üdvözlöm Önöket, barátaim!
Néhány nappal ezelőtt a Gellért-hegyről néztem le a folyó túlpartján elhelyezkedő városukra. Hasonló panoráma tárult elém otthon a Hradzsinból letekintve a Moldván túl elterülő Prágára. Itt is, ott is ugyanaz a látvány fogadott. Nyüzsgés, azonos örömök és gondok között élő emberek. A régi háztetők fölött ugyanaz a szmog (bár ami a sűrűséget illeti, megbocsássanak, de ebben túltettek rajtunk), az autóknak ugyanolyan tömege a parlamentjeink előtt, és ugyanolyan intenzív munka ott, ahol paragrafusok tömkelegét kell formába önteni. A közgazdászok, politikusok, vállalkozók és a különféle szakértők már valamennyi aktuális témáról sok okos dolgot írtak, és a továbbiakban is hol értékesebb, hol kevésbé értékes vitákat fognak folytatni. Az Önök lapjában is.

Tisztségviselőink, beleértve a legmagasabbakat, továbbra is eredményes tárgyalásokon fogják megvitatni, mi történjék és mikor. Ezek azok a pozitívumok, amelyek elégedettséggel töltenek el bennünket, akik komoly és gondterhelt arccal járunk városunk utcáin, tekintetünk tele kérdésekkel, amelyekre egy kicsit szorongva várjuk a választ. De - bevallom - zavar engem az a köd, amelyen át nem tudom kivenni valamiféle konkrétumnak a körvonalazódását. Mindannyian egyértünk abban, hogy jövőnk a közös Európa (azok a nézetkülönbségek pedig, hogy hol húzódik Közép-, Kelet-. Dél- és az ördög tudja még milyen Európa határa, engem nem aggasztanak), ahová mindannyian nagyjából ugyanarról a startvonalról indulunk, csak egyik zsebünk üres, a másik lyukas.

A „függöny" már a múlté. Nagyrészt Önöknek köszönhetően. Olyan alaposan szétszedték, hogy már nincsen ember, aki megint fel tudná szerelni. Köszönet azért, hogy képesek voltak a nyolcvanas éveket a diktatúra elviselhető formájává tenni, segítve ezzel a többi totalitárius országban élő embereknek is. Önöknek volt egy előnyük velünk szemben, s ennek következményei máig érződnek: a nyolcvanas évek második felében az Önök „másként gondolkodói" hosszú tanulmányutakra mentek a nagy demokratikus hagyományokkal rendelkező országokba, még a tengerentúliakba is. Kortársaik nálunk ez időben lapátoltak, tehenet őriztek, éjszakánként pedig falták a külföldről titokban becsempészett irodalmat, és vég nélküli vitákban csiszolták elméjüket. A személyes tapasztalatoknak azonban híjával voltak. Ebben látom én azoknak az eltéréseknek az okát, ahogyan nálunk és Önöknél megközelítjük az aktuális problémákat, vagy akár a politikai kultúra fokában megmutatkozó különbség okát is.

Nem tudom, országunk közgazdászai mennyire vannak tudatában az együttműködés fontosságának. De amíg a magányos futók és a gonosz párkák örökségének szellemében csak a saját érvényesülésükért akarnak külön-külön futni, addig a hőn áhított célegyenes helyett csempészösvényeken találjuk magunkat, amelyek sehová nem vezetnek.

Mindezek a jelenségek késztetnek arra, hogy Önökhöz szóljak. Önökhöz, akik a Duna, a Moldva, a Visztula partján vagy másutt élnek. Minek firtassuk: mi volt, mi nem volt? Ördög vigye, hiszen az élet az, ami előttünk áll. Amit átéltünk, az már a történelem, az emlékek, a nosztalgia világa. Fölösleges feltépni a behegedt sebeket. Azt hiszem, mindannyian így érzünk mi, akik gondterheltek, sokszor kiábrándultak vagyunk, de újra bizakodunk. Meghúzni a nadrágszíjat, amennyire csak lehet? Talán ez is együtt jár azzal a pillanattal, amikor a főnixmadár majd föléled poraiból. De hogy lehet ezt addig is elviselni? Megfoghatjuk egymás kezét, vagy sirathatjuk egymást, irigykedhetünk a sikeresebbekre, vagy a magunk szakállára járhatjuk egy ideig a csempészösvényeket, megbuktathatjuk a kormányt, elkergethetjük valamelyik minisztert vagy a képviselőket. A rossz törvényeket kihasználva kutathatunk a múltban, és közben nem vesszük észre, hogy az új struktúrákkal a régiek gyakorlatát és gaztetteit ismételjük. Megtehetjük ezt, de az istenért, inkább ne! Vannak tapasztalatok, amelyeknek mementóként kell szolgálniuk.

Egyelőre ez a mi kontinensünk fenemód sánta, egyenesen féllábú. Az a láb, ami a mienk, talán csak műláb. Át- meg átfurkálva a nemzetiségi viszálykodás és a szegénység szújával.

Gondolkozzanak el, kérem, azokon a lehetőségeken, amelyeknek a birtokában vannak. Ez az én kérésem és kívánságom. Mondjuk karácsonyra. Kívánok hát jó egészséget, erős idegeket, kitartást és egy kis optimizmust. Hiszen a tavasz, a napsütés és a fecskék visszatérnek, és megint kinyílnak az akácok. Csak addig még valami értelmes dologba kellene kezdeni.

Juhász Júlia fordítása

AZ EURÓPAI UTAS ALAPÍTVÁNY - A HAZAI SZLOVÁK ANYANYELVI KUTÚRÁÉRT

A szarvasi Szlovák Általános Iskola és Diákotthon falán október 26-án ünnepélyes külsőségek közepette leleplezték Milan Rastislav Štefánik (1879-1918) szlovák csillagász, az első világháborúban a francia hadsereg önkéntese és a légierő tábornoka, a szlovák és a cseh államközösség egyik megalkotójának szobrát. A jeles szlovák tudós és politikus egykor Szarvason járt gimnáziumba, és ott is érettségizett (1894-1898). Štefánik emlékét a pártállami rendszerben hazájában sem ápolták. A szarvasi ünnepség most a magyar-szlovák történelmi együttélés jegyében a jószomszédi kapcsolatok ügyét szolgálta, s a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség ünnepe is volt. Szarvas főterén e napon magyar, csehszlovák és francia lobogókat tűztek ki. Az avatóünnepségen Nagy Ferenc József miniszter kíséretében megjelent Marian Čalfa, a Cseh és a Szlovák Szövetségi Köztársaság Kormányának miniszterelnöke és Martin Porubjak, a Szlovák Köztársaság első miniszterelnökhelyettese. Jelen volt Varga György prágai magyar és Rudolf Chmel budapesti csehszlovák nagykövet. Párizsból eljött a M. R. Štefánik emlékét ápoló egyesület elnöke. Az Európai Utas Alapítvány ebből az alkalomból jelképes hozzájárulásként a magyarországi szlovák anyanyelvi kultúra ápolásához 15 000 forintot adományozott a szarvasi Szlovák Általános Iskolának és Diákotthonnak.

Az Európai Utas Alapítvány adományát Vujicsics Sztoján adja át a szarvasi Szlovák Általános Iskola és Diákotthon igazgatójának

M.R. Štefánik szobra a szarvasi Szlovák Általános Iskola és Diákotthon falán

NEM ENGEDTÉK BE AZ EURÓPAI UTAST A VAJDASÁGBA

Szabadka: Széchenyi itt járhatott, az Európai Utas nem

Tegnap délben Szabadkára várták Módos Pétert és Stojan Vujicicot. Az előbbi főszerkesztője, az utóbbi főmunkatársa az Európai Utas című folyóiratnak, melyet a múlt év végén alapítottak az európai együttműködés szellemében.

Az említett kettős a jelzett időpontban érkezett a határra, ahol a vámtisztek megállapították, hogy több könyv van náluk, mint amennyi az előadás megtartásához szükséges. Közölték: a könyvek egy részével átkelhetnek a határon, a többit visszatérésükig ott kell hagyniuk.

Ezt a megoldást Módosék nem tartották méltányosnak és dolgavégezetlenül visszafordultak. Széchenyi István 1830-ban eljuthatott Szerbiába (egyébként erről tartott volna előadást Stojan Vujicic), az Európai Utas 1991 szeptemberének végén már nem juthatott el ugyanoda.

(részlet az újvidéki Magyar Szó szeptember 28-i számából)

Szabadkai bemutatkozásunk meghiúsítása azért is meglepő, mert épp folyóiratunk 3. számában közöltük Budimir Lončarjugoszláv szövetségi külügyi titkár külön számunkra készült írását a jugoszláviai nemzetiségi politikáról, s tartalmazta Antall József miniszterelnökünk állásfoglalását a magyarországi kisebbségek helyzetéről - szerb és horvát nyelven is -, valamint Hódi Sándornak, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége alelnökének eszmefuttatását a jugoszláviai magyarságról. E számunkban közöltük egyébként Danilo Kiš, Jure Kaštelan, Borislav Pekić és Predrag Matvejević horvát és szerb írók munkáit. Az ez év májusában Belgrádban és Újvidéken megtartott bemutatóinkról szóló beszámolókat is e számunkban hoztuk.

A barátságtalan és szokatlan jugoszláv intézkedésről, amely megakadályozta, hogy az Európai Utas, a Hexagonale-országok kulturális folyóirata bemutatkozzék Szabadkán is, a magyar Külügyminisztérium diplomáciai úton magyarázatot kért - miként erről szeptember 30-án Herman János külügyminisztériumi szóvivő tájékoztatta az MTI-t.

Az Európai Utas a Wiener Journal-nál

1992-ben jó volna kiadni német és magyar nyelven egy közös (hasonló vagy majdnem azonos) antológiát a két lapban megjelent írásokból. *Közép-európai olvasókönyv* - ez az ideiglenes cím, s januárra várjuk olasz, cseh és szlovák kollégáink véleményét, akarnak-e, tudnak-e részt venni ebben a vállalkozásban.

1992 karácsonyán talán lesz is érdeklődés és kereslet Bécsben, Budapesten (s talán Olaszországban, Cseh-Szlovákiában és Lengyelországban is) egy ilyen könyv iránt.

A felvételek a Wiener Journal új szerkesztőségében készültek, 1991 októberében, Peter Bochskanl főszerkesztő társaságában Módos Péter és Módos Márton.

AZ EURÓPAI UTAS A TELEVÍZIÓBAN

1991 -ben négyszer került képernyőre az Európai Utas Magazin. Az egyes csatorna biztosított helyet mind a két hagyományos, mind pedig a két úgynevezett különkiadásnak. A különkiadások közül az egyik augusztus végén, a nemrég befejeződött első Közép-Európai Művészeti Fesztiválról számol be. Helyszíne: Cividale del Friuli (Olaszország). A második különkiadásban, novemberben pedig hat magyar értelmiségi mondta el véleményét a magyar és a közép-európai kultúra lehetőségeiről, politikáról, közérzetről, kisebbségek helyzetéről. *Konrád Györggyel, Vásárhelyi Miklóssal, Pomogáts Bélával, Cseres Tiborral, Bodor Pállal és Gyurkovics Tiborral Módos Péter* beszélgetett.

A hagyományos magazin adásai 50 percesek voltak. A beköszöntő első számban *Göncz Árpád* beszélt az Európai Utas Magazin megalakulásának körülményeiről s vállalt célkitűzéseiről. Az összeállítás Közép-Európa két reprezentáns városát is bemutatta. Trieszt és Pozsony is a többféle kultúra együttélésének jó példáját jelenti. Pozsonyból a kisebbségi helyzetben lévő s a vasfüggöny miatt sokáig a világtól elzárt *Koncsol László* portréját rajzolta meg, Triesztet pedig *Giorgio Pressburger*, magyar származású író, színház- és filmrendező képviselte életútjának bensőséges bemutatásával.

A november végi Európai Utasnak igen rangos résztvevői voltak. Erhard Busek osztrák alkancellár (és ismert Kelet-Európa szakértő) elemezte a földrész új lehetőségeit, s beszélt saját indíttatásairól a közép-európai együttműködés területén. A Wiener Journal című folyóiratot főszerkesztője, *Peter Bochskanl* mutatta be a nézőknek.

Prágában ünnepelte megalakulásának egyéves évfordulóját az Európai Utas, s itt is jelen voltak a tévémagazin munkatársai. A prágai tartózkodást felhasználva megkérdezték *Karl von Schwarzenberg* (Havel elnök tanácsadója) véleményét a csehszlovákiai átalakulásról, a kultúra és politika kapcsolatáról. A Kafka-divatról s az elmúlt két évtized közép-európai hányattatásairól beszélt a „század tanúja", *Eduard Goldstücker* író, egyetemi tanár, aki majdnem nyolc évtizedes életútja során kétszer kényszerült emigrálni veszélyessé vált régiónkból.

Claudio Magris az Adriai-tenger partján avatta be a nézőket készülő új esszéregényének világába.

Az Európai Utas TV-magazin új lehetőséget és minőséget jelent annak az eszme és gondolatkörnek a terjesztésében, amelyet a folyóirat vállalt. Az Európai Utas klubokban, az iskolákban, egyetemeken, könyvtárakban lehetőség nyílik e tévéműsorok videón történő újbóli vetítésére. Terveink szerint e videovetítésekhez ellátogatnának az Európai Utas munkatársai is, hogy megismerkedjenek az olvasók, illetve nézők véleményével.

Végezetül a TV-magazin alkotóinak névsora. A produkciót felelős szerkesztőként jegyzi *Módos Péter*, operatőr *Szilágyi Virgil*, rendező Szakály István, a műsor gazdája a TFL Produkciós Iroda, melynek vezetője Török Gábor.

Bodor Pál

Cseres Tibor

Pomogáts Béla

SZÁMUNK SZERZŐI

GYURKOVICS TIBOR (1931—), író
TARR LÁSZLÓ (1907—) művelődéstörténész
JOHN C. POLANYI (1929-), Nobel-díjas kémikus, Torontó
KENDE PÉTER (1931-), szociológus, Párizs
SURÁNYI ENDRE (1913-), újságíró, volt motorkerékpár-, motorcsónak-versenyző, EB helyezett
BODOR FERENC (1941-), könyvtáros
VATHY ZSUZSA (1943-), író, szerkesztő
LÁZÁR ERVIN (1936-), író
GÖRGEY GÁBOR (1929-), író, költő, műfordító
SCHÖPFLIN GYÖRGY (1943-), történész, London
CSEPELI GYÖRGY (1946-), szociológus
ÖRKÉNY ANTAL (1954-), szociológus
EDUARD GOLDSTÜCKER (1913-), író, egyetemi tanár, Prága
NÉMETH GÁBOR (1956-), író, szerkesztő
KÁNTOR LAJOS (1937-), író, szerkesztő, Kolozsvár
VUJICSICS SZTOJÁN (1933-), irodalom- és művelődéstörténész
ĆOSIĆ, BORA (1932-), szerb író, esszéista
POPOVIĆ, MIĆA (1923-), szerb festő, akadémikus
CSOÓRI SÁNDOR (1929-), író, költő
CS.GYÍMESI ÉVA (1945-), irodalomtörténész, Kolozsvár
ERHARD BUSEK (1941-), osztrák alkancellár, a Néppárt elnöke
ZSÁMBOKI ANDRÁS (1961-), egyetemi hallgató
LESZEK HENSEL (1953-), irodalomtörténész, a Lengyel Köztársaság budapesti konzulja
MARTIN POLLAK
KISS GY. CSABA (1945-), irodalomtörténész, polonista
MÓDOS PÉTER (1943-), író, az Európai Utas főszerkesztője
HELENA NĚMCOVÁ (1930-), újságíró, képviselő, Prága

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN

Il Viaggiatore Europeo 4/1991 - Sommario

Il primo ministro *József Antall* parla de raporto tra l'Europa e l'Ungheria allo scrittore *Tibor Gyurkovics*, suo compagno di scuola d'una volta. Si inizia con quest'intervista il nostro numero dell'inverno 91.

Col titolo „L'epoca delle fondazioni" continuiamo la serie cominciata nel numero precedente sullo sviluppo borghese avvenuto in Ungheria nell'ultimo terzo del secolo scorso. L'evoluzione politica controversa scaturita dalla Conciliazione austro-ungarica del 1867 viene presentata da *László Tarr*. 100 anni fa naque *Michael Polányi* il noto scienziato anglo-magiaro. Il suo ritratto e delienato dall'allievo *Péter Kende* e dal figlio *John C. Polanyi*, Premio Nobel di chimica. *Endre Surányi* rievoca l'immagine e l'atmosfera del primo Novecento attraverso gli automobili dell'epoca, mentre *Ferenc Bodor* presenta una antica famiglia de pasticcieri di Buda.

Dopo l'appendice di Natale di *Ervin Lázár*, lo scrittore *Gábor Görgey* ci fa conoscere un mitteleuropeo per eccellenza: *Iván Darvas*, l'attore di Budapest (e deputato liberale) nato a Pragam ricorda i Natali della sua vita.

Nella rubrica „Cittadino e Stato" *George Schöpflin* analizza le tendenze conservative apperse nei regimi postcommunisti dell'Europa Centro-Orientale. *György Csepeli* ed *Antal Örkény* riflettomo sulla natura e sulle soluzioni possibili dei conflitti nazionali della nostra area.

Eduard Goldstücker, l'insigne conoscitore di Kafka, scrive sulla storia di Praga e sulle difficolta che la Republica Ceca in trasformazione deve affrontare; la Praga di Kafka viene rievocato delle foto di *Miklós Déri* e dallo scritto di *Gábor Németh*. Lo scrittore ungherese della Transilvania, *Lajos Kántor* presenta la sua citta Kolozsvár (Cluj, Clausenburg). *Sztoján Vujicsics* parla delle opere „ungheresi" del grande scrittore croato, *Miroslav Krleza*. Con i quadri e con lo scritto di Bora Cosic offriamo il profil del pittore serbo *Mica Popovic* di ispirazione postmoderna.

Il saggio di *Sándor Csoóri* ricorda Ernesto Che Guevara come il grande romantico del nostro secolo. *Éva Cs. Gyimesi* esprime i suoi pensieri a proposito del romanzo dello scrittore polacco *Andrzej Szczypiorski*.

Quest'anno il Premio Pace degli editori tedeschi e stato conferito allo scrittore ungherese *György Konrád* - riassumiamo quanto e stato pubblicato sull'evento nella stampa tedesca. Negli articoli seguenti pubblichiamo notizie de alcume officine della cultura europea. Parliamo dell'iniziativa dell'Universita di Bologna sulla creazione di un Istituto Danubiano-Balcanico. Il vicecancelliere austriaco *Erhard Busek* scrive sulle universita dell'srea danubiana. Presentiamo due riviste europee: *András Zsámboki* scrive su „MicroMega" rivista critica di fotografia polacca 6x9.

Nella serie „Paesaggi dimenticatim popoli dimenticatai" questa volta pubblichiamo l'articolo del viennese *Martin Poliak* sulla Galizia.

Il Viaggiatore Europeo compie il primo anniversario: per quest'occasione abbiamo organizzato una serata ben riuscita a Praga. L'incontro simile progettato a Szabadka (Subotica) non e stato realizatto: i membri della redazione e le copie della rivista sono stati rimandati dalla confine dai militari jugoslavi.

European Traveller 1991/4 - Summary

Hungarian Prime-Minister *József Antall* talks about the relationship between Hungary and Europe with his former schoolmate, writer *Tibor Gyurkovics*: this is the interview our 1991 /Winter issue starts with.

We continue the series we started in our past issue about the development of bourgeois men-

TRAVELLER 1991 /4 SUMMARY

tality In Hungary during the last thirty years of the last century. The title of the series is "The Age of Foundations".

László Tarr's article describes the contradictory political development that followed the Austrian-Hungarian Compromise of 1967. *Michael Polányi*, the widely-known English-Hungarian scientist was born 100 years ago. His features are described by his former student *Péter Kende* and his son *John C. Polanyi*, the Nobel-awarded chemist. *Endre Surányi* recalls the scene and atmosphere of the beginning of this centruy by telling about oldtimer automobiles. *Ferenc Bodor* introduces an old confectioners' family from Buda.

After *Zsuzsa Vathy*'s and *Ervin Lázár*'s Christmas feuilleton, in *Gábor Görgey*'s writing we are introduced to a real Central-European personality: *Iván Darvas* an outstanding actor and liberal Member of Parliament in Budapest born in Prague, recalls the memories of past Christmases.

In our section "Citizen and State" *George Schöpflin* gives an analysis of the various conservative tendencies present in the post-communist Eastern-European regimes. *György Csepeli* and *Antal Örkény* meditates on the national conflicts of our region and the possible resolutions.

The outstanding Kafka-researcher, *Eduard Goldstücker* writes about the history of Prague and the difficulties which facing now Bohemia is before a bourgeois transition, Kafka's Prague is represented by *Gábor Németh*'s article and *Miklós Déri*'s photographs. *Lajos Kántor*, Hungarian author from Transylvania introduces his hometown, Kolozsvár. *Stoian Vujicsics* gives an overview on the great Croatian writer Miroslav Krleza's Hungarian related writings. We are introducing the art of *Mica Popovic*, post-modern painter of Serbia, through his paintings and a writing from *Bora Cosis*.

Sándor Csoóri's essay recalls the memory of Ernesto Che Guevara as a big romantic character of our century. *Éva Cs. Gyimesi* tells about her thoughts raised by the novel of Andrzej Szczypiorski, Polish author.

This year *György Konrád*, Hungarian writer was awarded the Peace Prize of German publishers - we summarize the German press-reaction on this. In the following article we report on several European cultural workshops. We report on the initiative of the Bologna University to set up a Danube-Balkan Institute. *Erhard Busek*, Austrian Vice-Chancellor writes about universities of the Danubian region. We are introducing two European magazines: *András Zsámboki* gives a report on the Italian left-wing magazine, "MicroMega", and Leszek Hensel introduces the Polish photographic magazine, "*6x9*".

In our permanent column "Forgotten Lands, Forgotten Peoples" this time we publish a writing on Galicia by *Martin Pollak*, Viennese author.

The European Traveller is one year old this autumn; on this occasion we held a successful presentation in Prague. We planned to hold a similar meeting to Szabadka (Subotica), but the editors and copies of our magazine were stopped and sent back by the Yugoslavian authorities at the Hungarian-Yugoslavian border.

Inhalt der Nummer 1991/4 der Zeitschrift Európai Utas

Ministerpräsident *József Antall* spricht mit seinem einstigen Schulkameraden, dem Schriftsteller *Tibor Gyurkovics* über das Verhältnis Ungarns zu Europa: unsere Winterfolge 1991 beginnt mit diesem Interview.

Unter dem Titel „Gründerzeit" setzen wir die in unserer vorigen Nummer begonnene Serie fort, deren Artikel sich mit der Verbürgelichung befassen, die sich in Ungarn im letzten Drittel das vorigen Jahrhunderts entfaltet hat. Der Aufsatz von *László Tarr* chrakterisiert die widersprücliche politische Entwicklung nach dem Österreich-ungarischen Ausgleich im Jahre 1867. Vor hundert Jahren wurde der bekannte ungarisch-englische Wissenschaftler *Michael Polányi* geboren. Seine Gesichtszüge umreissen sein Schüler *Peter Kende* und sein Sohn, der Chemiker und Nobelpreisträger *John C. Polanyi*. *Endre Surányi* veranschaulicht anhand alter Automobile das Bild und die Stimmung der Jahrhundertwende. *Ferenc Bodor* macht uns mit einer alten Konditorfamilie aus Buda bekannt. Nach dem Weihnachtsfeuilleton von *Zsuzsa Vathy* und *Ervin Lázár* lernen wir aus dem Artikel von *Gábor Görgey* einen wirklichen Mitteleuropäer kennen: der vorzügliche Budapester Schauspieler (und liberale Parlamentsabgeordnete), der in Prag geborene *Iván Darvas* erinnert sich an seine Weihnachten.

In unserer Rubrik „Bürger und Staat" analysiert *George Schöpflin* die konservativen Strömungen, die in den mittel- und osteuropäischen kommunistischen Systemen in Erscheinung treten. *György Csepeli* und *Antal Örkény* behandeln die Natur und die mögliche Lösung der in unserem Raum auftretenden nationalen Konflikte.

Der treffliche Kafka-Forscher *Eduard Goldstücker* schreibt über die Geschichte Prags und die Schwierigkeiten, welche der bürgerlichen Umgestaltung in Böhmen bevorstehen, die Fotos von *Miklós Déri* und der Artikel von *Gábor Németh* erwecken die Stimmung von Kafka's Prag. Der siebenbürger ungarische Schriftsteller *Lajos Kántor* stellt uns seine Stadt Kolozsvár (Cluj, Klausenburg) vor. *Sztoján Vujicsics* macht uns mit den Schriften des bekannten kroatischen Schriftstellers *Miroslav Krleza* bekannt, die sich mit ungarischen Themen befassen.. Anhand seiner Bilder und des Aufsatzes von *Bora Cosic* stellen wir den postmodernen serbischen Maler *Mica Popovic* vor.

Sándor Csoóri erinnert sich in seinem Essay des Ernesto Che Guevara als den großen Romantiker unseres Jahrhunderts. Frau *Éva Cs. Gyimesi* bespricht den Roman des polnischen Schriftstellers Andrzej Szczypiorski.

Der diesjährige Friedenspreis des Deutschen Buchhandels wurde dem ungarischen Schriftsteller *György Konrád* zuerkannt - wir geben die diesbezüglichen Äußerungen der deutschen Presse bekannt. In den folgenden Artikeln beschäftigen wir uns mit einigen Werkstätten der europäischen Kultur. Wir berichten über die Iniziative der Universität Bologna im Interesse der Richtung eines Donau-Balkanischen Institutes. Der österreichische Vizekanzler *Erhard Busek* schreibt über die Universitäten der Donaugegend. Wir besprechen zwei europäische Zeitschriften: *András Zsámboki* schreibt über die italienische linksgerichtete kritische Zeitschrift „MicroMega", *Leszek Hensel* befaßt sich mit der polnischen fotografischen Zeitschrift „*6x9*".

In der Serie „Vergessene Landschaften, vergessene Völker" veröffentlichen wir diesmal den Artikel von *Martin Pollak* aus Wien über Galizien.

In diesem Herbst ist die Zeitschrift „Európai Utas" ein Jahr alt: aus diesem Anlaß stellten wir uns in Prag erfolgreich vor. Ein ähnliches Treffen beabsichtigten wir auch in Szabadka (Subotica) zu veranstalten, die jugoslawische Grenzpolizei verweigerte jedoch unserer Schriftleitung samt den Exemplaren unserer Zeitschrift die Einreise.

E LAPSZÁMUNK AZ
EURÓPA BIZTOSÍTÓ
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

Az Európai Utas korábbi példányai az alábbi hírlapboltokban kaphatók:
Szeged, Feketesas u. 19.
Sopron, Mátyás király út 34/E.
Budapest VII., Thököly út 21.
VIII., József krt. 7.
VIII., Blaha Lujza tér 3.

„Európa elrablása”

Kiss Roóz Ilona
Munkácsy-díjas
kerámikus művész
alkotása az

Európa Biztosító Rt.

megnyitójára

Európa
gan
Biztosító Rt.
1149 Budapest, Angol u. 22.

Európai utas

Ára: 149 Ft